

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİS VERİLERİ İŞİĞİNDA
NAMAZLARIN KAZASI MESELESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esmâ YILMAZLAR

BURSA – 2013

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİS VERİLERİ İŞİĞİNDA
NAMAZLARIN KAZASI MESELESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esmâ YILMAZLAR

700923015

Danışman:

Prof. Dr. Hüseyin KAHRAMAN

BURSA – 2013

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

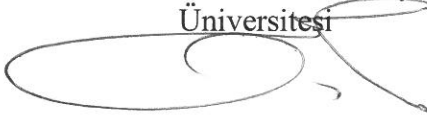
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Temel İslam Bilimleri..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Hadis..... Bilim Dalı'nda ..792923015.....
numaralı Esma..... TILMAZLAR.....'nın
hazırladığı
“..... Hadis Verileri..... İşiğinde..... Namazların..... Kazası..... Meselesi.....
...” konulu Yüksek Lisans..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 03/01/2014 günü ..13:00 - 15:00...saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
..... başarılı..... (başarılı/başarısız) olduğuna oy birliği.....
(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Huseyin KAHRAMAN

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

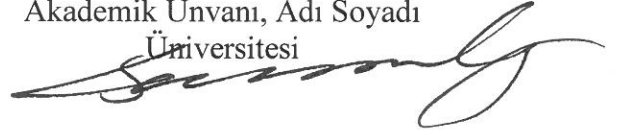
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Salih KARACABEY

Üye

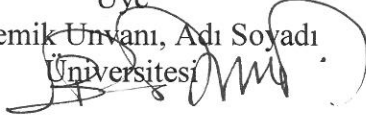
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur BİLİR

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

03/01/2014

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Esmâ YILMAZLAR
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Hadis
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XI+96
Mezuniyet Tarihi : / / 20.....
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Hüseyin KAHRAMAN

HADİS VERİLERİ IŞIĞINDA NAMAZLARIN KAZASI MESELESİ

“Hadis Verileri Işığında Namazların Kazası Meselesi” isimli çalışmada genel olarak namazların kazasıyla ilgili rivâyetlerin, hangi durumlarda kılınamamış namazların kaza edilebileceğine delalet ettiği incelenmiştir.

Tezin giriş bölümünde; âyet ve hadislerden hareketle namazın tüm dinlerde ihtiva ettiği anlam ve özellikle İslam dinindeki yeri ve önemi yer almaktadır. Ayrıca namazla ilgili terimler olan “Eda, Kaza ve Fâite” gibi terimlerle; bir hükme zemin sağlaması açısından “İbâdet, Taabbudî ve Ta‘lîl” gibi kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezin birinci bölümünde, namazın kazasıyla ilgili rivâyetler fiilî ve kavli olmaları bakımından ikiye ayrılarak sened ve metin itibarıyla değerlendirilmeleri yapılmış; hadislerin tek bir olaydan mı, birkaç defa meydana gelen olaylardan mı bahsettiği hususu incelenmiştir.

İkinci bölümde, klasik fıkıh, fıkıh usûlü ve şerh eserlerinde yer alan namazın kazasıyla ilgili yorumlar, fikirler ve değerlendirmeler ‘kazasının olduğunu savunanlar’ ve ‘kaza edilemeyeceğini savunanlar’ın görüşleri şeklinde tasnif edilerek zikredilmeye çalışılmıştır. Ek olarak nasslara göre namazın önemi ve özel durumlarda kulların namazlarını kolaylaştırması açısından Şari‘in gösterdiği yol açıklanmıştır.

Sonuç bölümünde, elde edilen bilgiler doğrultusunda bir değerlendirme yapılarak sonuca varılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Namaz, Kaza, Eda, Hadis, Kıyas

ABSTRACT

Name and Surname : Esmā YILMAZLAR
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Hadith
Degree Awarded : Master
Page Number : XI+96
Degree Date : / / 20.....
Supervisor (s) : Prof. Dr. Hüseyin KAHRAMAN

THE DISCHARGE OF PRAY(OUT OF THIS TIME) IN THE LIGHT OF HADITHS

Broadly, in which situations hadith reports about discharge of pray attest to possibility of discharging missed prays was analyzed in the study of “The Discharge of Pray in the Light of Hadiths”.

In the introduction of thesis, value of pray in Islam with regard to verses and hadiths, and generally the meaning of pray for every religion were researched. Additionally, related concepts to pray like ‘Eda, Qadaa and Faida’ were described. And because pray is a kind of worship, concepts of ‘İbadat, Taabbudi and Ta’lil’ were tried to explain.

In the first chapter, related reports to discharge of pray separated into two section, actual and verbal, and examined from the point of narrations chains and text. Hadiths were analyzed whether they mention a case which appeared just one time or more.

In the second chapter, remarks, thoughts and evaluations about discharge of pray which took part in the classical fiqh, method and sharh of fiqh books are classified with respect to opinions of ones who assert discharge of pray is possible and who assert it is impossible. Besides that, prays in special cases that Shari’ wants to make it easy for servants were explained.

Finally an assesment and a conclusion was drawn in accordance with obtained knowledge in the last chapter.

Keywords:

Pray, Qadaa, Eda, Hadith, Analogical Reason

ÖNSÖZ

İnsan, Allah'a olan kulluk görevini önce O'na iman ederek, sonra da emir ve yasaklarına itaat ederek yerine getirebilir. İnsan bu dünyada başıboş değildir; kendisine birtakım sorumluluklar verilmiş, görevler yüklenmiştir. İbadetleri oluşturan bu görevlerin başında da namaz gelmektedir. Belirli vakitlerde yerine getirilmesi farz kılınmış namaz ibadetinin dindeki yeri ve önemi büyüktür.

Bu önemine binâen Kur'ân ve Sünnet'te namazın terki, ihmâl edilmesi, hafife alınması ve özensiz bir şekilde ifası ile ilgili pekçok tehditler vardır. Bununla birlikte günümüz Müslümanları arasında bu ibadeti ifâ konusunda çeşitli problemlere rastlanmaktadır. Mesela çok sık rastlanan bir uygulama olarak, namazını herhangi bir sebepten ötürü kılamayanlar, onu vaktinden sonra, özellikle de o günün yatsı namazının akabinde veya kandil geceleri gibi ibadet etmenin çok sevap olduğu dinî günlerde kaza etmektedir. Yahut belli bir yaşa kadar hiç namaz kılmamış kişiler, kılmadıkları bütün namazların hesabını yaparak, onları kaza etme çabası içine girmektedir. Ayrıca vefât eden kişinin arkasından, kılması gereken namazlar hesap edilmekte, her vakit için bir miktar para takdir edilip "iskât-ı salât" adı altında bu borç parasal olarak ödenmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmamız, halk arasında yaygın olan "kılinamamış namazların vaktinden sonra kılınması" şeklindeki uygulamanın dinin birinci dereceden kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'te delilinin olup olmadığı, Hz. Peygamber döneminde namazı kılmama durumlarının neler olduğu ve neticesinde neler yapıldığı gibi hususları araştırmayı amaç edinmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu konu Ali İhsan Pala tarafından "*Namazların Kazası Meselesine Metodolojik Bir Yaklaşım*" ve Nihat Yatkın tarafından "*Hz. Peygamber'in Sünnetinde Namazların Kazası*" isimli makâlelerde ele alınmıştır. Ayrıca yine bu konuda Ümit Yürekli tarafından "*Namazların Kazasıyla İlgili Rivâyetler ve Değerlendirmeleri*" isimli bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Ancak konu ile ilgili verileri

değerlendirdiğimizde bizde oluşan intibânın, daha önce yapılan bu araştırmalarda ulaşılan neticelerden farklı oluşu bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiş bulunmaktadırdır.

“Hadis Verileri Işığında Namazların Kazası” isimli tezimin danışmanlığını üstlenerek araştırmama yön veren değerli katkılarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin Kahraman’a teşekkürlerimi sunarım.

Artvin 2013

Esmay YILMAZLAR

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI

GİRİŞ

KONUyla İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

I. NAMAZ VE ÖNEMİ	1
A. NAMAZIN KELİME VE TERİM ANLAMLARI.....	1
B. DİĞER PEYGAMBERLERDE VE DİNLERDE NAMAZ.....	2
1. Diğer Peygamberlerde Namaz.....	2
2. Diğer Dinlerde Namaz.....	6
II. EDÂ, KAZA VE FÂİTE	8
A. EDÂ	8
B. KAZÂ.....	11
C. FÂİTE	12
III. İBÂDET, TAABBUD VE TA'LÎL	12
A. İBÂDET.....	12
B. TAABBUD VE TA'LÎL	13

BİRİNCİ BÖLÜM

NAMAZIN KAZASIYLA İLGİLİ RİVÂYETLER VE DEĞERLENDİRMELERİ

I. NAMAZLARIN KAZA EDİLEBİLECEĞİ İLE İLGİLİ FİİLÎ HADİSLER	18
A. SEFER SIRASINDA, SABAH NAMAZININ UYKU SEBEBİYLE KILINAMAMASI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER	18

1. Sabah Namazının Hayber Seferi Dönüşünde Kılınmaması İle İlgili Rivâyetler	18
2. Sabah Namazının Hudeybiye Dönüşünde Kılınmaması İle İlgili Rivâyetler	21
3. Sabah Namazının Ceyşü'l-Umerâ Gazve'sinde Kılınmaması İle İlgili Rivâyetler	22
4. Sabah Namazının "Bir Sefer" Sırasında Kılınmaması İle İlgili Rivâyetler ...	24
B. RASÛLULLÂH'IN HENDEK SAVAŞI SIRASINDA İKİNDİ NAMAZINI (VEYA ÖĞLE, İKİNDİ VE AKŞAM NAMAZLARINI) KILAMAMASI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER	33
1. Câbir b. Abdillâh Hadisi	33
2. Hz. Ali Rivâyeti	34
3. İbn Mesud Hadisi	34
C. "İKİNDİ (VEYA ÖĞLE) NAMAZINI BENÎ KURAYZA'YA VARMAZAN KILMAYIN" HADİSİ	38
II. KAVLÎ HADİSLER	41
A. UNUTMAK SURETİYLE KILINAMAYAN NAMAZLARLA İLGİLİ RİVÂYETLER	41
1. Enes b. Mâlik Hadisi	41
2. Ebû Hureyre Hadisi	42
B. UYUMAK SURETİYLE KILINAMAYAN NAMAZLARLA İLGİLİ RİVÂYETLER	43
C. UYUMAK VE UNUTMAK SURETİYLE KILINAMAYAN NAMAZLARLA İLGİLİ RİVÂYETLER	44
1. Enes b. Mâlik Hadisi	44
2. Ebû Katâde Hadisi	44
D. UYUMAK VE GAFLET SEBEBİYLE KILINAMAYAN NAMAZLARLA İLGİLİ RİVÂYETLER	45
E. VİTİR NAMAZININ UNUTMA VE/VEYA UYKU SEBEBİYLE GEÇİRİLMESİ	46

İKİNCİ BÖLÜM

NAMAZIN KAZASIYLA İLGİLİ YORUMLAR VE DEĞERLENDİRMELERİ

I. KASTEN TERKEDİLEN NAMAZLARIN KAZASININ OLDUĞUNU İLERİ SÜRENLERİN DELİLLERİ	50
--	-----------

A. “NAMAZLARIN KAZASI VARDIR” GÖRÜŞÜNÜ SAVUNANLARIN DELİLLERİ.....	50
1. Mazeret Sebebiyle Kaza Varsa Kasten Terk Sebebiyle Kaza Daha Evlâdır	50
2. Hadislerde Yer Alan “Nisyân” Terimi, “Kasten Terk” Manasına da Gelir...51	
3. Hadislerde “Uyuyan” ve “Unutan”ın Zikredilmesi, Böyle Kişilerden Namazın Sâkıt Olacağı Düşüncesini Ortadan Kaldırmak İçindir.....	51
4. Hendek Savaşı’nda İkinci Namazını Kılmayanların, Bu Namazı Akşamın Vakti Girdikten Sonra Kılmaları, Kazanın Varlığını Gösterir	51
5. “Beni Anmak İçin Namaz Kıl” Âyeti, “Geçmiş” Namazların da “Hatırlanması” Durumunda Kaza Edilebileceğine Delâlet Eder.....	52
6. Ramazan Orucunun Kazasının Olmasına Kıyasla, Namazların da Kaza Edilmesi Gerekir.....	52
7. Hz. Peygamber’in, Hendek Savaşı Dönüşünde “Benî Kurayza’ya Varmadan Kimse Namazını Kılmasın” Buyurması, Namazların Kaza Ebilebileceğine Delâlet Eder	53
8. “Uyku veya Unutma Sebebiyle Kılınamayan Namazların Keffâreti, Hatırlanınca Veya Uyanınca Kılınmasıdır” Hadisinde Geçen “Keffâret” İfadesi, Namazların Kazasının Olduğunu Gösterir.....	53
9. “Kim Güneş Batmadan Önce İkindinin Bir Rekâtına Yetişirse, İkinciye Yetişmiş Demektir” Hadisi, Bir Namazın, Vakti Dışında da Kılınabileceğine Delâlet Etmektedir	54
10. Namazların “Eda” Edilmesini Gerektiren Deliller, “Kaza” Edilmesini de Gerekli Kılar	54
11. “غفل”Fiili, Hadiste de Geçtiği Üzere, “عن” Harf-i Cerri İle Kullanıldığında, “Terk etmek” Manasına Gelir.....	54
12. Vasfın Ortadan Kalkması Aslın Ortadan Kalkmasını Gerektirmez	55
13. Namaz Allah’a Karşı Bir Borçtur ve Hadiste “Allah’a Olan Borcunuzu Ödeyin. Zira Allah, Borcu Ödenmeye En Lâyık Varlıktır” Buyrulmuştur .	55
14. Günümüz İnsanın Hayat Meşguliyetleri, Farklı Bir Takım Özürlerin Dikkate Alınmasını Gerektirebilir.....	56
B. “NAMAZLARIN KAZASI VARDIR” GÖRÜŞÜNÜ SAVUNANLARA GÖRE KAZANIN MÂHİYETİ VE ÇERÇEVESİ	56
1. Kazaya Konu Olabilecek Haller	56
2. Kazanın, Günâhı Telâfi İmkânı	57
II. KASTEN TERKEDİLEN NAMAZLARIN KAZASININ OLMADIĞINI İLERİ SÜRENLERİN DELİLLERİ	58
A. TEMEL DELİLLER	58
1. “Kaza Gerekir” Demek, Dinde Yeni Bir Kural Koymaktır.....	58

2. Kaza İçin Yeni Bir Nass/Delil Gerekir	58
3. Şartın Yokluğu Meşrûnun Yokluğunu Gerektirir.....	59
4. Yapılması Belli Bir Sıfatla Kayıt Altına Alınan Emirler, O Kayıt Olmadığında Emir Kapsamında Değildir	60
5. Kaza Olsaydı, Bütün Şartlarına Uyarak Kılınacak Bir Namaz, Bunlar Olmaksızın Namazı Vaktinde Kılmaktan Daha Hayırlı Olurdu.....	61
6. Kur'ân-ı Kerîm'de Namaz Vakitlerine Riâyet Etmeyen Kişiler Zemmedilmiştir	61
7. “Mazereti Olmadan Ramazan Ayından Bir Gün Oruç Tutmayan Kişi, Bir Yıl Oruç Tutsa Yine Bu Orucu Yerine Getiremez” Hadisi.....	61
8. “İkinci Namazını Terkedenin Ameli Boşa Gider...” Hadisi.....	62
B. “KAZA VARDIR” GÖRÜŞÜNE VERİLEN CEVAPLAR.....	62
1. “Mazeret Sebebiyle Kaza Câiz İse, Mazeretsiz Terkin Kazası Evleviyetle Câiz Olmalıdır” Görüşünün Reddi	62
2. “Hadislerde Yer Alan ‘Nisyan’ Kavramı ‘Kasten Terk’ Anlamına Da Gelir” Görüşünün Reddi	64
3. “Namazın Bir Rekâtına Yetişen Namaza Yetişmiştir” Hadisinin Delil Alınmasına İtiraz	65
4. “Benî Kurayza’ya Varmadan Hiç Kimse İkinci Namazını Kılmasın” Hadisinin Delil Alınmasına İtiraz.....	66
5. Namazın Kazasının Orucun Kazası İle Mukâyesesine İtiraz	66
III. GENEL DEĞERLENDİRME	66
A. NASSLARA GÖRE NAMAZIN ÖNEMİ VE NAMAZ-İMÂN İLİŞKİSİ ...	66
B. ÖZEL DURUMLARDA NAMAZ İLE İLGİLİ AYRINTILAR.....	75
1. Abdest (ve Gusül) İçin Su Bulunamadığında Teyemmüm Yapılması	75
2. Sefer Esnasında Namaz	75
3. Cem‘ (Namazların Birleştirilmesi)	76
4. Korku Namazı (Salâtu’l-Havf)	82
5. Hasta Namazı.....	84
6. Kadınların, Özel Günlerinde Kılmadıkları Namazları Kaza Etmemeleri..	84
SONUÇ.....	86
KAYNAKLAR.....	89
ÖZGEÇMİŞ.....	96

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.md.	Adı Geçen Madde
a.g.tz.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
b.	Bin
bnt.	Bint
bs.	Baskı
C.	Cilt
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
edt.	Editör
h.	Hicrî
m.	Miladî
nşr.	Neşreden
r.a.	Radıyallâhu anhû/anhâ
S.	Sayı
s.	Sayfa
s.a.s.	Sallâllâhu aleyhi ve sellem
ss.	Sayfadan sayfaya
thk.	Tahkîk
tsz.	Basım tarihi yok
trc.	Tercüme
v.	Vefatı
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

KONUyla İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

I. NAMAZ VE ÖNEMİ

A. NAMAZIN KELİME VE TERİM ANLAMLARI

Arapça'da kelime anlamı “dua etmek, ibâdet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak” olan “صلاة/salât” kelimesi dilimize, Farsça'dan “hizmet, bendelik, Hakk'a itaat-ibâdet ve bir kimseye tazim için eğilmek” anlamlarına gelen ‘namâz’ şeklinde geçmiştir.¹ Râğıb el-İsfahânî'nin (502/1108) tarifiyle “salât, rükû ve secdesi olan; uygulaması değışse de, şeriatların kendisinden vazgeçmediğı bir ibadettir.”²

Salât kavramı farklı anlamlarıyla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de 67 yerde müfred, 11 yerde hem müfred hem de zamire muzaaf olarak, 5 yerde “salavât” şeklinde çoğul olarak zikredilmektedir. Mazi ve muzâri kalıplarıyla 7 yerde, emir olarak 5 yerde, tam olarak namaz manasıyla seksenden fazla âyette geçmektedir.³ Kur'ân-ı Kerîm'de namazı ifade etmek üzere salât kelimesi haricinde “zikr” (el-Ankebût 29/45; el-Cuma 62/9) ve “tesbîh” (er-Rûm 30/17) kelimelerinin kullanılmış olduğu da görülmektedir. Kur'ân'ın indiğı dönemlerde dinî terimi dışında da kullanılan salât⁴, daha sonraları anlam daralmasına

¹ Kelimenin anlamı hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî İbn Manzûr(711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, tsz., C. 14, ss. 464-466; M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, C. 12, ss. 350-357; Mesut Okumuş, “Semantik ve Analitik Açıdan Kur'ân'da ‘Salât’ Kavramı”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/2, s. 11.

² Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007, s. 871.

³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ‘slv’ maddesi, Dâru'l-Kütübi'l-Marife, Kâhire, h. 1364, ss. 412-413; Okumuş, *a.g.m.*, s. 16.

⁴ Suyûtî(911/1505), salât kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de 9 farklı yönde kullanıldığını ifâde etmiştir: 1) Beş vakit namaz: “وَيَقِيمُونَ الصَّلَاةَ...” (Bakara, 2/3) 2. Salâtü'l-Asr: “...تَحْسِبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ...” (Mâide, 5/106), 3. Salâtü'l-Cum'a: “...إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ...” (Cum'a, 62/9), 4. Salâtü'l-Cenâze: “...وَلَا تُصَلِّ...” (Hûd, 11/119), 5. Duâ: “...وَصَلِّ عَلَيْهِمْ...” (Tevbe, 9/84), 6. Din: “...أَصْلَاتُكَ تَأْمُرُكَ...” (Hûd, 11/119).

uğramış ve Müslümanların günde beş vakit kılması gereken bir ibâdet olarak kavramlaşmıştır.

B. DİĞER PEYGAMBERLERDE VE DİNLERDE NAMAZ

Salât kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber ve mü’minlerin ibâdetlerinden bahseden âyetlerin yanı sıra Allâh ve meleklerden⁵, geçmiş peygamberlerin ibâdet hayatlarından, hatta Mekkeli müşriklerden bahseden âyetlerde de geçmektedir.⁶ Fakat namaz anlamıyla sadece Hz. Peygamber, mü’minler, geçmiş peygamberler ve kavimlerinin ibâdet hayatından bahseden âyetlerde kullanılmıştır.

1. Diğer Peygamberlerde Namaz

Allâh Teâlâ kendilerine kitap verilmiş kimselerden bahsederken namazlarını kıldıklarını da belirtmiştir: “Hâlbuki onlara, ancak dini Allâh’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.”⁷ Namazın, Hz. Âdem’den başlayarak Hz. Muhammed ile son bulan bütün şeriatlarda önemli bir ibâdet olduğuna çeşitli âyet ve hadislerde şu şekilde işaret edilir:

a. Hz. Âdem:

“Onlardan sonra, namazı zâyi eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır”⁸ âyetinde Hz.

11/87), 7. Kıraat: “... وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ...” (İsrâ, 17/110), 8. Rahmet ve istiğfâr: “... إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى...” (Ahzâb, 33/56), 9. Salât mekânları: “... وَصَلَوَاتٍ وَمَسَاجِدٍ...” (Hacc, 22/40). Suyûtî, *el-Itkân Fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru İbn Kesir, Beyrût, 2000, C. 1, s. 448.

Ünlü Arap Dili âlimi ve müfessir olan Fîrûzâbâdî(817/1415), tefsirinde bu vecihleri 13 tane olarak zikretmiş ve Suyûtî’den farklı olarak salât kelimesine şu manaları yüklemiştir: 1. Korku namazı (Nisâ, 4/106), 2. Bayram namazı (A’lâ, 87/15), 3. Cemaatle namaz (Mâide, 5/58), 4. Geçmiş ümmetlerin namazları (Meryem, 19/31), 5. Sefer namazı (Nisâ, 4/101). 6. İslâm (Kıyâme, 75/31). Bkz. Mecdüddîn Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi’t-Temyîz Letâifu Kitâbi’l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, tsz., C. 3, ss. 437-438.

⁵ Nitekim Ahzâb 33/56 âyetinde “salât kelimesi” Allâh ve meleklerine izâfe edilmiştir: “Gerçekten Allâh ve melekleri Peygamber’e salât ederler. Ey iman edenler! Siz de ona teslimiyetle salât ve selâm edin.”

⁶ Okumuş, *a.g.m.*, s. 16; Metin Yiğit, “Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2011, C. 47, S. 1, s. 21.

⁷ Beyyine, 98/5.

⁸ Meryem, 19/59.

Âdem, Hz. Nuh ve Hz. İbrâhim'den sonra gelen nesillerin Allâh'ın kendilerine emrettiği namazı terk ettikleri ve bu sebeple kendilerini korkunç bir azâbın beklediği bildirilir.

b. Hz. İbrâhim ve İsmâil:

Hz. İbrahim'den bahseden bir âyette rükû, kıyam secde gibi rükûnlara işaret edilmiş ve onun bu şekilde namaz kıldığı belirtilmiştir: “Hani biz İbrahim’e, Kâbe’nin yerini, ‘Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle’ diye belirlemiştik.”⁹

Bir başka âyette Hz. İbrâhim, Rabbine, kendisi ve soyundan gelenlerin namazı kılanlardan olması için dua etmekte, bunun için zürriyetinden bir kısmını Beytü’l-Haram’a yerleştirdiğini ifade etmektedir. “Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe’nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler.”¹⁰

Hz. İbrâhim’in yine kendisinin ve zürriyetinin namaz kılanlardan olması hususunda bir duası başka bir âyette şu şekilde zikredilmiştir: “Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle.”¹¹ Allâh Teâlâ Hz. İbrahim ve İsmâil’e şu şekilde emretmiştir: “Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail’e şöyle emretmiştik: “Tavaf edenler, kendini ibâdete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe’yi) tertemiz tutun.”¹²

Meryem Sûresi’nde Hz. İsmâil’in ailesine namazı emretmesinden ötürü Allâh’ın rızasını kazandığı belirtilmektedir: “Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi. Rabb’inin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı.”¹³

⁹ Hacc, 22/26.

¹⁰ İbrâhim, 14/37.

¹¹ İbrâhim, 14/40.

¹² Bakara, 2/125.

¹³ Meryem, 19/55.

Hz. Peygamber de bir hadisinde Hz. İbrâhim'in eşi Hz. Sâre'nin namaz kıldığını haber vermiştir.¹⁴

c. Hz. İshâk, Hz. Lût ve Hz. Yâkûb:

“Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibâdet eden kimselerdi ”¹⁵ âyetinde de Hz. İbrâhim, Lût, İshâk ve Ya’kûb’a namaz ve zekâtın emredildiği anlaşılmaktadır.

d. Hz. Musâ ve Hârûn:

Hz. Musa’ya Tuvâ vadisinde iken vahyedilen ilk âyette namazın ikâmesi emredilmiştir: “Şüphe yok ki ben Allâh’ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibâdet et ve beni anmak için namaz kıl.”¹⁶

Bir diğer âyette Hz. Musa’ya ve Hz. Hârûn’a, Mısır’da kavimleri için evler hazırlamaları ve bu evlerde namaz kılmak için yerler yapmaları ve namazlarını düzgün bir şekilde kılmaları vahyedilmiştir.¹⁷

Başka bir âyette de Allâh Teâlâ İsrailoğulları’ndan iyilik yapmaları ve ibâdetlerini yerine getirmeleri hususunda söz almış fakat çoğunluğu bu sözlerinde durmamış Allâh’a âsi olmuşlardır: “Hani, biz İsrailoğulları’ndan, Allâh’tan başkasına ibâdet etmeyeceksiniz, anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.”¹⁸

¹⁴ Buhârî, Enbiyâ, 11.

¹⁵ Enbiyâ, 21/73.

¹⁶ Tâhâ, 20/14.

¹⁷ “Mûsâ’ya ve kardeşine, kavminiz için Mısır’da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın. Namazı dosdoğru kılın. Mü’minleri müjdele diye vahyettik” (Yûnus, 10/87).

¹⁸ Bakara, 2/83.

e. Hz. Dâvûd:

Sâd Sûresi'nde Hz Dâvûd'un, Allâh'ın kendisini imtihan ettiğini sanıp rükû ve secdeye kapandığı belirtilmiştir.¹⁹

Hz. Peygamber de Hz. Dâvûd'un namazı hakkında şöyle bir hadis rivâyet etmiştir: "Allâh Teâlâ'ya en sevimli olan namaz, Dâvûd'un namazıdır. Yine Allâh Teâlâ'ya en sevimli olan oruç, Dâvûd (Peygamberin) orucudur."²⁰

f. Hz. Şuayb:

Kur'ân'da, Hz. Şuayb'ın namaz kıldığı, kavminin ise bundan ötürü kendisiyle alay ettikleri şu şekilde zikredilmiştir: "Dediler ki: Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın."²¹

g. Hz. Lokmân:

Hz. Lokmân oğluna yaptığı bir nasihatte namazı dosdoğru kılmasını emretmiştir: "Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir."²²

h. Hz. Zekeriyâ:

"Zekeriyâ mâbette namaz kılarken melekler ona, 'Allâh sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı, efendi, nefesine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler' diye seslendiler"²³ âyetinde Hz. Zekeriyâ'nın mâbette namaz kıldığı açık bir şekilde zikredilmiştir.

ı. Hz. İsa:

Hz. İsa'ya yaşadığı sürece namazı kılması emredilmiştir: "Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti."²⁴

¹⁹ Sâd, 38/24.

²⁰ Buhârî, Teheccüd, 7; Enbiyâ, 40.

²¹ Hud, 11/87.

²² Lokman, 31/17.

²³ Âli İmrân, 3/39.

²⁴ Meryem, 19/31.

i. Hz. Meryem:

Hz. Meryem'e Rabbine secde ve rükû etmesi emredilmiştir: "Ey Meryem! Rabbine divan dur. Secde et ve (O'nun huzurunda) rükû edenlerle beraber rükû et."²⁵

Zikredilen âyetlerden anlaşıldığı üzere namaz hemen bütün peygamberlerin ibâdet hayatlarında yer almıştır. Bütün peygamberler namazı ikâme etmiş, kavimlerine de bu yönde emirler vermişlerdir. Her ne kadar namaz ibâdetinin şekli, şartları, vakitleri birbirlerinden farklı olsa da bütün ilâhi dinlerde ortak bir kavram olarak yer almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de salât kelimesi sadece peygamberlere değil Yahudîler, Hıristiyanlar, Sâbiîler, Mü'minler, Müşrikler ve Münâfiklar gibi belli gruplara atfen de kullanılmaktadır. Kur'ân'ın nüzûl döneminde Ehl-i Kitâb'ın namazlarının nasıl olduğu hususundaki bilgiler kendi kaynaklarında yer almamaktadır. Buna rağmen İslâmî kaynaklarda bu hususla ilgili bilgilere rastlanmaktadır.

2. Diğer Dinlerde Namaz

a. Yahudîler:

Beyhâkî'nin (458/1066) *Sünen*'inde yer alan bir hadiste beş vakit namaz kılan bir Yahûdî'nin varlığından bahsedilmektedir: "Şâm'da, Yahûdîlerden bir adam vardı ki, ona İbn-i Heyyebân denirdi. İslâm'dan senelerce önce bize geldi, aramıza yerleşti. Vallâhi ondan daha üstün beş vakit namaz kılan birisini asla görmedik."²⁶ Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Yahudilere muhalefet edin; çünkü onlar, ayakkabı ve mestleriyle namaz kılmazlar."²⁷

b. Hıristiyanlar:

Hz. Muhammed, Necranlı Hıristiyanlara İslam'a davet mektubu göndermiş; onları kullara ibâdet yerine atalarının da ilâhi olan tek bir Allâh'a ibâdet etmeye çağırmıştır. Bu davete icâbet etmedikleri takdirde cizye vermeleri gerektiğini, onu da kabul etmezlerse kendileriyle savaşaacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Necranlı Hıristiyanlardan bir heyet

²⁵ Âli İmrân, 3/43.

²⁶ Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Musa Ebû Bekr Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mektebetü'l Dâri'l-Bâz, Mekke, 1994, C. 9, s. 114.

²⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, Mektebetü'l-Selefiyye, tsz., C. 1, s. 494, (Nakil no: 379); Ebû Dâvûd, Salat, 88.

Medîne'ye varmış, ikinci namazı vakti Hz. Peygamber ve ashâbı namazlarını bitirmiş iken Mescid-i Nebevî'ye girmişlerdir. İbâdet vakitleri gelmiş olduğundan Hz. Peygamber'den izin isteyip doğuya dönerek ibadet etmişlerdir.²⁸

Yine hadislerde Cüreyc isimli Hıristiyan birinin ibâdethânedede namaz kıldığı, annesinin kendisine seslendiği halde namaz kılmaya devam ettiği nakledilmektedir.²⁹

c. Sâbîler:

Dinler Tarihi ve diğer bazı kaynaklarda Sâbîlerin kibleye yönelerek, beş vakit dua ettikleri belirtilmektedir.³⁰ İbn Kesîr (774/1373), Bakara Sûresi 62. âyetin tefsîrinde Sâbîler hakkında “Zebûr'u okudukları, kibleye yönelerek beş vakit namaz kıldıkları ve her yıl oruç tuttıkları” bilgisini vermektedir.³¹

d. Müşrikler:

Allâh Teâlâ Enfâl Sûresi'nde müşriklerin namazıyla ilgili şöyle bir ifâde kullanmıştır: “Beytullâh'ın yanındaki namazları ise ıslık çalıp el çırmaktan başka bir şey değil...”³² Râğıb el-İsfahânî bu âyeti “Namazları ıslık çalma ve el çırpma olarak adlandırılmak suretiyle, ibâdetlerinin geçersiz kılındığına, bu fiillerinin hiçbir öneminin olmadığına, aksine onların, ıslık çalan ve (kanat çırpan) kuşlar gibi davrandıklarına dikkat çekilmektedir”³³ şeklinde yorumlamıştır. Müslim'de geçen bir hadiste Ebû Zerr (32/652) ve Üneys'in şöyle bir konuşmasına yer verilir:

“...Ey kardeşim oğlu! Ben Rasûlullâh'a kavuşmadan üç sene önce namaz kıldım.

— Kime?

— Allâh'a!

— Nereye doğru dönüyorsun?

²⁸ İbn-i Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Tâhâ Abdurrâuf Sad, Dâru'l-Cil, Beyrut, h. 1411, C. 3, s. 114.

²⁹ Buhârî, *Enbiyâ*, 50; Müslim, *Birr*, 2.

³⁰ Abdurrahman Küçük ve Günay Tümer, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, 4. bs., Ankara, 2002, ss. 139-140; Şinasi Gündüz (edt.), *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. İstanbul, 2007, s. 489.

³¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâmet, Dâru't-Tayyibe, Riyad, 1999, C. 1, s. 286.

³² *Enfâl*, 8/35.

³³ *el-İsfahânî, a.g.e.*, s. 872.

—Rabbim beni nereye çevirirse oraya doğru! Yatsıyı kılıyorum, gecenin sonu geldi mi, tâ güneş üzerime vuruncaya kadar bir örtü gibi seriliyorum.”³⁴

Bütün bu bilgilerden hareketle namazın hemen bütün inanç sistemlerinde çok önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken diğer bir konu da namazın, Şâri‘ tarafından tespit edilmiş vakit içinde kılınıp kılınmadığına delâlet eden terimlerdir.

II. EDÂ, KAZA VE FÂİTE

A. EDÂ

Sözlükte, “bir şeyi yerine ulaştırma, bir borç veya görevi yerine getirme, ödeme, ifâ etme, zimmeti borçtan kurtarma, emir sebebi ile vâcip olan şeyin yani memûrun bihin aynını hak sahibine teslim etme” manasında kullanılan edâ kelimesi İslâm fıkında “dinî veya hukukî bir görevin, gerektiği usûl ve şekilde zamanında yerine getirilmesi” ve özellikle de “bir namazı vaktinde kılma” manasında kullanılır.³⁵

İbâdetler genel olarak edâ vaktine göre mutlak ve mukayyed (vakitli) olarak ikiye ayrılır. Edâsı için Şâri‘in herhangi bir vakit tayin etmediği ibâdetler mutlak (serbest zamanlı) ibâdetler olarak adlandırılır.³⁶ Nâfile namaz, zekât, vakte bağlı olmayan adaklar ve kefâretler böyledir.

Şâri‘in belli zaman dilimi içinde edâ edilmesini istediği mukayyed ibâdetler ise geniş zamanlı (müvessâ), ve dar zamanlı (mudayyak) olmak üzere ikiye ayrılır. İbâdetin edâsı için belirlenen vakit, hem bu ibâdete hem de aynı cinsten başka ibâdetlere imkân verecek genişlikte olup mükellef ibâdeti bu zaman diliminin herhangi bir parçasında yapabilecekse geniş zamanlı ibâdetten söz edilir; farz namazlar, bayram ve cuma namazları

³⁴ Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe, 28.

³⁵ İbn Manzûr *a.g.e.*, C. 14, s. 26. Tanımın Arapçası şöyledir: الاداء تسليم عين الواجب بسبب الامر الي مستحقه
Bu konuda ayrıca bkz. Nizâmuddîn eş-Şâsî, *Usûlü’s-Şâsî*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrût, 2003, s. 93; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, C. 1, s. 44; Ali Bardakoğlu, “Edâ”, *DİA*, C. 10, s. 389; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul, 1998, s. 85.

³⁶ Zekiyyüddîn Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 239.

gibi. Dar zamanlı ibâdet ise oruçta olduğu gibi mükellefin belirlenen zaman diliminde aynı cinsten ikinci bir ibâdet yapması mümkün olmayan ibâdetlerdir.³⁷

Hanefî metoduyla yazılan usûl kitaplarında edâ, “Emirler” bölümünde, “emredilen şeyin yerine getirilmesi” konusu incelenirken ele alınır ve “emir sebebiyle sabit olan vâcibin aynının teslimi” şeklinde tarif edilir.³⁸ Bu tanıma göre edâ, hem ibâdetlerin hem de diğer dinî ve hukûkî borçların ifâsını kapsar. Hanefî usulcileri edâ kavramını, bütün unsur ve şartlarını taşıması açısından kâmil, nâkıs ve kazaya benzeyen edâ olmak üzere üç kısımda incelemiştir:

Kâmil Edâ (Edâ-ı Mahz-ı Kâmil)

Vâcib olan şeyi, vâcib olduğu her türlü vasıfları ile yerine getirmektir.³⁹ Gasp olunan bir malı aynen eski hali üzere iade etmek, vakti içinde bir namazı cemaatle kılmak veya abdestli olarak tavaf yapmak gibi.⁴⁰

Nâkıs Edâ (Edâ-ı Mahz-ı Kasır)

Vâcib olan şeyin aynını meşru vasıflarından bazıları noksan olmak üzere yerine getirmek suretiyle olan edâdır. Bey’-i mutlak ile satılan bir şeyi, daha önceden mevcut bulunan bir ayıp ile kusurlu olduğu halde alıcıya teslim etmek, namazı tadil-i erkânsız veya tek başına kılmak gibi.⁴¹

Kazâya Benzer Edâ (Edâ-ı Şibhu’l-Kaza)

Vâcibin aynını teslim etmekle birlikte, bir itibarla kazaya benzeyen edâdır.⁴² Namazını cemaatle birlikte kılmaya başladığı halde ârizî bir sebep nedeniyle namazını cemaatle tamamlamayan ve bunu tek başına kılan kimsenin ibâdeti aslı itibariyle edâ olmakla birlikte, cemaatle namazın fazîletini telâfi etmeyi amaçlaması yönüyle kazâya

³⁷ Bardakoğlu, a.g.md., *DİA*, C. 10, s. 390.

³⁸ Bkz. Serahsî, *a.g.e.*, C. 1, s. 44 (Emir bâbı altında).

³⁹ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 85.

⁴⁰ Serahsî, *a.g.e.*, C. I, s. 48; Nizâmuddîn eş-Şâşî, *a.g.e.*, s. 94; Fahrettin Atar, “Edâ”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfın Yayınları, İstanbul, 1997, C. 1, s. 439; Bardakoğlu, a.g.md., *DİA*, C. 10, s. 390.

⁴¹ Nizâmuddîn eş-Şâşî, *a.g.e.*, s. 95; Bardakoğlu, a.g.md., *DİA*, C. 10, s. 390; Fahrettin Atar, *a.g.e.*, s. 439; Erdoğan, *a.g.e.*, s. 85;

⁴² Erdoğan, *a.g.e.*, s. 85.

benzediğinden dolayı edâ-yı şihbu'l-kazâ/kazâyâ benzer edâ olarak isimlendirilmektedir.⁴³ Başkasına ait bir malın, mehir olarak belirlenip, sonradan satın alınarak hak sahibi kadına aynen teslim edilmesi de böyle bir edâdır.⁴⁴

Edânın bir başka tanımı “emir sebebiyle sâbit olan şeyin aynen teslimi” şeklindedir. Bu tanıma göre emir, nedb/mendûb için de hakikî mana ifade eder ve dolayısıyla eda, mendup ve nâfilenin yerine getirilmesini de kapsar.⁴⁵

Şâfi metoduyla telif edilen usûl eserlerinde ise edâ, “bir şeyin şer’an belirlenmiş vakti içinde birinci defada yapılması” şeklinde tanımlanır. Şâfiîler, birinci ifâdaki eksiklik sebebiyle vakti içinde yapılan ikinci ve tam ifâyâ iâde, vaktinden sonraki ifâyâ da kazâ adını verirler. Kendilerine yüklenen bu tanımlarla mezkûr kavramlar, Şâfiîler tarafından “Şer’î Hükümler” bölümünde ele alınır.⁴⁶ Zira edâ; vâcip ve vâcibin yerine getirilmesi yönünden “teklifî hükmü” ilgilendirir ve bu yönüyle “edâ, iâde ve kazâ” şeklinde üçlü bir ayırmadan söz edilir. Diğer taraftan edâ; vaktin, şer’î hükmün sebebi olması yönüyle “vaz’î hükmü” ilgilendirir ve bu açıdan “edâ ve kazâ” şeklinde ikili bir ayırım yapılır.⁴⁷

Bu yaklaşımlarından da anlaşılacağı üzere özellikle Hanefiyye ile Şâfiyye’nin edâ, iâde ve kazâ kavramlarına yükledikleri anlamlarda kimi açılardan önemli farklılıklar vardır. Mesela Şâfi usûlcüler, edâyı ancak “belli bir zaman diliminde yapılması gereken ibâdetlere” has bir kavram olarak kullanmışlar; zekât, kefâret, mutlak nezir gibi belli bir vakte bağlı olmayan yükümlülüklerin ifâsına “edâ” ismini vermemişlerdir. Hatta edâyı kazânın zıt anlamlısı olarak kullandıklarından cuma ve bayram namazı gibi kazâsı olmayan ibâdetler için “edâ” kavramını kullanmamışlardır.⁴⁸

⁴³ Bardakoğlu, a.g.md., *DİA*, C. 10, s. 390.

⁴⁴ Fahrettin Atar, *a.g.e.*, s. 439.

⁴⁵ Bardakoğlu, a.g.md., *DİA*, C. 10, ss. 389-390.

⁴⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfa*, el-Matbaatu'l-Emîriyye, Bulak, h. 1322-1324, C. 1, ss. 96-97.

⁴⁷ Bardakoğlu, a.g.md., *DİA*, C. 10, s. 389.

⁴⁸ Muhammed Ali Tehânevî, *Mevsûatu Keşşâfi Istilahâtî'l-Funûn ve'l-Ulûm*, edt. Refik el-Acem, thk. Ali Dahru vd., Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1996, C. 1, s. 124.

B. KAZÂ

Sözlükte “bir şeyi sona erdirmek, hüküm vermek, ihtiyacı gidermek, borcu ödemek, bildirmek, tamamlamak, ilişği kesmek, öldürmek”⁴⁹ anlamlarına gelen kazâ kelimesi terim olarak “belli bir vakitte edâ edilmesi gerekli bir ibâdetin, bu vakit haricinde ifâ edilmesi; emir ile vâcip olan şeyin aynının değil de mislinin hak sahibine teslim edilmesi” anlamlarına gelmektedir.⁵⁰

Kazâ kelimesinin, “belirli bir vakit içinde yerine getirilmesi gereken bir ibâdetin ister kasten isterse unutarak olsun vakti çıktıktan sonra ifa edilmesi” anlamına geldiği hususunda usulcüler arasında ittifak vardır.⁵¹ Bununla birlikte ibâdetin belirlenen vakit içinde ifâ edilmesini engelleyen şer’î bir yasağın bulunması ya da baygın kişinin namaz vaktini geçirmesinde olduğu gibi akla taalluk edebilecek bir engel sebebiyle vücûbun sebebi gerçekleştiği halde edânın geciktirilmesi hallerinde yapılan ifâyâ ne ad verileceği konusu ise tartışmalıdır. Bir grup, mükelleften edânın vücûbunun sâkıt olmasını dikkate alarak bu durumun “mecâzen” kazâ şeklinde adlandırılması gerektiğini ifade ederken Hanefî ve Şâfîî usulcülerin çoğunluğu bunun “gerçek anlamda” kazâ şeklinde isimlendirilmesini uygun görmüşlerdir.⁵² Çünkü kazâ ile edâ ve iâde arasındaki ayırıcı ölçüt, vakittir.

Şâfîî usulcüler kazâyı, “ister dar zamanlı isterse geniş zamanlı olsun ibâdetin belirlenmiş olan vaktinin dışında edâ edilmesi” şeklinde tanımlarken Hanefî usulcüler, “emir sebebiyle sabit olan vâcibin mislinin vakit çıktıktan sonra teslimi” şeklinde tanımlarlar.⁵³ Bu tanıma göre vâcip kategorisinin dışında kalan mendup ve nâfileler için kazâ gerekli değildir.

Hanefî usulcüler kazâyı; mâkul misliyle, mâkul olmayan misliyle ve edâyâ benzer olmak üzere üçe ayırmışlardır.⁵⁴ Bu ayırımında mâkul kelimesi “akılla bulunabilir ve kavranabilir” anlamında kullanılmıştır. Kazâ bi-misli ma’kûl; bir borç ya da yükümün, asıl

⁴⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C. 14, s. 186; Kâmil Yaşaroğlu, “Kazâ”, *DİA*, C. 25, s. 110.

⁵⁰ Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 96; Tehânevî, *a.g.e.*, s. 1323; Erdoğan, *a.g.e.*, s. 236.

⁵¹ Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 96 ; Yaşaroğlu, *a.g.md.*, *DİA*, C. 25, s. 111.

⁵² Yaşaroğlu, *a.g.md.*, *DİA*, C. 25, s. 111.

⁵³ Yaşaroğlu, *a.g.md.*, *DİA*, C. 25, s. 111.

⁵⁴ Serahsî, *a.g.e.*, s. 49.

borca/yüküme denk olduğunu aklın kavrayabileceği bir şey ile yerine getirilmesidir. Kazâ bi-misli ğayr-i ma’kûl ise; kazanın, asıl borcun/yükümün makul olamayan bir misil ile ödenmesidir.⁵⁵ Vaktinde kılınamayan farz namazın ya da orucun sonradan aynı şekilde kazâ edilmesi birinci, yaşlı bir kişinin ramazan orucunu tutmaya gücünün yetmemesi sebebiyle fide vermesi ikinci, bayram namazına imam rükûda iken yetişen kimsenin rükûunu kaçırmamak için tekbirleri rükûda alması da üçüncü tür kazâyâ örnek gösterilmiştir.⁵⁶

C. FÂİTE

Terim olarak vaktinde kılınamayan namaz anlamına gelen fâite kelimesi sözlükte, “geçmek, kaçmak, elinden kaçırmak, yapmayı ihmal etmek ya da unutmak” anlamlarına gelmektedir.⁵⁷ Çoğulu fevâit şeklinde gelir.

III. İBÂDET, TAABBUD VE TA‘LÎL

A. İBÂDET

İbadet kelimesi sözlükte “boyun eğme, itaat, alçak gönüllü olma, kulluk, tapma ve tapınma” anlamlarına gelmektedir.⁵⁸ Dinî bir terim olarak ise, insanın Allâh’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve davranışlar anlamında kullanılmaktadır.⁵⁹ Dini literatürde ibâdet kelimesiyle aynı kökten gelen ubûdiyet kavramı, “kulun, Allâh’ın yaptıklarından memnun olması” anlamına gelirken ibâdet, “kulun Allâh’ın razı olacağı işleri yapması” manasına delâlet etmektedir.⁶⁰ Buna göre ibâdet daha çok davranış şekillerini ifade ederken ubûdiyet, ahlakî ve manevî boyuta işaret eder.⁶¹ Fıkıh literatüründe ibâdet, dinî içerikli belli şekli olan düzenli

⁵⁵ Yaşaroğlu, a.g.md., *DİA*, C. 25, s. 111.

⁵⁶ Serahsî, *a.g.e.*, C. 1, s. 49; Yaşaroğlu, a.g.md., *DİA*, C. 25, s. 111.

⁵⁷ Erdoğan, *a.g.e.* s. 103.

⁵⁸ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, C. 3, ss. 270-273.

⁵⁹ Ferhat Koca, ‘İbadet’, *DİA*, C. 19, s. 233; İbn Teymiye benzer bir tanımda bulunarak (العبادة هي اسم جامع لكل (ما يحبه الله ويرضاه من الأقوال والأعمال الباطنة والظاهرة “İbadet, Allâh’ın sevdiği ve razı olduğu sözler, fiiller ve zahirî-bâtınî bütün amelleri içine alan her şeyin ismidir” demiştir. Bkz. İbn Teymiye, *el-Ubudiyye*, el-Mektebetü’l-İslamiyye, Beyrut, 2005, C. 1, s. 44.

⁶⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C. 3, s. 270-273.

⁶¹ Koca, a.g.md., *DİA*, C. 19, s. 233.

davranışları ifade etmekte kullanılmaktadır.⁶² Bu yüzden bunlara sistematik ve şekle bağlı ibâdetler de denir. Namaz, kurban, adak, haram ve helaller, Kur'ân okuma gibi fiiller ibâdet kavramına dâhildir.

Davranışların ibâdet sayılabilmesi için içerisinde sevgi ve itaat unsurlarını barındırması gerekir. Samimiyet, inanç ve iyi niyet olmaksızın dünyalık menfaatler için yapılan fiiller ibâdet değeri taşımazlar.⁶³

İbadetin geçerlilik şartlarının büyük bir bölümünü Şâri' tarafından belirlenen ve istenen davranışlar oluşturur. Kur'ân'da ibâdetlerin nasıl yapılacağı ile ilgili ayrıntıyı bulmak mümkün değildir. İbadetlerin nasıl yapılması gerektiği Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarından öğrenilmektedir. Hz. Peygamber , “Benim namaz kılışına bakın ve namazınızı öyle kılın”⁶⁴, “Haccın nasıl yapılacağını benden öğrenin”⁶⁵ diyerek ibâdetlerle ilgili ayrıntılı bilginin kaynağı olarak kendisini göstermiştir. İbadetlerin şekil ve şartları Şâri' tarafından belirlendiği için hiçbir şekilde değiştirilmeleri mümkün değildir. Hangi şartta olursa olsun ibâdetlerin mahiyeti ve icra biçimi değiştirilemez.

B. TAABBUD VE TA'LÎL

Taabbud kelimesi, ibâdet kelimesiyle aynı köke sahiptir. Kökü itibariyle “boyun eğme, kulluk etme, tapma” anlamlarına gelen taabbud terim olarak “Allâh'a ibâdette aşırı gayret gösterme, kendini ibâdete verme, ibâdet etme, Allâh'ın kullarını ibâdet ve benzeri hükümlerle sorumlu tutması” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁶

İnsanlar bütün hükümlerin hikmet ve illetini keşfedip anlamaktan acizlerdir. Bazı hükümler vardır ki, akıl onların nedenini ve niçinini izah edemez. Böyle durumlarda kula, teslimiyet göstererek istenileni sorgusuzca yapmak düşer.⁶⁷ Meselâ hadesten tahâret için suyun temizlik aracı olmasını anlamak bir derece mümkün iken, toprağın temizlik aracı

⁶² Abdullah Kahraman, *İslam Hukukunda Değişim ve İbadetler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 21.

⁶³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1996, C.1, s. 58.

⁶⁴ Buhârî, Ezan, 18.

⁶⁵ Nesâî, Menâsik, 220.

⁶⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C. 3, ss. 270-273; el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 479.

⁶⁷ Şâtübî, *el-Muvâfakât(1-6)*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan es-Selmân, Dâru İbn Affân, Kahire, tsz., C. 2, s. 526. Ayrıca bkz. Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 108.

olarak kullanılmasını anlamak mümkün değildir. Hayızlı kadının, tutamadığı orucunu daha sonra kaza etmekle yükümlü olmasına rağmen, namazını kaza etmekle sorumlu tutulmaması da böyledir.⁶⁸ Hz. Ömer (23/644), illetini ve hikmetini anlayamadığı bir hususu şu şekilde dile getirmiştir: “Allâh, Allâh! Halaya vâris olunduğu halde kendisi vâris olamıyor!”⁶⁹ Yine Hz. Ömer, Hacer-i Esved ile ilgili olarak “Vallâhi senin fayda veya zarar vermeyecek bir taş olduğunu çok iyi biliyorum, fakat Rasûlullâh’ın seni istilâm ettiğini gördüğüm için ben de istilâm ediyorum”⁷⁰ şeklindeki ifadesiyle hükümlerin taabbudî boyutuna dikkat çekmiştir.

Hükümlerde taabudîlik özelliğinin olduğuna bir diğer delil de Hz. Ali (40/661) ve Hz. Osman’a (35/656) nispet edilen şu sözdür: “Din (sırf) akılla olsaydı mestin üst kısmı yerine altını mesh etmek daha makul olurdu. Hâlbuki ben Rasûlullâh’ı mestlerinin üzerine mesh ederken gördüm.”⁷¹

Taabudî hükümlerin tamamı böyle “akılla idrâk edilemez” özelliğe sahip değildir. Zira bazı nasslarda hükmün hikmet ve illetine de değinilmiştir. Ayrıca ulemâ tarafından hikmetleri tespit edilmiş ibâdet hükümleri de vardır.⁷² Dolayısıyla taabbudî hususlar, “niçin emredildiği bilinemeyen” hükümlerden ibâret değildir. Bir hükme bu vasfi kazandıran asıl unsur; neden belli mekânlara, zamanlara ve şekillere bağlı olarak farz kılındığının akılla kavranamamasıdır.⁷³

Buradan hareketle şu rahatlıkla söylenebilir ki eğer akıl, Şâri‘ tarafından tespit edilmiş bir aslın⁷⁴ niçin konulduğunu anlayamıyorsa, bu asla dayalı kıyas da

⁶⁸ Buhârî, Savm, 41; Hz. Âişe(57/676) de hayızlı kadının orucu kaza ettiği hâlde niçin namazı kaza etmediğini soran bir kadına; “Sen Harûra meşrepli misin? Biz orucu kaza etmekle emrolunur, namazı kaza etmekle emrolunmazdık” diyerek cevap vermiştir. Bkz. Buhârî, Hayız, 20.

⁶⁹ İmam Mâlik, *Muvattâ*, Ferâiz, 9.

⁷⁰ Buhârî, Hac, 50, 57, 58.

⁷¹ Ebû Dâvûd, Tahâret, 63.

⁷² Bkz. Ankebût, 29/45 “Namaz kıl, şüphesiz namaz hayâsızlıktan ve kötü şeylerden alıkoyar”; Hac ile ilgili Hac, 22/28 “Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar...”; Fukaha tarafından hikmeti tespit edilmiş ibadet hükmüne örnek: Ramazan ayında yapılan yolculukta oruç tutmama ruhsatının hikmeti, meşakkati ortadan kaldırmak şeklinde açıklanmıştır. Bkz. Zekiyüddîn Şa’bân, *a.g.e.*, s. 147.

⁷³ Abdullah Kahraman, *a.g.e.*, s. 43.

⁷⁴ Asl: Kıyasın rükünlerinden olan ‘asl’ hükmü nass ve ya icmâ tarafından belirlenmiş mesele demektir. Bkz. Zekiyüddîn Şa’bân, *a.g.e.*, s. 138.

yapılamayacaktır. Kıyas yapılacak hükmün, akıl tarafından idrâk edilebilecek bir illeti olmalıdır.⁷⁵ Bu yüzden taabbudî hükümler kıyasa konu olamazlar.⁷⁶ Meselâ namazın kısaltılması konusunda yolculuk haricindeki meşakkatler –yolculuktaki meşakkatin birkaç katı da olsa- dikkate alınmamaktadır.⁷⁷

“Akılla kavranamayan hüküm” manasının öne çıktığı “taabbudî” teriminin zıddı olarak yani “akılla kavranabilen hükümleri” ifade etmek üzere Fıkıh ilminde “ma’kûletü’l-mânâ” ve “ta’lîlî/muallal” kavramları kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu hükümler, hükmün vazediliş gerekçesinin bilindiği hükümlerdir. Usulcüler, asla ait hükmün konulmasına sebep olan özelliği “illet” kavramıyla ifade etmişlerdir.⁷⁸ Hükmün konulmasına uygun düşen durumu ve hükmün konulmasından amaçlanan sonuç veya korunmak istenen menfaati ifade ederken de “hikmet” kavramını kullanmışlardır.⁷⁹

Şer’î hükümlerin ta’lîl edilebilmesi için ilk olarak hükümlerdeki illetin tespit edilmesi gerekmektedir. İlet; ya Şâri‘ tarafından konur (vad’î illet) ya da müçtehitler tarafından ortaya çıkartılır (içtihadî illet).⁸⁰ Bir hükmün illetini tespit, mezhepler arasında ihtilâf edilen hususlardandır. Şu hadis bu durumun en güzel örneklerinden biridir:

Bir bedevî bir gün Hz. Peygamber’e gelerek Ramazan günü karısıyla cinsel ilişkide bulunduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de ona bir köle azat etmesini, buna güç yetiremezse iki ay peş peşe oruç tutmasını, buna da güç yetiremezse altmış fakiri doyurmasını emretmiştir.⁸¹

Hadisin zâhirinden anlaşılan şey, Ramazan orucu tutarken karısı ile cinsel ilişkide bulunan kişinin keffâret ile mükellef olduğudur. Yani hadis, bu hükmün illeti olarak, kişinin yaptığı fiili göstermektedir. Fıkıhçılar bu olayı incelerken hükmün illetini teşkil hususunda rolü bulunmayan “kişinin bedevî olması”, “cimâ ettiği kişinin kendi eşi olması”

⁷⁵ Zekiyüddîn Şa’bân, *a.g.e.*, s. 140.

⁷⁶ Şâtıbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 515.

⁷⁷ Şâtıbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 515 (4 numaralı dipnot).

⁷⁸ Zekiyüddîn Şa’bân, *a.g.e.*, s. 138.

⁷⁹ Zekiyüddîn Şa’bân, *a.g.e.*, s. 148.

⁸⁰ Mehmet Özkan, *Hanefî Mezhebine Göre Uygulama Açısından İbadet Konularındaki İçtihatlar* (Yayınlanmamış doktora tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006, s. 47.

⁸¹ Buhârî, Savm, 30.

gibi bilgileri ayıklamışlardır. Böyle olunca geriye “Ramazan orucu tutarken cimâ edilmesi” hususu kalmaktadır ki bu da hadiste zikredilen hükmün illetini teşkil etmektedir.⁸²

Şâfi ve Hanbelîlere göre, keffâret hükmü sadece hadiste zikri geçen “cinsî birleşme” sebebiyle sabit olur. Hanefî ve Malikîler ise, cimâ vasfını da ayıklayarak “orucu bozan işlerden birini kasten yapmanın” keffâret gerektireceğini ifade etmişlerdir.⁸³

Konuyla ilgili naslardan genel hüküm çıkarma veya nassta zikredilen illeti tespitini hükme etkisi konusunda verilebilecek en önemli örneklerden biri de “namazların kazası” meselesidir. Zira namaz; günde beş kere ifa edilmesi dolayısıyla herhangi bir sebebe bağlı olarak ihmâli en muhtemel ibadettir. Bu özelliğine binâen vaktinde kılınamayan bir namazın daha sonra kılınması ile ilgili olarak oldukça fazla hadisin vârid olduğu görülür. Bu hadislerde açıkça söz konusu edilen veya edilmediği halde bazı fukahâ tarafından icthad ile çıkarılan illetler, Allah tarafından tespit edilen muayyen bir vakitte kılınamayan bir namazın, bu vakit dışında kılınıp kılınamayacağı yönündeki hükümlerin temel sebebi olmuştur.

⁸² Zekiyüddîn Şa'bân, *a.g.e.*, s. 166.

⁸³ Zekiyüddîn Şa'bân, *a.g.e.*, s. 166.

BİRİNCİ BÖLÜM:
NAMAZIN KAZASIYLA İLGİLİ RİVÂYETLER VE
DEĞERLENDİRMELERİ

I. NAMAZLARIN KAZA EDİLEBİLECEĞİ İLE İLGİLİ FİİLÎ HADİSLER

Hadis kitaplarında namazların kazasıyla ilgili farklı tarîklerden gelen pek çok hadis vardır. Bu hadislerin muhtevalarının benzer olması ve aynı ravîler tarafından rivâyet edilmeleri mana ile nakli akla getirebileceği gibi, sened farklılıkları göz önüne alınıp farklı hadisler olarak değerlendirilmesi de mümkündür.

Namazların kazasıyla ilgili bu rivâyetler, nakil özellikleri açısından “Hz. Peygamber’in uygulamasına” delâlet eden “fiilî hadisler” ile; kendisine sorulan sorulara verdiği yanıtlardan oluşan “kavlî hadisler” şeklinde iki ana başlık altında toplanabilir. Fiilî hadisler, Hz. Peygamber ve birkaç sahâbînin yolculukları esnasında uyku sebebiyle sabah namazını kaçırmaları ile; Hendek günü müşriklerin meşgul etmesi yüzünden, yaygın kanaate göre, ikinci namazını vaktinde kılamamasından bahsetmektedir. Genel bir kâide niteliğinde vârid olan kavlî hadisler ise uyku, unutma ve dalgınlık dolayısıyla namazların geçirilmesi neticesinde ne yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber’in konu ile ilgili bir uygulamasına delâlet eden rivâyetler şöyle sıralanabilir:

A. RASÛLULLÂH’IN SEFER SIRASINDA, SABAH NAMAZINI, UYKU SEBEBİYLE KILAMAMASI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

Rasûlullâh ve ashâbı, bir yolculukları esnasında uyku sebebiyle sabah namazını kaçırmışlardır. Hadis kitaplarında, bu olayın hangi sefer esnasında vukû bulunduğu konusunda değişik bilgilere rastlanır. Nitekim bu hususta Hayber seferi dönüşüne delâlet eden rivâyetler olduğu gibi Hudeybiye dönüşüne ve Ceyşu’l-Umerâ Gazvesi’ne işaret eden nakiller de vardır. Bazı rivâyetlerde ise bu seferin adına temas edilmemektedir. Hz. Peygamber’in yolculuk esnasında yaşadığı bu hâdisenin bir defada mı yoksa farklı seferlerde birkaç kere mi yaşandığı hususu daha sonra değerlendirilecektir.

1. Sabah Namazının Hayber Seferi Dönüşünde Kılınamaması İle İlgili Rivâyetler

Bu manada bir hadis Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce tarafından birbirlerine yakın muhtevâlerle nakledilmiştir. Hadisin Müslim ve İbn Mâce rivâyetleri şu şekildedir:

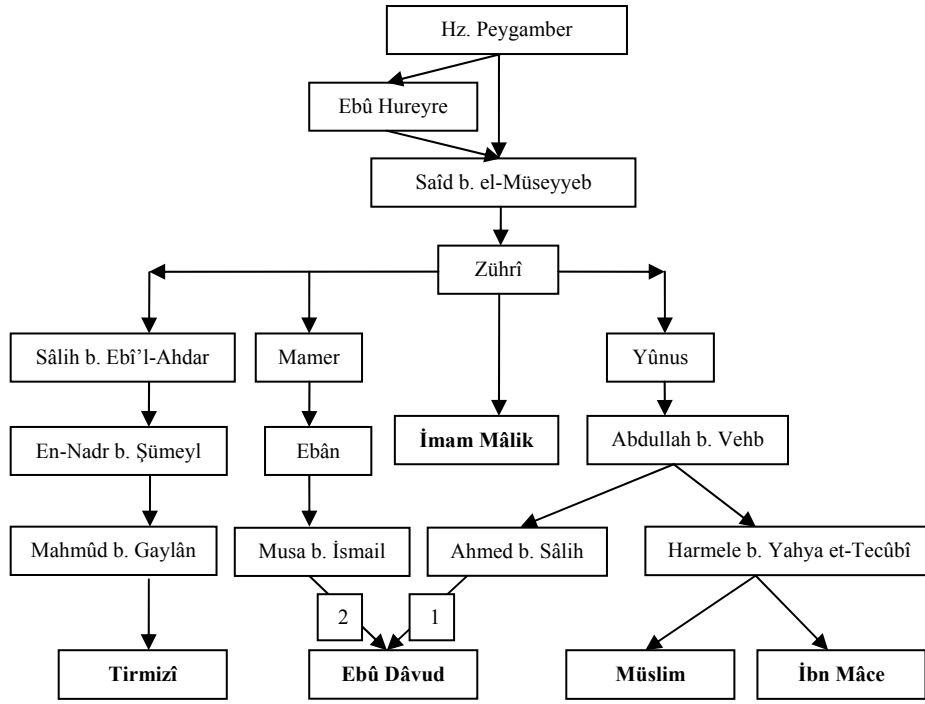
... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَفَلَ مِنْ غَزْوَةِ خَيْبَرَ سَارَ لَيْلَهُ حَتَّى إِذَا أَذْرَكَهُ الْكَرَى عَرَسَ. وَقَالَ لِبِلَالٍ: اكْلَأْ لَنَا اللَّيْلَ! فَصَلَّى بِبِلَالٍ مَا قُدِرَ لَهُ، وَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ. فَلَمَّا تَقَارَبَ الْفَجْرُ اسْتَنَدَ بِبِلَالٍ إِلَى رَاحِلَتِهِ مُوَاجِهَةً الْفَجْرِ. فَغَلَبَتْ بِبِلَالٍ عَيْنَاهُ وَهُوَ مُسْتَنِدٌّ إِلَى رَاحِلَتِهِ، فَلَمْ يَسْتَيْقِظْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا بِبِلَالٌ وَلَا أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِهِ حَتَّى ضَرَبَتْهُمُ الشَّمْسُ. فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلَهُمْ اسْتَيْقَظًا. فَفَزِعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: أَيُّ بِلَالٍ! فَقَالَ بِلَالٌ: أَخَذَ بِنَفْسِي الَّذِي أَخَذَ بِنَفْسِكَ، يَا أُمَّي يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: اقْتَادُوا! فَاقْتَادُوا رَوَاحِلَهُمْ شَيْئًا. ثُمَّ تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَأَمَرَ بِبِلَالًا فَأَقَامَ الصَّلَاةَ. فَصَلَّى بِهِمُ الصُّبْحَ. فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ، قَالَ: مَنْ نَسِيَ الصَّلَاةَ فَلْيُضَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا. فَإِنَّ اللَّهَ قَالَ: أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي. قَالَ يُونُسُ وَكَانَ ابْنُ شِهَابٍ يَقْرُؤُهَا "لِلذِّكْرِ".

Ebû Hureyre'nin anlattığına göre Rasûlullâh Hayber Gazvesi'nden dönerken bir gece uyku bastığı için mola vermiş ve Bilâl'e: "Sen bizim için gözcü ol" buyurmuşlardı. Bilâl kendisine takdir edildiği kadar nâfile namaz kılmış, Rasûlullâh ve ashâbı da uyumuşlardı. Sabah yaklaşınca Bilâl doğu tarafına dönerek hayvanına dayalı olduğu halde uyuya kalmıştı. Güneşin sıcağı yüzlerine vuruncaya kadar ne Rasûlullâh, ne Bilâl, ne de sahâbeden hiç kimse uyanmamışlardı. İlk uyanan Rasûlullâh oldu ve telaşa kapılarak: "Ya Bilâl!" diye seslendi. Bilâl: "Annem babam sana feda olsun ya Rasûlullâh! Seni etkileyen (uyku) beni de etkiledi" dedi. Rasûlullâh da: "Develeri çekin" emrini verdi. Ashâb develerini çekerek biraz ilerlediler. Sonra Rasûlullâh abdest aldı ve Bilâl'e emrederek namaz için kâmet getirtti. Sonra ashâbına sabah namazını kıldırды. Namazı kılınca şöyle dedi: "Her kim namazını unutursa, hatırladığı zaman hemen kılsın! Çünkü Allâh "...Beni anmak için namaz kıl"⁸⁴ buyurur". Yunus, İbn Şihab'ın bu âyeti "li'z-zikrâ" şeklinde okuduğunu söylemiştir.⁸⁵

⁸⁴ Tahâ, 20/14.

⁸⁵ Müslim, Mesâcid, 309; İbn Mâce, Salât, 10.

Bu müelliflerin senedleri bir araya toplandığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

İmam Mâlik'in de bu hadisi "Saïd b. Müseyyeb → İbn Şihâb" tarikiyle yani mürsel olarak naklettiği görülmektedir.⁸⁶

Ebû Dâvud rivâyetlerinde, Müslim ve İbn Mâce'den farklı olarak "Bilâl kendisine takdir edildiği kadar nâfile namaz kılmış, Rasûlullâh ve ashâbı da uyumuşlardı" ifadesi yer almamaktadır.⁸⁷ Ebû Dâvud'un 2 nolu rivâyetinde ayrıca "Size gafletin hâkim olduğu bu yeri değiştiriniz" ifadesi dikkat çekmektedir.⁸⁸

Tirmizî rivâyetinde ise diğer rivâyetlerden farklı olarak "Rasûlullah'ın, bu namazı, vaktinde kılıyormuş gibi acele etmeksizin kıldığına" dair bir bilgi vardır.⁸⁹ Tirmizî bu rivâyetinin sonuna şöyle bir not eklemiştir:

⁸⁶ İmam Mâlik, *Muvatta'*, Vukûtu's-Salat, Bab 6, Hadis no: 25.

⁸⁷ Ebû Dâvûd, Salât, 11.

⁸⁸ Ebû Dâvûd, Salât, 11.

⁸⁹ Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'ân, 21.

“Bu hadis mahfûz değildir. Hadis hafızlarından çoğu bu hadisi “Zührî ← Saîd b. Müseyyeb ← Hz. Peygamber” senediyle nakletmişler ve dolayısıyla Ebû Hureyre’yi zikretmemişlerdir. Diğer taraftan Salih b. Ebi’l-Ahdar, zayıf addedilen bir ravidir. Yahya b. Saîd el-Kattan ve başkaları hafızası ile ilgili olarak onu zayıf saymışlardır.”⁹⁰

Diğer taraftan hadisin sonunda yer alan ve genel bir kaide hüviyeti taşıyan “مَنْ نَسِيَ” “Her kim namazını unutursa, hatırladığı zaman hemen kılsın” ifadesi de dikkat çekicidir. Zira mezkûr rivâyete göre Hz. Peygamber ve ashâbı bu namazı “unutma” sebebiyle değil “uykuya bağlı olarak” kaçırmışlardır. Bu ayrımı, bu konuya delâlet eden hadislerin ayrı olaylarda mı yoksa bir ve aynı olayda mı vârid olduğuna dair fikir verecek bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

2. Sabah Namazının Hudeybiye Dönüşünde Kılınamaması İle İlgili Rivâyetler

Ebû Dâvud’un “Muhammed b. el-Müsennâ ← Muhammed b. Cafer ← Şube ← Câmi b. Şeddâd ← Abdurrahman b. Ebî Alkame ← Abdullah b. Mesud” senediyle naklettiği bu hadisin metni şu şekildedir:

... عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ قَالَ: أَقْبَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَمَانَ الْحَدِيثِيَّةِ، فَقَالَ رَسُولُ

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ يَكْلُونَا؟ فَقَالَ بِلَالٌ: أَنَا. فَتَامُوا حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ، فَاسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: افْعَلُوا كَمَا كُنْتُمْ تَفْعَلُونَ. قَالَ: فَفَعَلْنَا. قَالَ: فَكَذَلِكَ فَافْعَلُوا لِمَنْ نَامَ أَوْ نَسِيَ.

Abdullah İbn Mes'ûd dedi ki: Hudeybiye zamanında Rasûlullâh'la birlikte idik. Rasûlullâh (s.a.s), “Bizi kim bekleyecek?” buyurunca Bilâl “Ben beklerim” dedi. Ancak ashâb güneş doğuncaya kadar uyuyup kaldılar. Hz. Peygamber uyanır uyanmaz “Hep yaptığınız gibi yapınız” (bu namazı nasıl kılıyorsanız yine öyle kılınız) buyurdu. Biz de öyle yaptık. “Uyuyan veya unutan kişi hakkında siz de böyle yapın” dedi.⁹¹

⁹⁰ Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'ân, 21.

⁹¹ Ebû Dâvûd, Salât, 11.

3. Sabah Namazının Ceyşü'l-Umâre Gazve'sinde Kılınmaması İle İlgili Rivâyetler

Ebû Dâvud'un "Ali b. Nasr ← Vehb b. Cerîr ← el-Esved b. Şeybân ← Hâlid b. Sümeyr ← Abdullah b. Rabâh el-Ensârî ← Ebû Katâde el-Ensârî" senediyle naklettiği bu hadisin metni şu şekildedir:

بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَيْشَ الْأَمْرَاءِ - بِهَذِهِ الْقِصَّةِ - قَالَ: فَلَمْ تُوَقِّظْنَا إِلَّا الشَّمْسُ طَالِعَةً، فَقُمْنَا وَهَلِينِ لِصَلَاتِنَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رُوَيْدًا رُوَيْدًا! حَتَّى إِذَا تَعَالَتِ الشَّمْسُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَزْكِعُ رُكْعَتِي الْفَجْرِ فَلْيَزْكَعْهُمَا. فَقَامَ مَنْ كَانَ يَزْكِعُهُمَا، وَمَنْ لَمْ يَكُنْ يَزْكِعُهُمَا فَارْكَعْهُمَا. ثُمَّ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُنَادَى بِالصَّلَاةِ، فَتَوَدَّى بِهَا، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَلَّى بِنَا، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: أَلَا! إِنَّا نَحْمَدُ اللَّهَ، أَنَا لَمْ نَكُنْ فِي شَيْءٍ مِنْ أُمُورِ الدُّنْيَا يَشْغَلُنَا عَنْ صَلَاتِنَا، وَلَكِنَّ أَرْوَاحَنَا كَانَتْ بِيَدِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَأَرْسَلَهَا أَنِّي شَاءَ، فَمَنْ أَدْرَكَ مِنْكُمْ صَلَاةَ الْعَدَاةِ مِنْ غَدٍ صَالِحًا فَلْيَقْبِضْ مَعَهَا مِثْلَهَا.

Ebû Katâde anlatıyor: Rasûlullâh Ceyşü'l-Umerâ'yı göndermişti... Bizi uykumuzdan doğmakta olan güneş uyandırdı. "Namazımız (geçti)" diye korku ile kalktık. Efendimiz güneş yükselinceye kadar "Yavaş olun, acele etmeyin!" buyurdu. (Güneş yükselince) Rasûlullâh "Sizden, sabah namazının (sünnet olan) iki rekâtını devamlı kılmakta olanlar (şimdi de) kılsın" buyurdu. Bunun üzerine önceden (sünnet olan) iki rekâtı kılmayı itiyâd eden de, etmeyen de kalkıp kıldı. Sonra Rasûlullâh namaz için ezan okunmasını emretti. Ezan okundu ve Efendimiz kalkıp bize namazı kıldırdı. Namazı bitince "Dikkat ediniz! Allah'a hamedederiz ki bizi namazdan alıkoyan şey, dünya işleri değildir. Bununla birlikte ruhlarımız Allah'ın elindedir (uyuyorduk). Allah ruhlarımızı, dilediği zaman geri gönderir. Sizden her kim yarının sabah namazına vaktinde yetişirse, onunla birlikte onun gibisini kaza etsin"⁹²

⁹² Ebû Dâvûd, Salât, 11.

Bu hadiste zikri geçen “Ceyşü’l-Ümerâ” hakkında ilim adamları ihtilâf etmişlerdir. Bununla birlikte genel kanaate göre Ceyşü’l-Ümerâ, Müslümanların Suriyeli Hıristiyan Araplar ve Bizans ordusuyla ilk kez karşı karşıya geldiği Mute Savaşı’nın (8/629) diğer adıdır. Hz. Peygamber bu orduya üç komutan tayin etmiş, bundan dolayı Ceyşü’l-Ümerâ (Komutanlar Ordusu) adıyla anılmıştır.⁹³ Ancak bu son bilgiye dayanarak yani “Hz. Peygamber’in bizzat katılmayıp komutan tayin etmesi” sebebiyle Ceyşü’l-Ümerâ’nın Mute Savaşı olamayacağını ifade edenler de olmuştur.⁹⁴

İbn Abdilber (463/1071), Ceyşü’l-Umerâ’nın Mute Savaşı olduğuna dikkat çektikten sonra Ebû Katâde hadisine işaretle “rivâyetin bu şeklinin pek çok münekkid tarafından vehim olarak değerlendirildiğini” söyler. “Zira Ceyşü’l-Ümerâ’ya Hz. Peygamber katılmamıştır” diyen İbn Abdilber’e göre Ebû Katâde hadisi ile ilgili bu problemin kaynağı Hâlid b. Sümeyr isimli ravidir. İbn Abdilber’e göre bu hadisenin Tebük dönüşü vukû bulduğunu söyleyen Ata b.Ebî Rabâh’ın görüşü de sahih değildir.⁹⁵

Diğer taraftan hadisin sonunda yer alan “فَمَنْ أَدْرَكَ مِنْكُمْ صَلَاةَ الْعَدَاةِ مِنْ غَدٍ صَالِحًا فَلْيَقْضِ” “Sizden her kim yarının sabah namazına vaktinde yetişirse, onunla birlikte onun gibisini kaza etsin” ifadesi de ilim adamlarının itirazına sebep olmuştur. Hattâbî bu ibare ve muhtevâsı ile ilgili olarak “bunun (vaktine yetişilemeyen sabah namazının bir gün sonra sabah namazı vaktinde kaza edilmesinin) gerekli olduğunu söyleyen birini bilmiyorum. İfade, istihbâba (müstehap olmaya) delâlet ediyor gibi görünüyor” demektedir. Fakat İbn Hacer, onun bu görüşü aktardıktan sonra “seleften hiç kimse, bunun müstehap olduğunu da söylememiştir” bilgisini verir ve sözlerine devamla “Buhârî’den nakledildiğine göre bu ifade, ravinin bu hadisli ilgili bir hatasıdır” der. İbn Hacer’in verdiği bilgiye göre *Nesai*’de yer alan “Sahâbîler ‘yarın bu vakitte bu namazın kazasını da yapalım mı, diye sorunca Hz.

⁹³ Bu savaş hakkında geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. Hüseyin Algül, “Mute Savaşı”, *DİA*, C. 31, ss. 385-387.

⁹⁴ Mesela İbn Hacer (852/1448), bu gazvenin Mute Savaşı dışında başka savaşlar olması ihtimaline değinmiştir (bkz. *a.g.e.*, C. 1., ss. 448-449). Azîmâbâdî (1329/1911), Ceyşü’l-Umerâ Gazvesi’nin Mute Savaşı olduğunu belirtmiş daha sonra ilave ederek olayın Hayber dönüşünde de vuku bulmuş olma ihtimalini dile getirmiştir (bkz. *Avnu’l-Ma’bûd*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, h. 1415, C. 2, s. 78).

⁹⁵ Bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvattai mine’l-Meânî ve’l-Esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî ve Muhammed Abdu’l-Kebîr el-Bekrî, Müessesetü’l-Kurtuba, Mısır, tsz., C. 5, s. 206.

Peygamber ‘Hayır, Allah bir taraftan fâizi yasaklayıp diğer taraftan sizden mi alacak!’ demiştir” rivâyeti⁹⁶ de bunu teyid etmektedir.⁹⁷

Yer ismine açıkça değinen bu rivâyetlerin muhtevâsıyla uyum içinde olan diğer bazı metinlerde ise mekân ismi zikredilmemektedir.

4. Sabah Namazının “Bir Sefer” Sırasında Kılınamaması İle İlgili Rivâyetler

Bu rivâyetleri şöyle sıralamak mümkündür:

a. Ebû Katâde Hadisi

Buhârî, Ebû Dâvud ve Nesaî tarafından nakledilen Ebû Katade hadisinde, sabah namazının nerede kaçırıldığı konusunda herhangi bir yere işaret edilmemektedir.⁹⁸ Bu hadisin Buhârî metni şu şekildedir:

... سِرْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ لَوْ عَرَّسْتَ بِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ
أَخَافُ أَنْ تَنَامُوا عَنِ الصَّلَاةِ قَالَ بِلَالٌ: أَنَا أُوقِظُكُمْ. فَاضْطَجَعُوا وَأَسْنَدَ بِلَالٌ ظَهْرَهُ إِلَيَّ رَاحِلَتِهِ فَعَلَبْتُهُ عَيْنَاهُ
فَنَامَ. فَاسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ طَلَعَ حَاجِبُ الشَّمْسِ. فَقَالَ: يَا بِلَالُ أَيْنَ مَا قُلْتَ؟ قَالَ: مَا
أُلْقَيْتَ عَلَيَّ نَوْمَةٌ مِثْلَهَا قَطُّ. قَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَبِضَ أَرْوَاحَكُمْ حِينَ شَاءَ وَرَدَّهَا عَلَيْكُمْ حِينَ شَاءَ. يَا بِلَالُ قُمْ
فَأَذِّنْ بِالنَّاسِ بِالصَّلَاةِ. فَتَوَضَّأَ فَلَمَّا ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ وَابْيَاضَتْ قَامَ فَصَلَّى.

“Bir gece Rasûlullâh’la beraber yolda yürüyorduk. Arkadaşlardan bazıları ‘Ya Rasûlallâh! Hep birlikte gecenin sonunda bir yerde konaklasak da biraz dinlensek’ dediler. Bunun üzerine Rasûlullâh ‘Uyuyup kalmanızdan ve namazı kaçırmanızdan korkuyorum’ buyurdular. Bilâl ‘Ben sizi namaza uyandırırım’ dedi. Bunun üzerine mola verildi; herkes dinlenmek için yattı. Bilâl de sırtını devesine dayadı, fakat uykusu galip geldi ve o da uyudu. Güneş tam doğmuştu ki, Rasûlullâh Bilâl’i uyandırarak ‘Ey Bilâl! Verdiğin söz

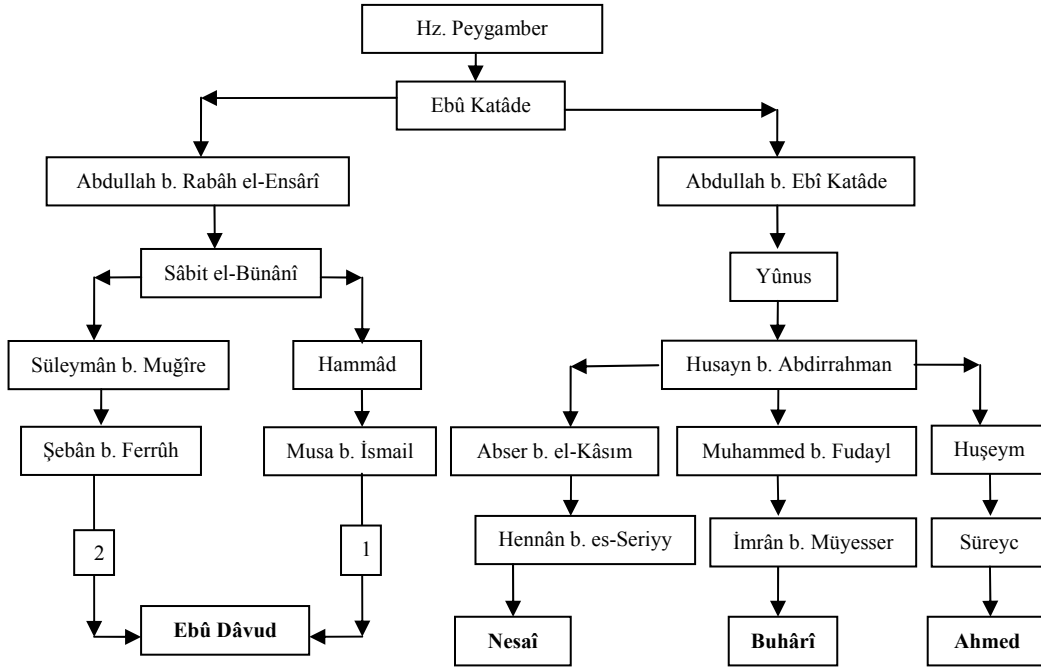
⁹⁶ "أَتَهُمْ قَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا نَقْضِيهَا لَوْ قُتِيهَا مِنَ الْغَدِ؟ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَا، يَنْهَأُكُمْ اللَّهُ عَنِ الرِّبَا وَيَأْخُذُهُ مِنْكُمْ" şeklindeki metne Nesaî'nin Sünen'inde rastlayamadık.

⁹⁷ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, C. 2, s. 385. Aynı bilgiler için bkz. Bedru'd-dîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, C. 8, s. 39.

⁹⁸ Buhârî, *Mevakitu's-Salât*, 35; Ebû Dâvud, *Salât*, 11; Nesaî, *İmâmet*, 47. Hadis için ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, C. 5, s. 307.

nerde kaldı!’ dedi. Bilâl de ‘Şimdiye kadar böyle ağır uyumamıştım’ diye cevap verdi. Hz. Peygamber ‘Allâh Teâlâ ruhlarımızı dilediği zaman alır dilediğinde geri verir. Ey Bilâl kalk! Ezan oku! Halkı namaza çağır’ buyurdular ve abdest aldılar. O sırada güneş yükselmiş ve ışığı yayılmıştı. Rasûlullâh kalktı, sabah namazını kaldırdı”.

Bu müelliflerin senedleri bir araya toplandığında karşımıza şöyle bir isnâd toblosu çıkmaktadır:

Ebû Davud’un naklettiği özellikle 2 nolu hadis, diğer rivâyetlere göre oldukça uzundur ve daha farklı ayrıntıları içermektedir. Bu rivâyetin konumuzla ilgili bölümleri şöyledir:

... قَالَ: فَمَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الطَّرِيقِ، فَوَضَعَ رَأْسَهُ، ثُمَّ قَالَ: احْفَظُوا عَلَيْنَا صَلَاتَنَا. فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالشَّمْسُ فِي ظَهْرِهِ. قَالَ: فَقُمْنَا فَرَعِينِ، ثُمَّ قَالَ: ازْكَبُوا! فَرَكِبْنَا فَسِرْنَا حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ، نَزَلَ ثُمَّ دَعَا بِمِيضَاءٍ كَانَتْ مَعِيَ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ مَاءٍ. قَالَ: فَتَوَضَّأَ مِنْهَا وَضُوءًا دُونَ وَضُوءٍ. قَالَ: وَبَقِيَ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ مَاءٍ. ثُمَّ قَالَ لِأَبِي قَتَادَةَ: احْفَظْ عَلَيْنَا مِيضَاتِكَ، فَسَيَكُونُ لَهَا نَبَأٌ. ثُمَّ أَذَّنَ بِالْصَّلَاةِ، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكَعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى الْغَدَاةَ، فَصَنَعَ كَمَا كَانَ يَصْنَعُ كُلَّ يَوْمٍ. قَالَ: وَرَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَكِبْنَا مَعَهُ...

قَالَ فَجَعَلَ بَعْضُنَا يَهْمُسُ إِلَى بَعْضٍ: مَا كَفَّارَةٌ مَا صَنَعْنَا بِتَفْرِيطِنَا فِي صَلَاتِنَا! ثُمَّ قَالَ: أَمَا لَكُمْ فِي أَسْوَةِ! ثُمَّ قَالَ: أَمَا إِنَّهُ لَيْسَ فِي النَّوْمِ تَفْرِيطٌ، إِنَّمَا التَّفْرِيطُ عَلَى مَنْ لَمْ يُصَلِّ الصَّلَاةَ حَتَّى يَجِيءَ وَقْتُ الصَّلَاةِ الْأُخْرَى. فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَلْيُصَلِّهَا حِينَ يَتَّبِعُ لَهَا، فَإِذَا كَانَ الْعُدُّ فَلْيُصَلِّهَا عِنْدَ وَقْتِهَا...

... Rasûlullâh yoldan saparak uyumak için başını yasladı. Sonra “Namaza dikkat edin, kaçırmayalım!” buyurdular. Ama ilk uyanan da Rasûlullâh oldu. Güneş, sırtına vurmuştu. Biz telaşla kalktık, sonra Rasûlullâh “Binin!” emrini verdi. Derhal hayvanlarımıza binerek yola revân olduk. Güneş iyice yükselince Rasûlullâh indi ve yanımda bulunan, içinde biraz su olan kabı istedi. Ondan hafif bir abdest aldı. Kapta bir parça su kaldı. Sonra bana “Su kabını bizim için muhafaza et! Az sonra onun için bir haber çıkacak!” buyurdular. Sonra Bilâl namaz için ezan okudu. Rasûlullâh (s.a.v) iki rekât namaz kıldı. Daha sonra sabah namazını kıldırdı, (yani) her gün yaptığı gibi yaptı. Sonra hayvanına bindi; onunla beraber biz de hayvanlarımıza bindik ve “acaba namazımızda yaptığımız bu kusurumuzun kefareti ne olacak” diye birbirimize fısıldaşmaya başladık. Bunun üzerine Rasûlullâh “Ben sizin için en güzel örnek değil miyim? Şunu bilin ki namazı uyku sebebi ile kaçırmak suç değildir. Bu konuda suç ancak bir namazı, sonraki namaz vakti girinceye kadar kılmayan kimse için söz konusudur. Binaenaleyh kim böyle uyuyup kalırsa namazını uyanıncı kılsın. Daha sonraki gün ise namazını, kendi vakti içinde kılsın” buyurdular.⁹⁹

b. İmrân b. Husayn Hadisi

Buhârî'nin “Müsedded ← Yahya b. Saîd ← Avf ← Ebû Recâ ← İmrân” senediyle naklettiği hadis de, Ebû Davud'un rivâyet ettiği Ebû Katâde hadisi gibi oldukça uzundur ve farklı ayrıntılar içermektedir. Bu hadisin de konumuzla ilgili bölümleri şöyledir:

... كُنَّا فِي سَفَرٍ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَإِنَّا أَسْرَيْنَا حَتَّى كُنَّا فِي آخِرِ اللَّيْلِ، وَقَعْنَا وَقَعَةً وَلَا وَقَعَةَ أَحَلَى عِنْدَ الْمَسَافِرِ مِنْهَا، فَمَا أَبْقَطْنَا إِلَّا حُرَّ الشَّمْسِ، وَكَانَ أَوَّلَ مَنْ اسْتَيْقَظَ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ، يُسَمِّيهِمْ أَبُو رَجَاءٍ فَنَسِيَ عَوْفَ، ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ الرَّابِعُ، وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا

⁹⁹ Müslim, Mesâcîd, 311.

نَامَ لَمْ يُوقَظْ حَتَّى يَكُونَ هُوَ يَسْتَيْقِظُ، لِأَنَّ لَا نَدْرِي مَا يَحْدُثُ لَهُ فِي نَوْمِهِ، فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ عَمُرُ وَرَأَى مَا أَصَابَ النَّاسَ، وَكَانَ رَجُلًا جَلِيدًا، فَكَبَّرَ وَرَفَعَ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ، فَمَا زَالَ يُكَبِّرُ وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ حَتَّى اسْتَيْقَظَ بِصَوْتِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ شَكُوا إِلَيْهِ الَّذِي أَصَابَهُمْ، قَالَ: لَا ضَيْرَ أَوْ لَا يَضِيرُ! اذْجَلُوا! فَارْتَحَلْ، فَسَارَ غَيْرَ بَعِيدٍ، ثُمَّ نَزَلَ فَدَعَا بِالْوُضُوءِ، فَتَوَضَّأَ، وَنُودِيَ بِالصَّلَاةِ، فَصَلَّى بِالنَّاسِ...

İmran anlatıyor: Biz Nebi ile birlikte yolculuk ediyorduk. Gece boyu yürüydük. Nihâyet gecenin sonunda öyle bir uykumuz geldi ki bir yolcu için bundan daha tatlı bir uyku olamaz. Bizi uyandıran güneşin sıcağı oldu. Önce falanca, sonra falanca, daha sonra da falanca uyandı (uyanların isimlerini râvî Avf el-A'rabî unutmuştur). Sonra Ömer İbnu'l-Hattâb dördüncü olarak uyandı. Peygamber uyuduğu zaman, kendiliğinden uyanmadıkça biz O'nu uyandırmazdık. Çünkü bizler uykusunda hangi halleri yaşayacağını bilemezdik. Ömer -ki kuvvetli ve salâbetli bir adam idi- uyanıp da herkesin başına geleni görünce yüksek sesle tekbir getirmeye başladı. Böyle tekbir getirmekten vazgeçmedi; nihâyet onun sesinden Hz. Peygamber uyandı. Uyanınca, sahâbiler başlarına gelen işi O'na arz ettiler. Rasûlullâh: "Zarar yok, hareket ediniz" buyurdu. Akabinde kendisi de hareket etti ve pek uzun olmayan bir mesafe yürüdüktan sonra, konakladı ve abdest suyu istedi. Abdest aldı, namaz için ezan okundu. Kendisi insanlara namaz kıldırdı...¹⁰⁰

Buhârî bu hadisi "Ebû'l-Velîd ← Selm b. Zerîr ← Ebû Recâ' ← İmran b. Husayn" tarîkiyle de nakletmektedir. Fakat bu rivâyet arasında, daha sonra ayrıntısıyla işaret edileceği üzere bazı muhtevâ farkları vardır.

c. Ebû Hureyre Hadisi

Müslim tarafından "Muhammed b. Hâtim ve Yakub b. İbrahim ed-Devrakî ← Yahya b. Saîd ← Yezîd b. Keysân ← Ebû Hâzim ← Ebû Hureyre" senediyle nakledilen bu hadisin metni şu şekildedir:

...عَرَّسْنَا مَعَ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ نَسْتَيْقِظْ حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى

¹⁰⁰ Buhârî, Teyemmüm, 6.

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَأْخُذَ كُلَّ رَجُلٍ بِرَأْسٍ رَاحِلَتِهِ فَإِنَّ هَذَا مَنْزِلٌ حَضَرْنَا فِيهِ الشَّيْطَانُ قَالَ فَفَعَلْنَا ثُمَّ دَعَا
بِالْمَاءِ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ وَقَالَ يَغْفُوبُ ثُمَّ صَلَّى سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَصَلَّى الْغَدَاةَ

... Nebiyyullâh ile beraber mola verdik. Fakat güneş doğuncaya kadar uyanamadık. Uyandığımızda Peygamber “Herkes hayvanını çekip yürüsün! Çünkü burası öyle bir yer ki yanımıza burada şeytan geldi” buyurdular. Biz de hemen dediğini yaptık. Sonra su isteyerek abdest aldı ve iki rekât namaz kıldı.” Hadisin ravilerinden Yakûb diyor ki: “İki secde namaz kıldı; sonra namaz için ikâmet getirildi. Ve sabah namazını kıldırdı.”¹⁰¹

d. Cübeyr Hadisi

Nesaî tarafından “Ebû Âsım Huşeyş b. Asram ← Yahya b. Hassân ← Hammad b. Seleme ← Amr b. Dînâr ← Nâfi b. Cübeyr ← Babası Cübeyr” senediyle nakledilen bu hadisin metni şu şekildedir:

... أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي سَفَرٍ لَهُ: مَنْ يَكْلُؤُنَا اللَّيْلَةَ، لَا نَزْفُدُ عَنْ صَلَاةِ
الصُّبْحِ؟ قَالَ بِلَالٌ: أَنَا. فَاسْتَقْبَلَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ فَضْرِبَ عَلَى آذَانِهِمْ حَتَّى أَيَّقَظَهُمْ حَرُّ الشَّمْسِ، فَقَامُوا.
فَقَالَ: تَوَضَّأُوا، ثُمَّ أَدَّنَ بِلَالٌ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، وَصَلَّوْا رَكْعَتَيْ الْفَجْرِ، ثُمَّ صَلَّوْا الْفَجْرَ.

Rasûlullâh ile bir yolculukta idik. “Bizi kim sabah namazına kaldırmak için nöbet tutacak?” buyurdu. Bilal: “Ben tutarım” dedi. Güneşin doğduğu tarafa döndü. Hepsi birden öyle bir derin uykuya daldılar ki güneşin sıcağı vurunca uyanabildiler. Kalkıp abdest aldılar. Bilal ezan okudu, Rasûlullâh , iki rekât sabah namazının sünnetini kıldı, ashâb da kıldıktan sonra hepsi birlikte sabah namazının farzını kıldılar.¹⁰²

e. Amr b. Ümeyye ed-Damrî Hadisi

¹⁰¹ Müslim, Mesâcid, 309.

¹⁰² Nesâî, Mevâkitu’s-Salât, 55.

Ebû Dâvud'un "Abbâs el-Anberî ve Ahmed b. Sâlih ← Abdullah b. Yezîd ← Hayve b. Şureyh ← Ayyâş b. Abbâs ← Küleyb b. Subh ← ez-Zeberkân ← Amcası Amr b. Ümeyy ed-Damrî" senediyle naklettiği bu hadisin metni şu şekildedir:

... كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ أَشْفَارِهِ، فَتَامَ عَنِ الصُّبْحِ حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ، فَاسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: تَنَحَّوْا عَنْ هَذَا الْمَكَانِ. قَالَ: ثُمَّ أَمَرَ بِإِلَاءِ فَأَذَّنَ، ثُمَّ تَوَضَّؤُوا وَصَلُّوا رَكَعَتِي الْفَجْرِ، ثُمَّ أَمَرَ بِإِلَاءِ فَأَقَامَ الصَّلَاةَ، فَصَلَّى بِهِمْ صَلَاةَ الصُّبْحِ.

*Seferlerinin birinde Rasûlullâh ile birlikteydik. Sabah namazı vaktinde güneş doğuncaya kadar uyuya kaldı. Uyanır uyanmaz "Bu yeri değiştiriniz" buyurdu. Sonra Bilâl'e emretti, o da ezan okudu; ashâb da abdest alıp sabah namazının iki rekât (sünnetini) kıldılar. Sonra Bilâl'e kamet getirmesini emretti; Bilâl de kâmet getirdi: Efendimiz de cemaate sabah namazının farzını kıldırdı."*¹⁰³

"Hz. Peygamber'in, uyku sebebiyle sabah namazını kaçırmaması" ile ilgili olarak yer ismi vermeyen hadisler hakkında şüphesiz en önemli husus, farklı şahıslardan gelen ve farklı ayrıntılara yer veren bu rivâyetlerin aynı olaya işaret edip etmediğidir. Mesela bu hadislerin çoğunda "nöbetçi olarak bırakılan kişi" Bilâl iken, rivâyetlerin bazısında bu hususta bir isim zikredilmemektedir. Bazı rivâyetlerde ilk uyanan kişi Hz. Peygamber iken bazılarında başka isimler zikredilmiş yahut ilk uyanandan bahsedilmemiştir. Bu hususlar olayın farklı zamanlarda ve farklı yerlerde geçmiş olabileceğine dair şüpheler oluşturmaktadır. Bununla birlikte hadislerin muhteva olarak birbirine benzemesi; mesela "nöbetçi olarak birinin bırakılması", "olayı yaşayan sahâbîlerin yorgunluktan uyuyakalmaları", "güneşle birlikte uyanmaları", "uyandıktan sonra yer değiştirerek namazlarını kılmaları" gibi benzerlikler olayın bir kere vukû bulunduğunu ve dolayısıyla hadisler arasındaki rivâyet farklılıklarının râvilerle ilgili olduğunu düşündürmektedir.

Aslında aynı husus, yer ismi veren rivâyetler için de düşünülebilir. Zira "Uyku sebebiyle sabah namazının kaçırılması" ile ilgili olarak yer ismi veren hadislerde farklı mekâna işaret edildiği görülür. *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan kitaplarda yer alan rivâyetlerde bu konuda Hayber Seferi dönüşüne, Hudeybiye Musâlahası dönüşüne, Ceyşü'l-Umerâ

¹⁰³ Ebû Dâvûd, Salât, 11.

Gazvesi'ne işaret edildiğini yukarıda ifade etmiştik. Bunlar dışında mesela *Muvattâ*'da yer alan bir rivâyete göre olay Mekke yolunda vuku bulmuştur. Bu rivâyet de diğerlerine benzer şekilde Bilâl'in nöbetçi bırakılması, herkesin uyuyakalması, uyandıklarında yerlerini değiştirip namazlarını kılmaları gibi bilgilere yer vermektedir.¹⁰⁴ Bu olayın Tebük yolunda vukû bulduğuna dair rivâyetler de vardır.¹⁰⁵

Yukarıda da geçtiği gibi İbn Abdilber (463/1071), Hudeybiye, Hayber ve Mekke yoluna işaret eden rivâyetlerin aynı olduğu üzerinde durmakta; Ceyşu'l-Umerâ ile Tebük Gazvesi rivâyetlerini hatalı kabul etmektedir. Ona göre bu olay Hudeybiye dönüşünde yaşanmıştır. Zaten Hudeybiye ve Hayber seferleri de aynı yıl içinde vuku bulmuş olaylardır.¹⁰⁶

Gerçekten de Hayber ve Hudeybiye isimlerine işarette bulunan rivâyetlere bakıldığında; nöbetçi olarak bırakılan kişinin Bilâl olduğu, ayrıca her iki rivâyette Rasûlullâh'ın, namazın sonunda "Her kim namazını unutursa, onu hatırladığı zaman hemen kılsın" ve "Uyuyan ve unutan (uyuduğu ve unuttuğu için namazı vaktinde kılamayan) böyle yapsın" şeklinde birbirine yakın uyarılarda bulunduğu görülür.

Sahîh-i Buhârî ihtisârı Tecrîd-i Sarîh'i tercüme ve şerheden Ahmed Nâim bu hadislerle ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur:

*"Bu yolculuğun hangi sefer-i Nebvî olduğu kesret-i rivâyâtdan dolayı lâyıkiyle taayyün edemiyor. Müslim'in rivâyetine göre Hayber dönüşünde, Sünen-i Ebî Dâvûd'a göre Mekke-i Mükerrreme yolunda yani Hudeybiye'den dönüşte, Muvatta'daki rivâyete göre ale'l-ıtlak Mekke yolunda, Abdü'r-Rezzâk'ın 'Musannef'ine göre Tebük gazâsında bu kıssa cereyân etmiştir. Bu hadiste mevzû-i bahs olan mu'cize-i bâhirenin bu tarzda vukûu bu seferlerin yalnız birinde olması vârid-i hâtır ise de, gün doğduktan sonra uyanıp salât-ı fecrin kazâsı keyfiyeti tekrür etmiş olabilir. Va'llâhu a'lem."*¹⁰⁷

¹⁰⁴ Hadis için bkz. İmam Mâlik, *Muvattâ*, Vukûtu's-Salât, 6.

¹⁰⁵ Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, C. 1, s. 448.

¹⁰⁶ İbn Abdilber, *a.g.e.*, C. 5, s. 205-206.

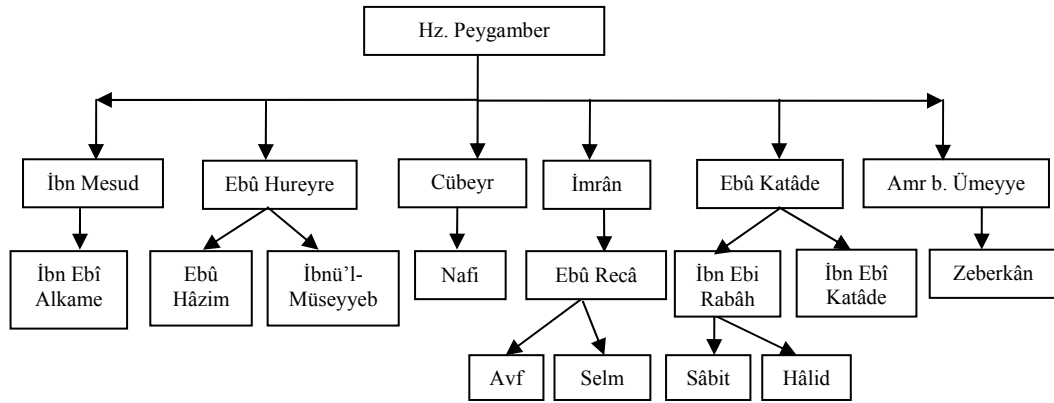
¹⁰⁷ Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtifi'z-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, trc. Ahmed Naim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, C. 2, s. 255.

Rivâyetlerin tek bir olaydan bahsettiğini söyleyenlerden biri de Âsılî'dir (392/1002). O da farklılıkların râvi hatalarından kaynaklandığını ifade ederek Hz. Peygamber'in tek bir seferde sabah namazını uyuyarak geçirdiğini beyân etmiştir.¹⁰⁸

Çağdaş araştırmacılardan Enbiya Yıldırım'a göre de bu olay bir kere yaşanmıştır.¹⁰⁹

Bize göre, yukarıda isimleri geçen ulemânın söylediklerine ek olarak, "uykularından uyanan sahâbenin ne yapacağını bilememesi" hususunun, farklıymış gibi algılanabilecek hadislerin ortak noktası olduğu da söylenebilir. Bu durumda, mesela İmrân'ın iki olayda da bulunduğu dikkate alınır, ikinci defada, uyuyarak namazın kaçırıldığı durumlarda ne yapılacağını bilmesi gerektiği düşünülmelidir. Fakat rivâyetlerdeki sahâbenin tepkisi bunun tam aksini göstermektedir. Hâlbuki sahâbîlerin, böyle bir durumla ilk defa karşılaşmanın telâşına düşmüş, daha önce benzer bir olay yaşamamış gibi davranmışlardır.

Olayın bir kere vukû bulduğu düşünüldüğünde, rivâyetler arasındaki farkın ravilerden kaynaklandığını düşünmek gerekecektir. Bu durumun daha iyi tespit edilebilmesi için "bir sefer esnasında, uyku sebebiyle sabah namazının kılınamaması" ile ilgili hadisin ilk üç nesil açısından şöyle bir sened şemasına sahip olduğu söylenebilir:

Bu rivâyet toplam 6 sahâbîden nakledilmiştir:

¹⁰⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, C. 1, s. 449.

¹⁰⁹ Yıldırım'a göre hadislerin farklı olaylara hamledilmesinin sebebi, rivâyetler arasında görülen bazı farklılıklardır. Fakat böyle olduğu var sayılırsa mesela İmrân b. Husayn'ın her iki olayı da yaşamış olması yani onun içinde yer aldığı iki ayrı kâfileyle sefere çıkan Hz. Peygamber'in iki kez sabah namazını kaçırmaması gerekecektir ki, bu, uzak bir ihtimâl gibi görünmektedir. Yıldırım, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 77.

İbn Mesud rivâyetine göre olay Hudeybiye dönüşü vukû bulmuştur.

Ebû Hureyre rivâyetinin Ebû Hâzim tarikinde yer ismi geçmezken Said b. el-Müseyyeb tarikinde olayın Hayber dönüşü yaşandığına işaret edilmiştir.

Cübeyr rivâyetinde yer ismine işaret edilmemektedir.

İmrân rivâyetinde yer ismi verilmemektedir. Bununla birlikte hadisin bu tarikten gelen rivâyetleri arasında bazı muhtevâ farklarına rastlanmaktadır. Aynı hadisin senedindeki tarik farklılıklarının metni de etkileyebileceği hususuna örnek olması açısından bu rivâyetin bazı ayrıntılarına işaretle bulunulabilir. İmrân'ın tek ravisi Ebû Recâ'dır. Ancak Ebû Recâ'nın ise Avf ve Selm b. Zerîr olmak üzere iki ravisi vardır. Avf rivâyetinde “önce uyanın ilk üç kişinin kim olduğu ravi tarafından unutulmuştur” kaydı bulunmakta; dördüncü uyanan sahâbînin ise Hz. Ömer olduğuna, Hz. Ömer'in yüksek sesle tekbir getirince Hz. Peygamber'in uyanıp oldukça telaşlanmış bulunan ashâbını yatıştırdığına, olayın ilerleyen bölümlerinde ise Hz. Ali ile birlikte, ravi Avf'ın adını unuttuğu bir başka sahâbîyi su bulmaya gönderdiğine işaret edilir.¹¹⁰ Halbuki Selm b. Zerîr rivâyetinde “ilk uyananın Hz. Ebû Bekir, ikincinin Hz. Ömer olduğu”, “Hz. Ebû Bekir'in Rasûlullâh'ın yanı başına oturup yüksek sesle tekbir getirdiği”, “Hz. Peygameber'in su aramaya İmran b. Husayn ve onunla birlikte bir grubu gönderdiğine” dair bilgiler vardır.¹¹¹ Dolayısıyla iki metin arasındaki farkın Avf ve Selm'den kaynaklandığı düşünülebilir. Zaten Avf tarikinde, bu ravinin bazı şeyleri unuttuğuna işaret edilmiştir.¹¹² Ayrıca Selm b. Zerîr hakkında da bazı önemli eleştirilerin yapıldığı görülmektedir. Zira bu ravi Ebû Hâtim'in “sika” şeklinde tanıtmaya rağmen Yahya b. Maîn'in “zayıf”, Ebû Davud ve Nesaî'nin de “hadis ilminde güçlü bir ravi değildir” şeklinde tenkid ettiği bir isimdir. “Sadece 18 hadisi olduğuna”, yani hadisle çok uğraşmadığına da ayrıca dikkat çekilmektedir.¹¹³ Dolayısıyla bu biyografî bilgilerine dayanarak her iki ravinin de hata

¹¹⁰ Buhârî, Teyemmüm, 6.

¹¹¹ Buhârî, Menâkıb, 25.

¹¹² Buhârî, Teyemmüm, 6.

¹¹³ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Mu'avvaz ve Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, C. 3, s. 263 (3373 no'lu biyografî).

yapma veya unutmaya ihtimâllerinden bahsedilebilir. Önemli olan husus, İmrân tarikinde ravilerle ilgili böyle farklılıkların bulunmasıdır.

Ebû Katâde'nin de Abdullah b. Ebî Katâde ve Abdullah b. Rabâh olmak üzere iki ravisi vardır. Bunlardan Abdullah b. Ebî Katâde rivâyetinde herhangi bir yer ismine işaret edilmemektedir. Abdullah b. Rabâh'ın da iki ravisi bulunmaktadır. Bunlardan Sabit el-Bünânî rivâyetinde de yer ismi geçmemektedir. Hâlid b. Sümyr tarikinde ise olayın Ceyşü'l-Ümerâ Gazvesi'nde yaşandığına dikkat çekilir. Bu durumda ya Abdullah b. Rabâh'ın rivâyeti iki farklı oturma bu iki ravisine farklı şekillerde naklettiğine ya da Sâbit el-Bünânî ile Halid'in rivâyet üzerinde değişiklik yaptıklarına hükmedilecektir. Kısacası hadisin Ebû Katâde tarikinde görülen metin farklılıklarının bu sahâbîden sonra ikinci veya üçüncü nesilde oluştuğu söylenebilir.

Amr b. Ümeyye rivâyetinde yine yer ismine temâs edilmemiştir.

B. RASÛLULLÂH'IN HENDEK SAVAŞI SIRASINDA İKİNDİ NAMAZINI (VEYA ÖĞLE, İKİNDİ VE AKŞAM NAMAZLARINI) KILAMAMASI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

Bu konudaki hadisler bir araya toplandığında üç sahâbîden geldiği görülür:

1. Câbir b. Abdillâh Hadisi

Buhârî'nin “Muâz b. Füdâle ← Hişâm ← Yahya ← Ebû Seleme ← Câbir b. Abdillâh” senediyle naklettiği bu hadisin metni şu şekildedir:

... عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ جَاءَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، فَجَعَلَ

يُسُبُّ كُفَّارَ قُرَيْشٍ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا كِدْتُ أُصَلِّي الْعَصْرَ حَتَّى كَادَتْ الشَّمْسُ تَغْرُبُ! قَالَ النَّبِيُّ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَاللَّهِ مَا صَلَّيْتُهَا! فَقُمْنَا إِلَى بُطْحَانَ، فَتَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ، وَتَوَضَّأْنَا لَهَا، فَصَلَّى الْعَصْرَ بَعْدَ

مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهَا الْمَغْرِبَ.

Câbir b. Abdillâh anlatıyor: Hendek harbi günü Ömer İbnu'l-Hattâb, güneş battıktan sonra geldi ve Kureyş kâfirlerine küfrederek şöyle dedi: “Yâ Rasûlallâh! İkinci namazını, güneş batıncaya kadar neredeyse kılamiyordum!”Nebi buyurdu ki: “Vallahi ben kılamadım”. Sonra Buthân denilen yere geldik. Orada Rasûlullâh namaz için abdest aldı,

*biz de namaz için abdest aldık. Müteakiben güneş batmış olduğu halde ikindiye, sonra arkasından da akşamı kıldırdı.*¹¹⁴

Buhârî aynı hadisi, iki bab sonra, “Müsedded ← Yahyâ el-Kattân ← Hişâm ← Yahyâ (Ebû Kesîr’in oğlu) ← Ebû Seleme ← Câbir b. Abdillâh” tarîkiyle ve daha özet bir şekilde rivâyet etmiştir.¹¹⁵

Bu rivâyette konumuz açısından önemli olan husus, ikindi namazının güneş battıktan sonra kılınması, hemen peşinden de akşam namazının edâ edilmesidir.

2. Hz. Ali Rivâyeti

Müslim’in “Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Züheyr b. Harb ve Ebû Küreyb ← Ebû Muâviye ← Ameş ← Müslim b. Subeyh ← Şüteyr b. Şekel ← Hz. Ali” senediyle naklettiği bu hadisin metni şu şekildedir:

... عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ: سَعَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ

الْوَسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ، مَلَأَ اللَّهُ بُيُوتَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا! ثُمَّ صَلَّاهَا بَيْنَ الْعِشَاءَيْنِ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ.

*Hz. Ali şöyle demiştir: Rasûlullâh Ahzâb günü “Bizi orta namazdan, ikindi namazından alıkoydular. Allâh da onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun!” buyurdular ve sonra da ikindiye iki ‘ışâ (yani) akşam ile yatsı arasında kıldılar.*¹¹⁶

Bu rivâyette dikkat çekilen husus, savaş sebebiyle kılınamayan ikindi namazının akşam ile yatsı arasında kılınmış olmasıdır.

3. İbn Mesud Hadisi

Tirmizî ve Nesaî’nin yakın lafızlarla naklettikleri bu hadisi Tirmizî “Hennâd ← Hüşeym ← Ebû’z-Zübeyr ← Nâfi b. Cübeyr ← Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mesud ← Abdullah b. Mesud” senediyle nakletmiştir.

Nesaî ise bu hadisi “Süveyd b. Nasr ← Abdullah ← Hişâm ed-Dustuvâî ← Ebû’z-Zübeyr ← Nâfi b. Cübeyr ← Ebû Ubeyde b. Abdullah ← Abdullah b. Mesud” senediyle

¹¹⁴ Buhârî, Mevâkît, 36.

¹¹⁵ Buhârî, Mevâkît, 38.

¹¹⁶ Müslim, Mesâcid, 209.

nakletmektedir. Dolayısıyla her iki müellifin senedleri “Ebû’z-Zübeyr ← Nâfi b. Cübeyr ← Ebû Ubeyde b. Abdillâh ← Abdullâh b. Mesud” kısmında ortaktır. Hadisin Tirmizî metni şu şekildedir:

... قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ: إِنَّ الْمُشْرِكِينَ شَغَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَرْبَعِ صَلَوَاتٍ يَوْمَ الْخَنْدَقِ حَتَّى ذَهَبَ مِنَ اللَّيْلِ مَا شَاءَ اللَّهُ، فَأَمَرَ بِإِلَّا فَأَذَّنَ ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الظُّهْرَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى العَصْرَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى المَغْرِبَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى العِشَاءَ.

Abdullah b. Mesud anlatıyor: Hendek günü müşrikler, Rasûlullâh’ı dört namazdan meşgul ettiler. Gece oldukça ilerleyince Bilâl’e ezan okumasını ve sonra kâmet getirmesini emretti ve öğle namazını kıldı. Sonra kâmet getirdi; ikindi namazını kıldı. Sonra kâmet getirdi; akşam namazını kıldı. Sonra kâmet getirdi; yatsı namazını kıldı.¹¹⁷

Nesâî rivâyetinde ise İbn Mesud’un bir yakınmasına işaret edilir: “ ... Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını vaktinde kılamamıştık. Bu bana çok ağır geldi ve kendi kendime şöyle dedim: Hem Allâh’ın Rasûlü ile beraber, hem de Allâh yolunda cihad ediyoruz. Şimdi bu nasıl olabilir! Bunun üzerine Rasûlullâh, Bilâl’e emretti, o da kâmet getirdi ve bize öğle namazını kıldırdı sonra yine kâmet etti bize ikindi namazını kıldırdı sonra yine kâmet etti akşam namazını kıldırdı sonra tekrar kâmet getirdi yatsıyı kıldırdı ve çevremizde dolaşıp şöyle buyurdu: Şu anda yeryüzünde sizden başka Allâh’ı zikreden bir cemaat yoktur.”¹¹⁸

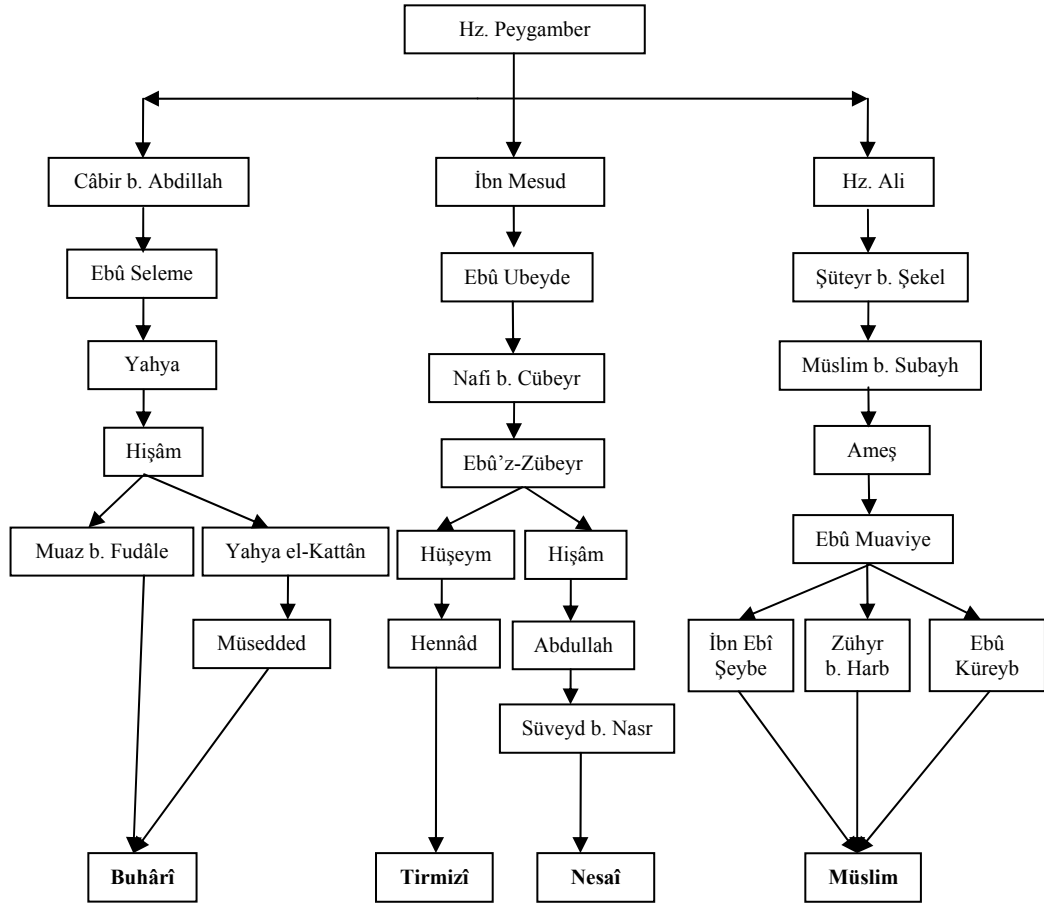
İbn Mesud rivâyetinde vurgu yapılan konu ise savaş sebebiyle kılınamamış olan öğle, ikindi ve akşam namazlarının gecenin ilerleyen saatlerinde ve yatsı ile birlikte topluca kılınmış olmasıdır.

Bu rivâyetlerin ortak noktası “Hendek savaşı günü”, “bir veya birkaç namazın vakti dışında kılınmış olmasıdır.” Belli bir olaya ve güne işaret ettikleri için bütün rivâyetlerde kastedilen olayın aynı olduğu düşünülebilir. Fakat bu rivâyetler kılınamayan namazın hangisi/hangileri olduğu ve ne zaman kılındığı konusunda oldukça farklı bilgiler

¹¹⁷ Tirmizî, Salât, 132.

¹¹⁸ Nesâî, Mevâkît, 55.

içirmektedir. Metinlerle ilgili bu farklılığın ravilerle ilgili olduğu düşünülebilir. Bu sebeple metinlerin ravilerini toplu halde görmek faydalı olacaktır:

Bu sened yapısı ve muhtevâsıyla hadis; “Hz. Peygamber’in kılamadığı namazın hangisi olduğu” ve “kılamama sebebi” gibi ayrıntılar açısından ulemâ arasında da tartışılmıştır.

Hz. Peygamber’in Hendek günü kılamadığı namaz, Hz. Ali ve Câbir b. Abdillâh rivâyetlerinde “ikinci namazı” olarak geçmektedir. O gün kılınamayan namazları “öğle, ikinci ve akşam” şeklinde takdim eden rivâyetler ise İbn Mesud’dan gelmektedir. Dolayısıyla diğer iki rivâyete göre farklılık arzeden metin, İbn Mesud tarikinden nakledilen metindir. Tirmizî bu hadis ile ilgili olarak “Abdullah hadisinin isnadında herhangi bir beis yoktur. Bununla birlikte Ebû Ubeyde, Abdullah’dan hadis işitmemiştir” bilgisini verir.¹¹⁹

¹¹⁹ Tirmizî, Salât, 132; Ebû Ubeyde b. Abdillâh b. Mesud’un babası İbn Mesud’u işitmediği hakkında ayrıca bkz. İbn Hibbân (354/965), Muhammed b. Hibbân Ebû Hâtim el-Büstî, *Kitâbu’s-Sikât*, nşr. Es-Seyyid Şerefüddin Ahmed, Dâru’l-Fikr, 1975, C. 5, s. 561.

Dolayısıyla İbn Mesud'dan gelen rivâyetlerin munkatı senedle nakledildiğini ve bu sebeple zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Veya bir tercihte bulunmak gerektiğinde, Buhârî ve Müslim tariklerinin önce çıkacağı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim İbn Arabî (638/1165) de “Hendek günü kılınamayan namazın bir tane ve onun da ikinci namazı olduğunu” söylemektedir.¹²⁰

Hz. Peygamber'in bu namazı neden kılamadığı da tartışmalıdır.

İbn Abdilber'e göre Rasûlullâh Hendek günü namazını uyku ve unutkanlık dolayısıyla değil bilerek geçirmiştir. Bunun sebebi ise mezkûr savaşın, Müslümanların yerlerinden ayrılmasına müsâde etmeyecek kadar şiddetli olmasıdır.¹²¹

Aynî (855/1451) ise, bu görüşün hilâfına olarak, “Hz. Peygamber bu namazı unuttuğu için kılmamıştır” diyenlerin bulunduğu da dikkat çeker. Bu görüşte olanlar Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir hadisi delil göstermektedir. Buna göre “Rasûlullâh Ahzâb senesinde akşam namazını kıldı. Bitirince: ‘Benim ikinci namazını kılıp kılmadığımı bilen var mı’ diye sordu. ‘Kılma yâ Rasûlâllâh!’ cevabını alınca Rasûlullâh, ‘Ben onu kılmadım!’ diyerek müezzine kamet getirmesini emretti ve ikinci namazını kıldı. Sonra akşam namazını iâde etti.”¹²²

Aynî'ye göre “düşman sebebiyle bir namazın tehir edilmesi” durumu daha sonra Allah Teâlâ'nın kılınmasını tarif ettiği “salâtu'l-havf” ile neshedilmiştir. Dolayısıyla artık böyle bir sebeple namazların tehiri câiz değildir.¹²³

İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre Ahmed b. Hanbel ve Nesâî de yer alan bir hadiste¹²⁴ Ebû Saîd el-Hudrî, Hendek Savaşı'nda yaşanan namazla ilgili bu durumun “salâtu'l-havf” âyetleri nâzil olmadan önce vuku bulduğunu ifade etmektedir.¹²⁵

¹²⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, C. 2, ss. 69-70; el-Aynî, *a.g.e.*, C. 5, s.132.

¹²¹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr el-Câmi'u li Mezâhib-i Fukahâi'l-Emsar*, Dâru Kuteybe, Beyrut, 1993, C. I, s. 303.

¹²² Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 106.

¹²³ Aynî, *a.g.e.*, C. 5, s. 133.

¹²⁴ Hadis için bkz. Nesâî, *Ezân*, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 25, 49, 67.

¹²⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.2, s. 69.

Hâzimî (548/1188) ve İbn Rüşd (595/1198) gibi ulema da, Rasûlullâh'ın Hendek Savaşı'nda "savaş sebebiyle namazı tehir etmesi durumunun" salâtu'l-havf âyetleriyle nesh edildiği kanaatindedir. Hatta İbn Rüşd bunu "cumhûrun görüşü" olarak nakletmektedir.¹²⁶

C. "İKİNDİ (VEYA ÖĞLE) NAMAZINI BENÎ KURAYZA'YA VARMADAN KILMAYIN" HADİSİ

Namazların kaza edilip edilemeyeceği konusu tartışılırken zikri geçen hadislerden biri de Rasulullah'ın Hendek Savaşı bitiminde Medine'ye dönerken Benî Kurayza¹²⁷ üzerine gönderdiği birliğe hitâben söylediği "İkinci namazını Benî Kurayza'ya varmadan kılmayın" hadisidir. Bu hadis hem Buhârî hem de Müslim tarafından "Abdullah b. Muhammed b. Esmâ ← Cüveyriye b. Esmâ ← Nâfi ← Abdullah b. Ömer" senediyle nakletmiştir ve Buhârî metni şöyledir:

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَنَا لَمَّا رَجَعْنَا مِنَ الْأَحْزَابِ: لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدُ الْعَصْرِ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ. فَأَذْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ فِي الطَّرِيقِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَا نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ نُصَلِّي، لَمْ يَرُدْ مِنَّا ذَلِكَ. فَذَكَرَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يُعْتَفَ وَاحِدًا مِنْهُمْ.

İbn Ömer anlatıyor: "Hz. Peygamber, Hendek Savaşı'ndan dönerken 'Hiç kimse Benî Kurayza'ya ulaşmadan ikinci namazını kılmasın' buyurdular. Yoldayken ikinci vakti girdi. Bazıları 'Oraya ulaşıncaya kadar namaz kılmayalım' dediler. Bazıları ise 'Hayır kılalım, zira bizden istediği bu değildir' diyordu. Dönüşte durumu Hz. Peygamber'e anlattılar, hiçbirine tepki göstermedi."¹²⁸

¹²⁶ Bkz. Hâzimî, *Kitâbu'l-İ'tibâr fî Beyâni'n-Nâsîh ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr*, Haydarabât, h. 1359, ss. 117-118; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Mârifet, Beyrut, 1986, C. 1, s. 175. Vehbe Zuhaylî'ye göre de Rasûlullâh(s.a.s.), korku namazı âyetleri nâzil olduktan sonra namazlarını te'hir etmek yerine Allâh Teâlâ'nın tarif ettiği şekliyle kılmıştır. Bkz., Vehbe Zuhaylî, "Korku (Havf) Namazı", *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1990, C. 2, s. 511.

¹²⁷ Benî Kurayza; Medine'de bulunan üç Yahudi kabilesinden biridir. Diğer ikisi olan Beni Kaynuka ve Benî Nadîr, Hz. Peygamber ile yaptıkları saldırmazlık anlaşmalarını bozdukları için Medine'den sürgün edilmişlerdir. Benî Kurayza ise Hendek Savaşı esnasında Müşrikler ve Benî Nadîr'e destek verdi. Bu ihanet sebebiyle Hz. Peygamber, Hendek Savaşı'ndan evine döndüğü gün, Benî Kurayza üzerine önce Hz. Ali komutasında bir öncü birlik gönderdi. Ardından da kendisi ana ordu ile Medine'de kalan bu son Yahudi kabilesi üzerine yürüdü (5/627). Bu kabile ve gazve hakkında geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. Casim Avcı, "Kurayza", *DİA*, C. 26, ss. 431-432.

¹²⁸ Buhârî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 30.

Aynı hadisin Müslim’de geçen rivâyetinde “ikinci namazı” yerine “öğle namazı” yer almaktadır.¹²⁹ Her iki müellifin de senedi aynı olduğuna göre hocaları Abdullah b. Muhammed b. Esmâ’nın; hadisi Buhârî’ye “ikindi” lafzıyla, Müslim’e ise “öğle” lafzıyla naklettiği düşünülebilir. Bununla birlikte bazı ilim adamları bu iki rivâyetin arasını bulmaya çalışmıştır. Bazı ilim adamlarına göre bu lafız farklılığı, belli aralıkla iki farklı grubun gönderilmesinden kaynaklanmış olabilir. Yani henüz öğle namazı vakti girmeden gönderilen ilk gruba “öğle namazını Benî Kurayza’da kılın” denmiş; öğleden sonra gönderilen ikinci gruba ise “ikindiye oraya ulaşmadan kılmayın” uyarısı yapılmıştır. Ya da Rasulullah’ın bu emri, öğle vakti girdikten sonra söz konusu olmuş; bu esnada gönderilecek gruptan bazıları öğle namazı kılmış bazıları ise kılmamış olduğundan, her iki grup dikkate alınarak hem öğle hem de ikindi namazlarına vurgu yapılmıştır.¹³⁰ Ancak İbn Hacer’in verdiği bilgiye göre Megâzî âlimleri, mezkûr vaktin “ikindi” olduğu konusunda ittifâk halindedir.¹³¹

Hadiste zikredilen vakit ister “öğle” ister “ikindi” isterse “her ikisi birden” olsun, Benî Kurayza üzerine gönderilen bu gruptan her durumda “(herhangi) bir namazın vakti dışında kılınması” isteniyor gibidir. Nitekim orduda bulunan sahâbîler de “bir namazın kendi vakti içinde kılınması gerekir” genel kuralı ile Hz. Peygamber’in “Benî Kurayza’ya ulaşıncaya kadar kılmayın” emri arasında kalmışlardır. Bu sebeple sahâbîlerden bazıları lafzın zâhirine bağlı kalarak namazlarını kılmamış; bazıları ise, hadis metninde de geçtiği üzere “Hz. Peygamber’in isteği, namazı şu veya bu vakitte kılınması değildir” diyerek namazlarını kılmayı tercih etmiştir. İkinci gruba göre bu ifade ile kastedilen şey “namazın terki” değil, “olabilecek en kısa zamanda, hiçbir şeyle oyalanmadan Benî Kurayza üzerine yürünmesidir”. Ulemânın büyük çoğunluğu da hadisi bu ikinci manaya hamletmiş; yani “acele edin, oyalanmayın” anlamına geldiğini söylemişlerdir.¹³²

Bununla birlikte lafzı zâhiri üzere anlayıp namazlarını vaktinde kılmayan sahâbîler de Hz. Peygamber tarafından tenkid edilmemiş ve kendilerine “namazınızı vakti içinde kılmanız gerekirdi” denmemiştir. Bu durum bazı ilim adamları tarafından “namazların

¹²⁹ Müslim, Kitâbu’l-Cihâd ve’s-Sîre, 69.

¹³⁰ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim(1-18)*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrût, 1392, C. 12, s. 98.

¹³¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, C. 7, s. 408, Kitâbu’l-Megâzî, 30.

¹³² Mesela bkz. Nevevî, *a.g.e.*, C. 12, s. 98; Aynî, *a.g.e.*, C. 17, s. 254.

kazasının câiz olduğu” şeklinde yorumlanmıştır. Mesela İbn Abdilber namazını yolda kılmayan bu sahâbîler hakkında şunları söylemektedir: “Onlar uyumadıkları halde namazlarını vakti çıkıncaya kadar tehir ettiler ve sonra kıldılar. Rasûlullâh, bunu biliyordu; ancak kimseye ‘namaz sadece vaktinde kılınır, vaktinden sonra kaza edilmez’ diye bir şey söylemedi.”¹³³

Bu bakış açısına göre Hz. Peygamber, kendi ifadesinden böyle iki farklı mana çıkarılmasını muhtemelen “ictihad” şeklinde değerlendirmiş; bu sebeple iki gruba da ses çıkarmamıştır. Ancak ulemânın çoğunluğuna göre, İbn Abdilber’in dediği gibi, Hz. Peygamber’in kimseye ses çıkarmamış olması, her iki grubun da ictihadlarında isabet ettiği manasına gelmemelidir. Mesela Nevevî’ye göre bir müctehid, sarfettiği gayretten dolayı, hata yapsa bile ayıplanmaz ve kınanmaz.¹³⁴ Aynî’ye göre de mezkûr lafzın, “namazınızı vakti girer girmez kılın, ancak bir özür durumunda son vaktine kadar tehir edin” veya “Namazınızı Benî Kurayza’da kılın; ama oraya ulaşmadan namaz vakti girerse o başka!” şeklinde anlaşılması gerekir.¹³⁵ Yani Hz. Peygamber’in mezkûr ifadesi, “ne olursa olsun bu namazı, Allah tarafından tespit edilmiş vakti içinde kılın” manasına gelecektir. Nitekim bazı âlimler bu hadisin anlaşılması konusunda “emir altında olup da kendilerinden bir talepte bulunulan kişilerin, namazlarını, binek üzerinde kılmalarının câiz olduğu konusunda ittifâk bulunduğu” bahsetmektedir.¹³⁶

Bize göre de bu hadisin “namazların kazasının câiz olduğu” manasına hamli doğru değildir. Bu hususta, konuya delâleti net ve açık olan delillere ihtiyaç duyulur. Zira Hz. Peygamber’in sağlığında sayıları artık on binleri bulan sahâbîlerden en azından bir veya birkaçının, günde beş kere eda edilen bir ibadeti kazaya bırakmaları aklen ve belki de kuvvetle muhtemeldir. Buna rağmen, “meşru bir mazeret ile” “namazların kazaya bırakılabileceğine” delâlet eden bir hadis olmadığı gibi, Hz. Peygamber’e bu yolda sorulmuş bir soru da yoktur. Mezkûr hadiste emre imtisâlen namazlarını kılmayan sahâbîlerin durumu ise Hz. Peygamber’in kasdını yanlış anlamaktan ibarettir.

¹³³ İbn Abdilber, *el-İstizkâr, a.g.e.*, C. 1, ss. 303-304.

¹³⁴ Nevevî, *a.g.e.*, C. 12, s. 98.

¹³⁵ Aynî, *a.g.e.*, C. 17, s. 254.

¹³⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, tsz., C. 2, s. 545.

II. KAVLÎ HADİSLER

Bu hadisler genel olarak, herhangi bir namazı “unutma, uyuma ve gaflet” unsurlarından bir veya ikisi sebebiyle kılamayan kişinin ne yapması gerektiğine delâlet eden rivâyetlerdir. Bu hadisler, içeriğinde yer verilen bu sebeplere göre ayrı rivâyetlermiş gibi ele alınacak, daha sonra genel bir değerlendirme yapılacaktır.

A. UNUTMAK SURETİYLE KILINAMAYAN NAMAZLARLA İLGİLİ RİVÂYETLER

1. Enes b. Mâlik Hadisi

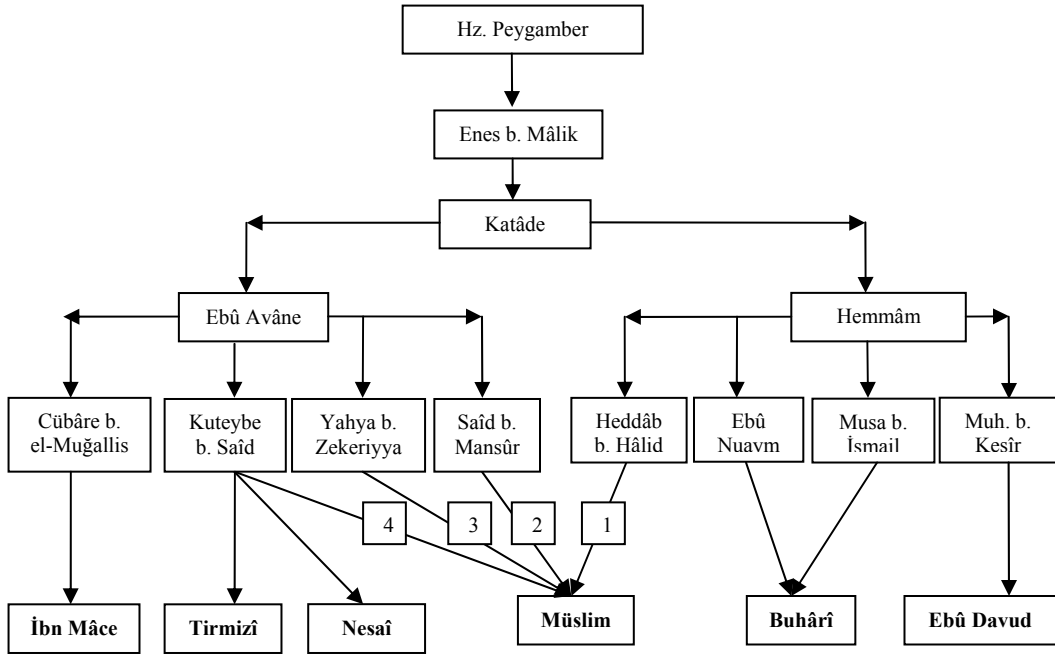
Bu hadis Kütüb-i Sitte’yi oluşturan eserlerin tümünde, birbirlerine göre az veya çok bazı farklılıklar içeren metinlerle yer alır.¹³⁷ Buhârî tarafından nakledilen ve 3 temel cümleden oluşan metin şu şekildedir:

مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا، لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ. وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

Kim herhangi bir namazı kılmayı unutursa, hatırlayınca kılsın. Bu namaz için, bundan başka keffâret yoktur. (Daha sonra bu sözünü) “Ve beni anmak için namaz kıl” mealindeki âyet-i kerîmeyle takviye etti.

Bu müelliflerin senedleri bir araya toplandığında karşımıza şöyle bir sened şeması çıkmaktadır:

¹³⁷ Buhârî, Mevâkît, 37; Müslim, Mesâcid, 314; Ebû Dâvûd, Salât, 11; Tirmizî, Salât, 19; Nesâî, Mevâkît, 52; İbn Mâce, Salât, 10.

Müslim’in 1 nolu rivâyetinde, “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي” ifadesinin, hadisin ravilerinden olan Katâde’ye ait olduğuna dair ayrıca bir bilgi vardır.

Ebû Dâvud rivâyetinde ise “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي” ifadesine yer verilmemiştir. Muhtemelen Katâde’ye ait olduğu bilindiğinden Ebû Davud veya hocalarından biri bu ifadeyi zikre gerek görmemiştir.

Müslim’in 2, 3 ve 4 nolu rivâyetleriyle Tirmizî, Nesaî ve İbn Mâce rivâyetleri, hadisin temel cümlesi olan “مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا” ifadesinden ibarettir. Bu rivâyetlerin Ebû Avâne tarikinden geldiği görülmektedir. Dolayısıyla Katade’nin bu hadisi nakleden diğer öğrencisi olan Hemmâm’a muhâlif olarak Ebû Avâne’nin hadisi, bu bir cümlelik haliyle naklettiği söylenebilir.

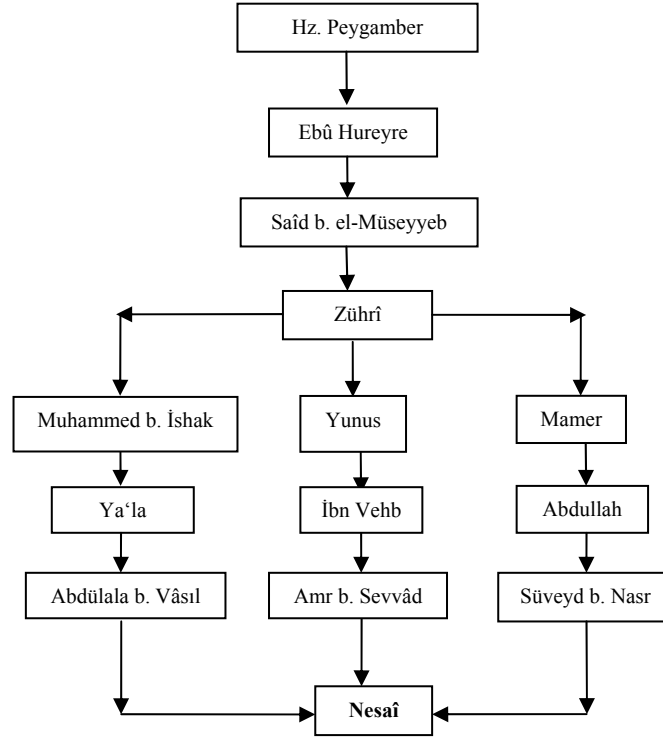
2. Ebû Hureyre Hadisi

Nesaî’nin naklettiği bu hadisin metni şu şekildedir:

مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا. فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ: أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

“Kim bir namazı kılmayı unutursa hatırlayınca kılsın. Zira Allah Taâlâ ‘Beni anmak için namaz kıl’ buyurur”¹³⁸

Nesaî bu hadisi ilk üç ravisi aynı olup daha sonra değişik tariklere ayrılan ve aralarında küçük farklar bulunan 3 hadis şeklinde nakletmektedir. Nesaî’nin bu senedleri bir araya toplandığında şöyle bir sened tablosu oluşturmaktadır:

Nesaî’nin, Abdülalâ b. Vâsıl tarikinden gelen rivâyetinde “Eğer bir namazı unutursan hatırlayınca kıl” şeklinde muhâtab sîga kullanılmıştır.

Süveyd b. Nasr tarikinden gelen rivâyette ise Mamer’in Zühri’ye “Rasûlullâh bu şekilde okudu mu?” diye sorduğu, onun da “Evet” cevabını verdiği işaret edilmektedir.

B. UYUMAK SURETİYLE KILINAMAYAN NAMAZLARLA İLGİLİ RİVÂYETLER

Bu manayı ihtivâ eden Ebû Katâde hadisi Ebû Davud ve Nesaî tarafından nakledilmiştir. Ebû Davud’un “Abbas el-Anberî ← Süleyman b. Davud ← Süleyman b. el-

¹³⁸ Nesaî, Mevâkît, 54.

Muğîre ← Sâbit ← Abdullah b. Rabâh ← Ebû Katâde” senediyle naklettiği metin şu şekildedir:

لَيْسَ فِي النَّوْمِ تَفْرِيطٌ إِنَّمَا التَّفْرِيطُ فِي الْيَقَظَةِ أَنْ تُؤَخَّرَ صَلَاةٌ حَتَّى يَدْخُلَ وَقْتُ أُخْرَى.

*Rasûlullâh şöyle buyurdu: “Uykudan dolayı kişiye kusur yoktur. Kusur ancak, uyanırken, diğer namazın vakti girinceye kadar bir namazın geciktirilmesidir.”*¹³⁹

Aynı hadisi Nesâî; “Süveyd b. Nasr ← Abdullah b. Mübarek ← Süleyman b. Muğîre ← Sâbit ← Abdullah b. Rebâh ← Ebû Katâde” senediyle nakletmiştir.¹⁴⁰ Dolayısıyla iki müellifin senedi ilk dört isimde aynıdır. Diğer taraftan, kusurun neyde olduğunu belirten kısım Ebû Davud metninde “أَنْ تُؤَخَّرَ” iken bu durum Nesaî’de “لَمْ يُصَلِّ” şeklinde ifade edilmiştir.

C. UYUMAK VE UNUTMAK SURETİYLE KILINAMAYAN NAMAZLARLA İLGİLİ RİVÂYETLER

Bu muhtevâyaya sahip hadisler ise Enes b. Mâlik ve Ebû Katâde tariklerinden gelmektedir:

1. Enes b. Mâlik Hadisi

Müslim tarafından nakledilen bu hadis “Muhammed b. el-Müsennâ ← Abdülalâ ← Saîd ← Katâde ← Enes” senediyle gelmektedir ve

قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ نَسِيَ صَلَاةً أَوْ نَامَ عَنْهَا فَكَفَّارَتُهَا أَنْ يُصَلِّيَهَا إِذَا ذَكَرَهَا.

“Her kim bir namazı unuttur yâhut (onu kılmadan) uyur kalırsa, o namazın keffâreti, hatırladığı zaman onu kılmaktır” şeklinde bir metne sahiptir.¹⁴¹

2. Ebû Katâde Hadisi

Tirmizî’nin “Kuteybe ← Hammâd b. Zeyd ← Sâbit ← Abdullah b. Rabâh ← Ebû Katâde” senediyle naklettiği bu hadisin metni

¹³⁹ Ebû Dâvûd, Salât, 11.

¹⁴⁰ Nesâî, Mevâkît, 53.

¹⁴¹ Müslim, Mesâcid, 315.

ذَكَرُوا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَوْمَهُمْ عَنِ الصَّلَاةِ، فَقَالَ: إِنَّهُ لَيْسَ فِي النَّوْمِ تَفْرِيطٌ، إِنَّمَا التَّفْرِيطُ فِي الْيَقِظَةِ، فَإِذَا نَسِيَ أَحَدُكُمْ صَلَاةً أَوْ نَامَ عَنْهَا فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهُ.

“Uyuduklarından dolayı namazlarını kaçırdıklarını söyleyen sahâbîlere Rasûlullâh : ‘Namazın uykuda geçmesi kusur değildir; uyanırken kılmamak kusurdur. Herhangi biriniz unutursa yahut da uyuya kalırsa namazını hatırlayınca kılın’ buyurdu” şeklindedir.¹⁴²

D. UYUMAK VE GAFLET SEBEBİYLE KILINAMAYAN NAMAZLARLA İLGİLİ RİVÂYETLER

Müslim, Nesaî ve İbn Mâce’nin naklettiği¹⁴³ bu hadis Enes b. Mâlik’den gelmektedir. Müslim’in naklettiği bu hadisin metni şu şekildedir:

... عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا رَقَدَ أَحَدُكُمْ عَنِ الصَّلَاةِ أَوْ

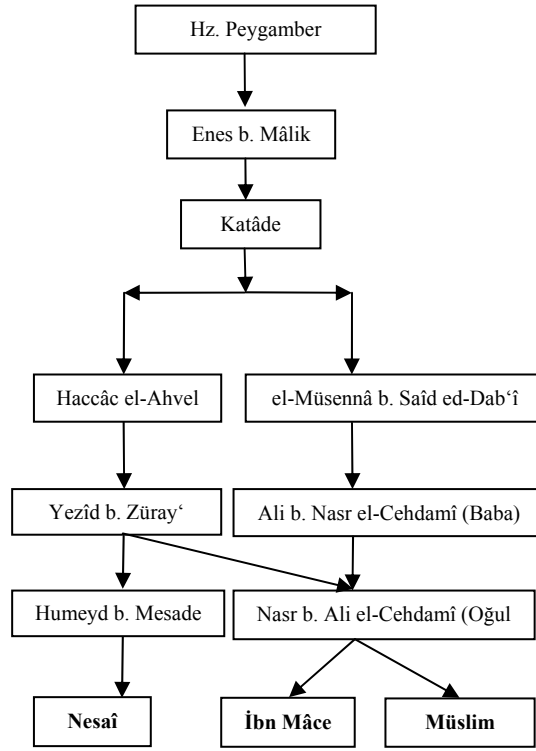
غَفَلَ عَنْهَا فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا، فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي.

Enes b. Mâlik şöyle diyor: Rasûlullâh buyurdular ki: Biriniz namazını kılmadan uyur yahut gaflete dalarsa (ve onu kılmazsa), hatırladığı zaman kılıversin. Zira Allâh “Namazı, beni hatırlamak için kıl” buyuruyor.

Bu müelliflerin senedleri bir araya toplandığında karşımıza şöyle bir sened şeması çıkmaktadır:

¹⁴² Tirmizî, Salât, 18. Tirmizî’ye göre hadis “hasen-sahîhtir”.

¹⁴³ Müslim, Mesâcid, 316; Nesâî, Mevâkî, 53; İbn Mâce, Salât, 10. Ahmed b. Hanbel de hadisi “Abdurrahman b. Mehdî- Müsennâ b. Saîd-Katâde-Enes b. Mâlik” senediyle nakletmiştir. Bkz. *Müsned*, III, 184.

Ahmed b. Hanbelde yer alan rivâyet Abdurrahman b. Mehdî- Müsennâ b. Saîd-Katâde-Enes b. Mâlik tarikiyledir.¹⁴⁴

E. VİTİR NAMAZININ UNUTMA VE/VEYA UYKU SEBEBİYLE GEÇİRİLMESİ

Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce'nin naklettiği¹⁴⁵ bir Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetinde ise unutma ve/veya uyuma sebebiyle kılınamayan namaz için “vitir namazı” şeklinde somut bir örnek verilmiştir. Ebû Davud’un “Mahmud b. Gaylân ← Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem ← Babası (Zeyd b. Eslem) ← Ata b. Yesâr ← Ebû Saîd el-Hudrî” senediyle naklettiği hadisin metni şu şekildedir:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ نَامَ عَنِ الْوِتْرِ أَوْ نَسِيَهِ فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَ وَإِذَا اسْتَيْقَظَ.

Rasûlullâh şöyle buyurmaktadır: “Her kim vitir namazını uyuyarak veya unutarak kılmazsa onu hatırladığında veya uyandığında kılsın.”

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 184.

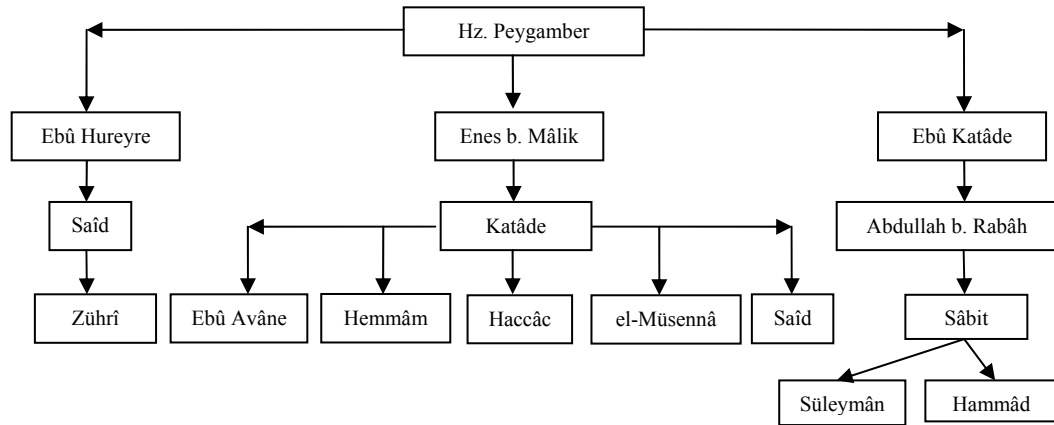
¹⁴⁵ Ebû Dâvûd, *Vitr*, 6; Tirmizî, *Salât*, 342; İbn Mâce, *İkâme*, 122.

Tirmizî bu hadisi iki tarikten nakletmiştir. Birinci tarikin senedi Ebû Davud’un naklettiği gibidir. İkinci sened ise “Kuteybe ← Abdullah b. Zeyd b. Eslem ← Babası (Zeyd b. Eslem) ← Hz. Peygamber” şeklindedir. Bu senedle nakledilen metinde, vitir namazının kılınamamasının sebebi olarak sadece “uykudan” bahsedilir. Bu senedde isme geçen “Abdullah b. Zeyd b. Eslem, birinci senedde yer alan Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem’in kardeşidir. Tirmizî bu senedi verdikten sonra “birinciden daha sahih olduğunu” söyler ve daha sonra da birinci senedde adı geçen Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem’in münekkidler tarafından zayıf bulunduğuna işaret eder.¹⁴⁶ Ancak Tirmizî’nin “daha sahih” addettiği bu senedin de Ata b. Yesâr ve Ebû Saîd el-Hudrî’nin düşmesi sebebiyle munkatı (mudal) olduğuna dikkat etmek gerekir.

İbn Mâce’nin senedi ise “Ebû Mus’ab Ahmed b. Ebî Bekr el-Medînî ve Süveyd b. Saîd ← Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem ← Zeyd ← Atâ b. Yesâr ← Ebû Saîd” şeklindedir. Yani bu senedde de “zayıf” bir ravi olan Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem yer almaktadır.

DEĞERLENDİRME

Uyku, unutma ve gaflet sebeplerinden bir veya birkaçı sebebiyle namazların kılınamaması durumunda ne yapılacağına delâlet eden hadislerin tamamı bir araya toplandığında üç sahâbîden geldiği görülmektedir. Bu hadisleri nakleden raviler, ilk dört nesle göre şöyle bir sened şeması oluşturmaktadır:

Bu hadisler topluca değerlendirildiğinde Ebû Hureyre rivâyetinin sadece “unutmaya” vurgu yaptığı görülür.

¹⁴⁶ Tirmizî, Salât, 342.

Enes tarikinde ise hem “uyku”, hem “unutma” hem de “gaflet” âmillerin bir veya birkaçına aynı anda temâs edilmektedir. Enes’in tek ravisi Katâde’dir. Katâde’nin ise 5 ravisi vardır. Bu beş raviden Hemmâm ve Ebû Avâne, hadisi sadece “uyku” ifadesiyle nakletmiştir. Haccâc ve el-Müsennâ rivâyetlerinde ise “uyku ve gaflet” ibaresi dikkat çeker. Saîd tarikinde ise “unutma ve uyku” zikredilir.

Ebû Katâde tarikinde ise hem “uyku” hem de “uyku ve unutma” sebeplerinden bahsedilmektedir. Bu rivâyetlerde Ebû Katâde’nin tek ravisi Abdullah b. Rabâh’tır. Hadisi, Abdullah’tan yine tek ravi yani Sâbit nakletmiştir. Sâbit’in ise Süleyman b. el-Muğîre ve Hammâd olmak üzere iki ravisi vardır. Süleyman rivâyetinde sadece “uykudan” bahsedilirken Hammâd rivâyetinde “uyku ve unutma” beraber zikredilir.

Bütün bu sened ve metin yapısıyla hadisin aslında tek bir metin şeklinde vârid olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Nitekim “لَيْسَ فِي التَّوْمِ تَفْرِيطٌ”, “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي” ve “فَكَفَّارَتُهَا” gibi, bu metinlerin hemen hepsinde geçen ortak ifadeler mevcuttur. Tek bir metin, daha sonra sahâbî ravilerden itibaren ve özellikle dördüncü nesillerde, belki başka rivâyetlerde geçen âmillerin de ilâvesiyle nakledilmiştir, denilebilir.

Bu rivâyetler içinde, sonucu ve çıkarılacak hükmü etkilemesi bakımından en önemlisinin “Hz. Peygamber → Enes b. Mâlik → Katâde → Haccâc ve el-Müsennâ” tarikleriyle gelen ve uyku ile birlikte “gaflete” de işaret eden hadisler olduğu söylenebilir. Zira “uyku” ve “unutma” bilinç ve istem dışı âmillerdir. Hâlbuki gaflet, “farkında olduğu ve hatırına geldiği halde ihmâl etme” gibi bir manaya da delâlet edebilmektedir. Haccâc ve el-Müsennâ’nın yer aldığı nesildeki diğer beş ravi ise, ki bu ikisinin hocası Katâde’den nakleden Ebû Avâne, Hemmâm ve Saîd de buna dâhildir, hadisi “unutma ve uyuma” lafızlarından biri veya ikisiyle nakletmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Hadisi “gaflet” kelimesiyle nakleden ravilerden biri olan el-Müsennâ b. Saîd’in; pek çok münekkid tarafından “sika” şeklinde anılmasına rağmen, “zaman zaman hata yaptığına” da dikkat çekilen bir ravidir. Nitekim Nesaî de bu ravi hakkında “لا بأس به” demektedir. Bu ifade bazı münekkidler tarafından “sika” manasında kullanılmış olsa da genel itibarıyla “rivâyetleri, başka senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek yani itibar için alınan ravilere” delaleten kullanılır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul, 2006, s. 170. el-Müsennâ b. Saîd hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Hibbân, *a.g.e.*, C. 5, s. 443; İbn Hacer el- Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybek ve Âdil Mürşîd, Müessesetu’r-Risâle, y.y., tsz., C. 4, s. 21.

İKİNCİ BÖLÜM

NAMAZIN KAZASIYLA İLGİLİ YORUMLAR VE DEĞERLENDİRMELERİ

I. KASTEN TERKEDİLEN NAMAZLARIN KAZASININ OLDUĞUNU İLERİ SÜRENLERİN DELİLLERİ

Bir Müslümanın unutma ve uyuma gibi bilinci ve kendi isteği dışında gerçekleşen hâller sebebiyle kılamadığı namazlarını hatırlayınca veya uyanınca kısacası bu mazereti ortadan kalkınca kılmaması gerektiği konusunda ihtilâf yoktur. Bunlar gibi geçerli bir mazereti olmamasına rağmen namazlarını kılmayan yani kasten ve bilerek terkeden kişilerin, kılamadıkları bu namazları hayatının herhangi bir döneminde kılması/kaza etmesi hususunda ise ihtilâf edilmiştir. Fıkıh âlimlerinin çoğunluğuna göre, mazeretsiz olarak geçirilen namazların kazası vardır.¹⁴⁸

Bu görüşü savunanlar, genel itibariyle aklî ve lugavî mâhiyet arzeden delillere istinâd etmektedir:

A. “NAMAZLARIN KAZASI VARDIR” GÖRÜŞÜNÜ SAVUNANLARIN DELİLLERİ

1. Mazeret Sebebiyle Kaza Varsa Kasten Terk Sebebiyle Kaza Daha Evlâdır

Çeşitli hadislerde işaret edildiği üzere uyku ve unutma dolayısıyla kılınamayan namazları kaza etmek gerekmektedir. Bu durum, herhangi bir mazerete dayanmadan terk edilen namazların kaza edilmesini gerekli kılar. Zira ihmâl ya da tembellik neticesinde kılınmamış bir namazın kazası, istem dışı bir sebebe binaen kaza edilmesinden daha evlâdır.¹⁴⁹ İstem ve bilinç dışı sebeplerden ötürü namazını kaçırın kimsenin durumu, ihmâlden dolayı namazını terk eden kişinin durumundan daha iyi değildir ki ona namazlarını kaza etme yükümlülüğü verilsin de diğeri bu yükümlülükten azâd edilsin.

¹⁴⁸ İbn Rüşd, *a.g.e.*, C.1, s.182.

¹⁴⁹ Şeybânî(189/804), *Kitâbu'l-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut, 1993, C. 1, s. 443; İbn-Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, s. 111; İbn Rüşd, *a.g.e.*, C.1, s.182; Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahya, *Minhacu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftin fi'l-Fıkh*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, C. 3, ss. 192-193, Kitabu's-Salât, 108.

2. Hadislerde Yer Alan “Nisyân” Terimi, “Kasten Terk” Manasına da Gelir

Hadislerde yer alan “نسى” fiili Arapça’da “unutmak” manasının yanında “bilerek terk etmek” anlamına da gelmektedir.¹⁵⁰ Nitekim Allâh Teâlâ “Onlar Allah’ı unuttu; Allah da onları” âyetinde¹⁵¹ “bilerek ve farkında oldukları halde terk” durumunu “nesiye” fiili ile ifade etmiştir. İbn Abdilber (463/1071) bu âyete “Onlar Allâh’ı unuttu yani Allâh’a itaati ve O’nun Rasûlünün getirdiklerine imân etmeyi terk ettiler; Allâh da onları rahmetinden terk etti” şeklinde mana vermiştir. Devamında ise bu konuda ihtilafın olmadığını, Kur’ân’ın tevili konusunda az ilme sahip olan bir kimsenin bile bu hususta böyle düşüneceğini ifade etmiştir.¹⁵²

3. Hadislerde “Uyuyan” ve “Unutann” Zikredilmesi, Böyle Kişilerden Namazın Sâkıt Olacağı Düşüncesini Ortadan Kaldırmak İçindir

Peygamber Efendimiz’in unutma ve uyuma kaydını zikretmesi, bu kişilerden “namaz borcunun düşeceği” zannını ortadan kaldırmaya yöneliktir. Yani uyuma ve unutma sebebiyle namazını kılamamış kişi, “vakti geçtiği için artık bu namazı kılmama gerek yoktur” şeklinde düşünmesin diye böyle bir uyarı yapılmıştır. Böyle bir mâzerete binâen namazını kılamamış kişi günah işlemiş sayılmaz. Bununla birlikte Peygamber Efendimiz böyle kişilerin namazlarını edâ etmeleri gerektiğini söylemiş, yani bu durumun sorumluluğu kaldırmayacağını ifade etmiştir.¹⁵³ Namazını bilerek terkedenin üzerinden namazı düşürecek herhangi bir sebep olmadığı için, böyle kişilerin de namazlarını kaza etmeleri gerektiğini söyleme ihtiyacı duymamıştır.¹⁵⁴

4. Hendek Savaşı’nda İkinci Namazını Kılamayanların, Bu Namazı Akşamın Vakti Girdikten Sonra Kılmaları, Kazanın Varlığını Gösterir

Rasûlullâh ve ashâbı Hendek Savaşı esnasında ikinci namazını güneş battıktan sonra kılmışlardır. Hatta Nesâî ve Tirmizî’de yer alan rivâyete göre müşrikler, Hz.

¹⁵⁰ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, a.g.e., C. I, s. 300; İbn-Kayyim el-Cevziyye, *Namaz*, trc. Ahmet İyibildiren, Guraba Yayınları, İstanbul, 2004, s.126.

¹⁵¹ Tevbe, 9/67.

¹⁵² İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, a.g.e., c. 1, s. 300.

¹⁵³ İbn-Kayyim el-Cevziyye, *Namaz*, a.g.e., s. 127.

¹⁵⁴ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, a.g.e., c. 1, s. 300; İbn-Kayyim el-Cevziyye, *Namaz*, a.g.e., s. 127.

Peygamber’i dört namazdan alıkoymuşlardır.¹⁵⁵ Peygamber Efendimiz daha sonra ashâbıyla birlikte öğle, ikinci ve akşam namazlarını yatsı vakti girdikten sonra kılmışlardır. Peygamber Efendimiz ve ashâbı uydukları veya unuttukları için değil sırf meşguliyet sebebiyle kılamadıkları namazlarını vakitleri çıktıktan sonra kılabilmişlerdir.

5. “Beni Anmak İçin Namaz Kıl” Âyeti, “Geçmiş” Namazların da “Hatırlanması” Durumunda Kaza Edilebileceğine Delâlet Eder

Herhangi bir namazı, herhangi bir sebeple kılmamış veya kılamamış kişi, üzerinde namaz borcu olduğunu hatırlayınca, hatırladığı vaktin önemi olmaksızın, hatırladığı anda namazını kaza edebilir.¹⁵⁶

6. Ramazan Orucunun Kazasının Olmasına Kıyasla, Namazların da Kaza Edilmesi Gerekir

Buhârî, Ebû Davud ve İbn Mâce gibi müellifler tarafından nakledilen bir hadise göre “Hz. Nebî, Ramazanın günü cinsel ilişkide bulunan bir sahâbîye, keffâretle birlikte, ifsâd ettiği bu günün yerine bir gün oruç tutmasını emretmiştir.”¹⁵⁷ Aynı meseleden dolayı huzuruna gelen bir başka sahâbîye de “köle azadı, altmış fakirin doyurulması veya tasadduk” gibi keffâret gerektiğini ifade buyurmuştur.¹⁵⁸

İslâm âlimleri pek çok kaynakta geçen bu hadisleri dikkate alarak farz orucunu bilerek, önemsemeyerek veya şımarıklıktan dolayı terk eden birisinin kaza etmesi gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Buradan hareketle namaz da, vakte bağlı bir ibâdet olması sebebiyle, oruca kıyas yapılabilir ve dolayısıyla kaza edilebilir. Yani neden kılınmadığı önemli değildir. Önemli olan “kılınmamış” olmasıdır. Nitekim kasıtlı olarak veya unutarak bir mala zarar veren bir kişinin de o malı tazmin etmesi gerekir. Dolayısıyla ister kasıtlı olarak isterse unuttuğu için namazını kılamamış bir kişi, aynen oruçta olduğu gibi, bu

¹⁵⁵ Tirmizî, Salât, 132; Nesâî, Mevâkît, 55.

¹⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Hişâm Semîre’l-Buhârî, Dâru Âlimi’l-Kütüb, Riyad, 2003, C. 11, ss. 181-182; İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Zâdu’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, el-Mektebû’l-İslâmî, 4. bs., Beyrut, 1978, C. 5, s. 275.

¹⁵⁷ Buhârî, Savm, 30; Ebû Dâvûd, Sıyam, 37; İbn Mâce, Sıyam, 14.

¹⁵⁸ Hadis, Buhârî’de Ebû Hureyre ve Hz. Aişe’den; Müslim’de Ebû Hureyre’den gelen 6, Hz. Aişe’den gelen 3 tarikle rivâyet edilmektedir; Tirmizî’de Ebû Hureyre’den nakledilmekte; açıklamasında ise İbn Ömer, Aişe ve Abdullah b. Amr’ın da rivâyet ettiği yer almaktadır. Bkz. Buhârî, Savm, 29,30; Müslim, Sıyam, 81-87; Ebû Dâvûd, Sıyam, 37; İbn Mâce, Sıyam, 14.

mükellefiyetini daha sonra yerine getirip onu telâfi etmek durumundadır.¹⁵⁹ Namazı ve orucun kasten terk edilmesiyle unutulduğu için kılınmaması, günah tekâbülü açısından farklı olsalar da, “ifa edilmemiş ibadetler olmaları” açısından aynıdırlar. Çünkü hem namaz hem de oruç, “belli vakitlerde edâ edilmeleri gereken” ibadetlerdir ve ikisi de Allah’a karşı bir borçtur. Kısacası kasten bozulan oruç nasıl kaza edilebiliyorsa, kasten terk edilen namaz da kaza edilebilmelidir.¹⁶⁰

Bununla birlikte vakte bağlı bütün ibâdetlerde durumun aynı olmadığını yani “kaza” mekanizmasının işletilemediğini de ifade etmemiz gerekir. Mesela Hac esnasında şeytan taşlamayı terk edenin hükmü böyle değildir. İster unutarak isterse kasten, şeytan taşlamayı terk eden bunu vaktinden sonra kaza edemez; ceza olarak kurban kesmesi gerekir/vâcib olur. Yani telâfi yolu kaza değil başka türden bir cezâdır.¹⁶¹

7. Hz. Peygamber’in, Hendek Savaşı Dönüşünde “Benî Kurayza’ya Varmadan Kimse Namazını Kılmasın” Buyurması, Namazların Kaza Edebilebileğine Delâlet Eder

Bu olayın sonunda Hz. Peygamber’in hem namazlarını kılan hem de kılmayan sahâbîleri tenkit etmemesi, bir namazı vakti çıktıktan sonra kaza edilebileğine delâlet eder.¹⁶²

8. “Uyku veya Unutma Sebebiyle Kılınamayan Namazların Keffâreti, Hatırlanınca Veya Uyanınca Kılınmasıdır” Hadisinde Geçen “Keffâret” İfadesi, Namazların Kazasının Olduğunu Gösterir

Bazı ilim adamlarına göre keffâret, yapılması günah olan şeyler için söz konusudur. Uyuyan ve unutan için günahı bahsedilemeyeceğine göre, bu hadiste geçen “keffâret” ifadesinin “kasıtlı olarak terk edilmiş” namazlara işaret etmesi gerekir.¹⁶³

¹⁵⁹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, a.g.e., c. 1, s. 301.

¹⁶⁰ Nihat Yatkın, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Namazların Kazâsı”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 3, S. 1, Bahar 2001, s. 176.

¹⁶¹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, a.g.e., c. 1, s. 301.

¹⁶² İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, a.g.e., C. 1, ss. 303-304.

¹⁶³ İbn Dekîk el-İd Takıyyuddîn, *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu 'Umdeti'l-Ahkâm*, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1994, s. 298.

9. “Kim Güneş Batmadan Önce İkkindinin Bir Rekâtına Yetişirse, İkinciye Yetişmiş Demektir” Hadisi, Bir Namazın, Vakti Dışında da Kılınabileceğine Delâlet Etmektedir

Bu hadisin devamında Rasûlullâh , “...Ve kim güneş doğmadan önce sabah namazından bir rekâta yetişirse, bu namaza yetişmiş demektir” buyurmuştur. Hadiste namazın hangi sebeple o zamana kadar tehir edildiğine işaret edilmemiştir; yani ifade mutlaklıdır. Bu hadisten ancak, “bir namazı vakti çıktıktan sonra kılmak” manası anlaşılabilir. Bir namazın tamamını unutarak, ihmal ederek ya da kasten vaktinden sonraya tehir etmekle, şu veya bu sebeple bir kısmını tehir etmek arasında hiçbir fark yoktur.¹⁶⁴

10. Namazların “Eda” Edilmesini Gerektiren Deliller, “Kaza” Edilmesini de Gerekli Kılar

Hanefî ve Hanbelî usûlcülerin geneli ile Şafî ve Malikî âlimlerin bir kısmına göre edayı gerektiren emir kazayı da gerektirir. Buna göre “...Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir...”¹⁶⁵ âyeti tutulamayan orucun; “Her kim bir namazı uyuyarak yahut unutarak geçirirse hatırladığı zaman onu kılsın” hadisi de kılınamayan namazın kaza edilmesi gerektiğini emretmektedir. Dolayısıyla zamanında eda edilememiş bir emrin mislini daha sonra îade etmek mükellef için bir görevdir.¹⁶⁶

11. Konu ile İlgili Bazı Hadislerde Geçen “غفل” Fiili, “عن” Harf-i Ceri İle Kullanıldığında “Terk Etmek” Manasına Gelir

Arapça’da “unutmak” manasında kullanılan غفل fiili عن harf-i ceriyle kullanıldığı takdirde “bir şeyi kasıtlı olarak terk etmek” manasına gelmektedir. Nitekim bu kullanımın “تركه (onu terk etti)” ve “سها عنه (bilerek onu terk etti)” fiilleriyle aynı anlama geldiği ifade

¹⁶⁴ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, a.g.e., C. 1, s. 303.

¹⁶⁵ Bakara Sûresi, 2/184.

¹⁶⁶ Ali İhsan Pala, *İslam Hukuku Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009, ss. 338-339.

edilir.¹⁶⁷ Nitekim “سَهَا” fiili Mâûn Sûresi 5. Âyette “ciddiye almama, vaktine dikkat etmeme, ihmal etme” anlamlarında kullanılmıştır¹⁶⁸ ve dolayısıyla “عَفَلَ عَنْ” kullanımının da bu manalara geldiğini söylemek mümkündür. Özellikle İmam Müslim’in mana ile rivâyeti caiz görmediği göz önüne alındığı takdirde lafızların bizzat Rasûlullâh’a ait olma ihtimalinin kuvvetli olduğu söylenebilir.¹⁶⁹

12. Vasfın Ortadan Kalkması Aslın Ortadan Kalkmasını Gerektirmez

Muayyen zamanlarda yapılması emredilen ibâdetler için asıl ve vasıf olmak üzere iki durum söz konusudur. Asıl, emredilmesinden dolayı ibâdetin yerine getirilme zorunluluğunu ifade ederken vasıf, o ibâdetin emredilen zaman içerisinde yapılması gerekliliğine delâlet eder. İbadetini zamanında yapamayan kişi üzerinden o ibâdetin vasfı sâkıt olur, fakat ibâdeti yerine getirmek zorunluluğu yani asıl devam eder. Kısacası aslın varlığı vasfa bağlı değildir. Vasıf ise, varlık açısından asla tâbidir; eğer asıl ortadan kalkarsa vasıf da ortadan kalkmış olur.¹⁷⁰

13. Namaz Allah’a Karşı Bir Borçtur ve Hadiste “Allah’a Olan Borcunuzu Ödeyin. Zira Allah, Borcu Ödenmeye En Lâyık Varlıktır” Buyrulmuştur

Allah’ın bir emrine muhatap olan kimse, bu emri edâ veya kaza etmedikçe tekliften kurtulamaz.¹⁷¹ Çünkü Rasûlullâh, “Allâh, hakkı ödenmeye en layık varlıktır” buyurmuştur. İbn Hacer, çoğu âlimin bu hadisi delil göstererek kılınmamış namazların kılınması gerektiği sonucuna ulaştıklarını ifade etmiştir.¹⁷²

¹⁶⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C. 14, s.497.

¹⁶⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, tsz., C. 3, ss. 6168-6169.

¹⁶⁹ Yatkin, *a.g.m.*, s.171.

¹⁷⁰ Abdullah b. Ahmed b. Hâfizi’d-Dîn en-Nesefî, *Keşfu’l-Esrâr Şerhu’l-Musannefi ‘Ale’l-Menâr* (1-2), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, tsz., C. 1, s. 67.

¹⁷¹ Zuhaylî, “*Namazların Kazasıyla İlgili Meseleler*”, *a.g.e.*, C. 2, s. 254.

¹⁷² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, *a.g.e.*, C. 4, s. 195.

14. Günümüz İnsanın Hayat Meşguliyetleri, Farklı Bir Takım Özürlerin Dikkate Alınmasını Gerektirebilir

“Namazların kazası” konusunu, yüksek lisans tezi olarak çalışan Ümit Yürekli “...Günümüz insanının hayat meşguliyeti ve yoğunluğu biraz daha artmıştır. Rivâyetlerden hareketle acaba günümüz insanı için farklı bir takım özürler gündeme getirilemez mi?” diye sorduktan sonra uyuma, unutma, beş vakit namaz süresinden daha az devam eden bayılma ve hastalık gibi âmillere ilâveten güvenlik amacıyla nöbet tutmak, sağlık görevlisinin doğum yapacak kadının başından ayrılması halinde çocuğun veya annenin sağlık açısından zarar göreceğinden korkması, doktor ve hemşirelerin saatlerce süren ameliyatlara girmesi, şoför ve diğer personelin ambulanstaki hastayla ilgilenmek zorunda olması, trafik yoğunluğu, otobüs, uçak vb. toplu taşıma araçları kullanan şoför veya pilotların durumu; işverenlerin katı ve musamahasız mesai anlayışı ve bu konudaki olumsuz tutumu, saatlerce süren sınavlar, yangın söndürmekte olan itfaiyecinin sorumluluğu gibi mazeretleri de namazların kazası için geçerli saymaktadır. Devamında ise “uyuma ve unutma nasıl ki namazların kazaya bırakılması için meşru mazeret sayılmışsa, bu sebepler de meşru mazeret sayılabilir” yorumunda bulunmaktadır.¹⁷³

B. “NAMAZLARIN KAZASI VARDIR” GÖRÜŞÜNÜ SAVUNANLARA GÖRE KAZANIN MÂHIYETİ VE ÇERÇEVESİ

1. Kazaya Konu Olabilecek Haller

Namazların vaktinden sonra kaza edilebileceğini söyleyen âlimler namazı geçirmeye sebep olabilecek bazı özürlerden bahsetmişlerdir. Mesela İbn Abidin (1252/1836), bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir:

“Namazı vaktinden te’hir etmenin câiz olması için özürlerden biri düşman korkusudur. Düşmandan kasıt ise yolcunun hırsız veya yol kesicilerden korkmasıdır. Böyle bir korku anında vakit namazının te’hiri câizdir... Ebe kadının korkması özür sayıldığı gibi çocuğun başı çıktığı zaman annesinin korkması da özürdür”.¹⁷⁴

¹⁷³ Ümit Yürekli, *Namazların Kazasıyla İlgili Rivâyetler ve Değerlendirmeleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2003, ss. 80-81.

¹⁷⁴ İbn Abidin, *Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, thk. Muhammed Bekr İsmail, Dâru âlimi'l-Kütüb, Riyad, 2003, C. 2, ss. 518-519.

Vehbe Zuhaylî de “meşru bir özür sebebiyle namazlarını kazaya bırakan kimsenin üzerinde herhangi bir günah yoktur” dedikten sonra uyumak ve unutmamanın haricinde düşmandan korkmak ve ebenin çocuk veya annenin ölmesinden korkması gibi durumları saymaktadır.¹⁷⁵

Bu âlimlerin kazaya konu olabilecek durumlar içinde “kasten/bilerek terki” saymadıklarına dikkat etmek lazımdır. Bu beyânlarda en çok dikkat çekilen husus düşman korkusudur. Hâlbuki Allah Teâlâ böyle durumlarda namazın nasıl kılınacağını tarif etmiş¹⁷⁶ ve bu tarif “korku namazı” şeklinde şöhret bulmuştur.

“Kaza vardır” görüşünde olan ilim adamlarının, namazların kazaya kalmasını meşru kılacağını söyledikleri diğer mazeretlere ise “Rasûlullah Medine’de, yolculuk ve korkulacak (tehlikeli) bir durum bulunmadığı halde, öğle ve ikindi namazlarını cem etti”¹⁷⁷ hadisine dayanarak itiraz edilebilir. İlim adamları namazların mazeretsiz olarak cem edilemeyeceğinde ittifâk halindedir. Bu sebeple mezkûr hadis “Hz. Peygamber’in bir hastalığı vardı veya cem’e sebep olabilecek başka bir özre sahipti” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁷⁸ Dolayısıyla “kaza vardır” görüşünde olan bu ilim adamlarının ileri sürdüğü mezkûr durumlarda, namazları vakti dışında kılmak yerine birleştirmek daha uygun olacaktır. Zira Hz. Peygamber’in bazı namazları çeşitli vesilelerle birleştirdiğini nakleden İbn Abbâs’a “O’nun neden böyle yaptığı” sorulunca “أَرَادَ أَنْ لَا يُخْرِجَ أُمَّتَهُ” “ümme için zorluk olmasın istedi” şeklinde cevap vermiştir.¹⁷⁹

2. Kazanın, Günâhı Telâfi İmkânı

Hanefî âlim İbn Abidin eserinde bu husus ile ilgili şunları söylemektedir:

“Bir namazın vaktini özürsüz olarak geçirmek büyük günah olup bu günah namazı kaza etmekle ortadan kalkmaz. Kaza ile yalnız terk etmenin günahı giderilir ve namazı kaza edince bundan dolayı azap olunmaz. Fakat te’hirin günahı bâkîdir. Yahut namaz

¹⁷⁵ Zuhaylî, “*Namazların Kazasıyla İlgili Meseleler*”, a.g.e., C. 2, s. 253.

¹⁷⁶ Nisâ, 4/102.

¹⁷⁷ Müslim, *Müsâfirîn*, 49-50; Ebû Dâvûd, *Sefer*, 5; Nesâî, *Mevâkît*, 47.

¹⁷⁸ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, a.g.e., C. 5, s. 218.

¹⁷⁹ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, a.g.e., C. 5, s. 218.

vaktini geçirmenin günahı hac etmekle giderilir. Şuna binaen ki hacc-ı mebrur büyük günahlara kefarettir.”¹⁸⁰

II. KASTEN TERKEDİLEN NAMAZLARIN KAZASININ OLMADIĞINI İLERİ SÜRENLERİN DELİLLERİ

Gazzâlî, İbn Rüşd, Karâfî ve İbn Hazm gibi bir takım zâhirî âlimler bu görüşü savunmuşlardır. Bu grubun delilleri, temelde “ibadetlerde kıyas yapılamaz” anlayışına uygun tarzda düzenlenmiştir. Diğer taraftan bu âlimlerin “namazların kazası vardır” görüşünde olanların delillerine cevap verme çabasında oldukları da görülür. Bu delil ve cevapları şöyle sıralamak mümkündür:

A. TEMEL DELİLLER

1. “Kaza Gerekir” Demek, Dinde Yeni Bir Kural Koymaktır

Şari‘, bir namazın kaza edilebilmesini sadece uyuma ve unutma durumlarına bağlamıştır. Mazeretsiz olarak terk edilen namazlar hakkında bir nass/açık delil yoktur. Dolayısıyla “terk sebebine bakılmaksızın kaza gerekir” görüşü, dinde yeni bir hüküm koymak manasına gelir. Hâlbuki hüküm koymak Şari‘den başkası için câiz ve geçerli değildir.¹⁸¹

2. Kaza İçin Yeni Bir Nass/Delil Gerekir

Mâlikî, Şâfî ve Mutezilî âlimlerinin çoğu, ayrıca Ebû'l-Hasen el-Kerhî (340/952) ve Cassâs (370/980) gibi bazı Hanefîlerle Ebû'l-Hattâb (510/1116) gibi bazı Hanbelîlere göre edayı gerektiren emir, kazaya şâmil değildir; onu gerektirmez.¹⁸² Belirli bir vakitte yapılması emredilen bir emir, o vakitte yapılmak üzere mükellefin zimmetine geçmiştir. Bu emrin mezkûr vakti dışında eda edilmesi, mükellefi sorumluluktan kurtarmaz. Çünkü kazâ etmesi için bir delil mevcut değildir.

Bu görüşte olan İbn Rüşd (595/1198) şöyle demektedir:

¹⁸⁰ İbn Abidin, *a.g.e.*, C. 2, s. 518.

¹⁸¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Muhallâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Tabâatu'l-Münîre, Mısır, h. 1348, C. 2, s. 235.

¹⁸² Bu konuda bkz. Ali İhsan Pala, *a.g.e.*, s. 338.

“Kazâ, edanın emri ile vâcib olmaz; mütekellimlerin de dediği gibi, ancak yeni bir emirle vâcib olur. Çünkü emri zamanında yerine getirmeyip kazâyâ bırakan şahıs, fiilin sıhhatli bir şekilde meydana gelmesi için gerekli olan şartı fevt/ihmâl etmiştir ki, bu şart vakittir, vakit ise sıhhat şartlarındandır.”¹⁸³

Gazzâlî (505/1111) de bu görüşü savunanlardandır ve şöyle demektedir:

“*Namazın kılınması için olan mutlak emirden, ‘namaz vakti geçtikten sonra kaza edilmesi gerektiği’ manası anlaşılmaz. Çünkü akıl, (asıl vaktinde edâ edilmesi gereken bir emri) kaza etmesi gerektiği sonucuna ulaşamaz. Mezkûr emir, sadece, bir vakit içinde namazı kılmayı ifade etmektedir. Bu vakit ise geçmiştir, artık telafi edilemez. O namazı başka bir vakitte kılmak demek, (vakit değiştiği için) başka bir namaz kılmak demektir. Bu, aynen emredilen bir yerde bir ibadeti yapmak imkânsız olunca onu başka bir yerde yapmaya benzer. O halde kaza edilmesi için şeriatte yeniden bir emir verilmesi gerekir. Yahut ittifak edilen bir esastan hareketle yapılan bir kıyas gerekir. Hâlbuki kazayı savunanlara göre bu, namazın kılınması için verilen birinci mutlak emirden dolayı gerekmektedir (ki bu görüş hatalıdır).*”¹⁸⁴

Karâfî (684/1285) de, kaza için yeni bir emre ihtiyaç bulunduğunu; böyle bir emrin olmaması durumunda kaza kılınmayacağını ifade etmiştir. Ona göre, bir işin belirli bir vakitte yapılmasının istenmesi, o işi o vakitte yapmanın maslahatından kaynaklanmaktadır. Bu şarta uyulmazsa mezkûr iş, sebepsiz ve ilgisiz bir vakitte emredilmiş anlamına gelir.¹⁸⁵

3. Şartın Yokluğu Meşrûnun Yokluğunu Gerektirir

“Kim namazı unutursa yahut onu uyurarak geçirirse, hatırladığında kılsın. Onun bundan başka kefâreti yoktur” hadisi, kasıtlı olarak kılınmamış namazların kaza edilemeyeceğine delâlet etmektedir. Çünkü hadis, uyuyan ve unutan kimseler hakkında vârid olmuştur. Buradan hareketle uyku ve unutma dışında namazını geçiren kimselerin, bu namazlarını kaza etmeyecekleri söylenebilir. Zira şartın yokluğu meşrûnun yokluğunu getirir. Dâvûd ez-Zâhirî, İbn Hazm ve bazı Şâfî âlimler bu görüştedir.¹⁸⁶

¹⁸³ İbn Rüşd, *a.g.e.*, C. 1, s. 182.

¹⁸⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasen Heytu, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., ss. 120-121.

¹⁸⁵ Şihâbüddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2004, ss. 63-64.

¹⁸⁶ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhi Münteka'l-Ahbâr*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1971, C. 2, s. 29.

4. Yapılması Belli Bir Sıfatla Kayıt Altına Alınan Emirler, O Kayıt Olmadığında Emir Kapsamında Değildir

Gazzâlî bu hususu şu şekilde izah etmektedir:

“Bir vakitte bir ibadetin emredilmesi kazayı iktiza etmez. Çünkü ibadetin güneşin zevali veya Ramazan ayı ile tahsis edilmesi tıpkı haccın Arafat; zekâtın miskinler; dövme ve öldürmenin bir şahıs ve namazın da kible ile tahsis edilmesi gibi olup zaman, mekân ve şahıs arasında hiçbir fark yoktur. Bunların hepsi, emredilen şeyi bir vasıfla kayıtlama olup, bu vasfı taşımayan şeyler lafzın kapsamına girmez; aksine bu şeyler, emirden önceki durumları üzere kalırlar.”¹⁸⁷

Bu görüşe göre vakit; mekân ve şahıs gibi, artık vâcibin bir vasfı olmuştur. Bir şeyi bir vasma bağlı olarak yapması emredilen kişi, bu şeyi mezkûr vasıf olmaksızın yaparsa amacına ulaşmış sayılmaz. Çünkü kaza, ya “Kim uyuyakalarak veya unutarak bir namazı kaçırsa hatırlayınca onu kılsın” sözü gibi bir nass sebebiyle ya da kıyas yoluyla vacip olur.¹⁸⁸

İbn Hazm (456/1063) da vakti belirlenmiş ve sınırlanmış olan ibadetlerin, haklarında icma ve nass vâki olmadıkça vaktinden önce veya sonra yapılamayacağını ifade etmekte ve şöyle demektedir:

“Vaktin çıkması ne demektir? Vaktin çıkmış olması, amelin zamanının zorunlu olarak tamamlanmış olması anlamına gelir. Amelin zamanı çıktığında, onu yapmak için bir yol aranmaz. Çünkü Allah’ın kendisine zaman tahsis ettiği, bunun dışında başka bir vakit belirlemediği amelin bu zaman dışında yapılması makul değildir.”¹⁸⁹

Bazı sahâbîlerle sonraki tabakalardan bir takım ilim adamları bu kanaattedir. Nitekim Aynî, bu görüşe sahip olanlar içinde sahâbeden Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Sad b. Ebî Vakkas, İbn Mesud, Selman Farisî ile sonraki tabakalardan Kasım b. Muhammed, Bedil b. Meysere, Muhammed b. Sîrîn, Mutarrif b. Abdillâh, Ömer b. Abdulaziz, Salim b. Ca’d ve Ebû Abdîrrahman el-Eş’arî’nin isimlerini verir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfa*, a.g.e., C. 2, s. 11.

¹⁸⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfa*, a.g.e., C. 2, s. 11.

¹⁸⁹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli’l-Ahkâm*, thk. Şeyh Ahmed Muhammed Şakir, Dâru’l-Âfâk el-Cedîde, Beyrut, 1983, C. 3, s. 53, 56.

¹⁹⁰ Aynî, *a.g.e.*, C. 5, s. 136.

5. Kaza Olsaydı, Bütün Şartlarına Uyarak Ama Vakti Dışında Kılınacak Bir Namaz, Bu Şartlar Olmaksızın Vaktinde Kılınan Namazdan Daha Hayırlı Olurdu

Namazı vaktinde kılmak farzdır. Namazın diğer bütün şartları vakit için terk edilebilir. Setr-i avrete riâyet etmeden, elbisenin temiz olup olmadığına bakmadan, kıyam yapmadan ve Fatiha okumadan ama vaktinde kılınan namaz; bütün bu sayılanlar yerine getirilmesine rağmen vaktinden sonra kılınan namaza göre daha meşrûdur. Başka bir ifadeyle, vaktinden sonra namazın telafisi mümkün olsaydı, bütün şartları tamamlayarak vaktinden sonra kılınan namaz, bu şartlar olmaksızın kılınan namazdan daha hayırlı olurdu.¹⁹¹

6. Kur'ân-ı Kerîm'de Namaz Vakitlerine Riâyet Etmeyen Kişiler Zemmedilmiştir

Allah Teâlâ Kur'ân'da namaz vakitlerine riâyet etmeyenlerin durumlarına işareten “Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar namazlarında sehvederler”¹⁹² buyurmuştur. Âlimler namazda “sehvetmeyi”, onu “ciddiye almama, vaktine riâyet etmeme” şeklinde yorumlamışlardır.¹⁹³ Yine başka bir âyette “namazı zâyi edenlerin” cezalandırılacağına dikkat çekilmiş ve şöyle buyrulmuştur: “Nihâyet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı zayi ettiler, nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler.”¹⁹⁴ “Namazı zayi etmek”; onu “terketmek, vaktine dikkat etmemek, şartlarını ve rükünlerini ihmâl etmek” gibi manalar içermektedir.¹⁹⁵ Namazı kasten vaktinden sonraya ertelemek ile belirlenmiş vaktinden önce kılmak arasında fark yoktur. İkisi de Allah'ın koymuş olduğu sınırlara itaat etmeme anlamına gelmektedir. İbn Kayyım el-Cevziyye şöyle demektedir: “(Vaktinden önce kılmak suretiyle yapılan) sınır tecavüzü kabul edilmediği halde, bu tür bir sınır tecavüzü niçin kabul edilsin?”¹⁹⁶

7. “Mazereti Olmadan Ramazan Ayından Bir Gün Oruç Tutmayan Kişi, Bir Yıl Oruç Tutsa Yine Bu Orucu Yerine Getiremez” Hadisi

¹⁹¹ el-Cevziyye, *Namaz*, a.g.e., s. 116.

¹⁹² Mâûn, 107/4-5.

¹⁹³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 8, s. 493.

¹⁹⁴ Meryem, 19/59.

¹⁹⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 5, ss. 243-244.

¹⁹⁶ el-Cevziyye, *Namaz*, a.g.e., s. 117.

“مَنْ أَفْطَرَ يَوْمًا مِنْ رَمَضَانَ مِنْ غَيْرِ رُخْصَةٍ وَلَا مَرَضٍ لَمْ يَقْضِ عَنْهُ صَوْمُ الدَّهْرِ كُلِّهِ وَإِنْ صَامَهُ”¹⁹⁷ hadisinin

delâletinden anlaşıldığına göre, mazeretsiz olarak bir ibadetini yapmayan kişi, daha sonra o ibadeti fazlasıyla yerine getirirse bile aynı sevabına nail olamaz. Dolayısıyla sonradan tutulan oruç veya kılınan namaz, asıl ibadetin telafisi olamaz.¹⁹⁸

8. “İkinci Namazını Terkedenin Ameli Boşa Gider...” Hadisi

Bazı âlimlere göre bu “İkinci namazını terk edenin ameli boşa gider”¹⁹⁹ ve “İkinci namazını geçiren kimse ailesini ve malını kaybetmiş gibidir”²⁰⁰ hadisleri, mazeretsiz olarak kılınmamış namazları daha sonra telafi etme imkânının olmadığını göstermektedir. Çünkü bir namazı vaktinde kılmayan kimse onu daha sonra kılarak telafi edebilseydi, amelleri boşa gitmezdi ve ailesini ve malını kaybetmiş olmazdı.²⁰¹

B. “KAZA VARDIR” GÖRÜŞÜNE VERİLEN CEVAPLAR

1. “Mazeret Sebebiyle Kaza Câiz İse, Mazeretsiz Terkin Kazası Evleviyetle Câiz Olmalıdır” Görüşünün Reddi

İbn Kayyim el-Cevziyye’ye göre bu görüş 4 nedenden ötürü merduttur:

“1. Mukayese yapılacaksa ondan daha sahih olanla veya onun gibisiyle yapılır. Yani; Allah ve Rasûlü’ne itaatkâr, O’nun emrini kabulde ve yerine getirmede ihmal ve kusur göstermeyen, bununla birlikte herhangi bir mazereti bulunan kişinin, vakti çıktıktan sonra kaza ettiği bir namazın sahih ve makbul olması; Allah’ın koyduğu sınırları çiğneyen, emrine itaat etmeyen, kasten ve düşmanlıkla O’nun hakkını terk eden bir kişinin kaza ettiği namazın da sahih ve makbul olmasını gerektirmez. Bir ibadetin sıhhati, kabulü ve zimmetten düşmesi konusunda yapılacak böyle bir kıyâs, en geçersiz kıyaslardan birisidir.

2. Uyku veya unutma mazereti olan kişi, namazı vaktinin dışında değil, bilakis Allah’ın onun için belirlediği vakitte kılmıştır. Çünkü onun için namazın vakti, uyandığı ve hatırladığı vakittir. Nitekim Rasûlullâh ‘Her kim namazı unutursa, bu namazın vakti,

¹⁹⁷ Ebû Dâvûd, Sıyâm, 38; Tirmizî, Savm, 27.

¹⁹⁸ el-Cevziyye, *Namaz*, a.g.e., s. 120.

¹⁹⁹ Buhârî, Mevâkît, 15.

²⁰⁰ Buhârî, Mevâkît, 15; Ebû Dâvûd, Salât, 5; Nesâî, Mevâkît, 9; İbn Mâce, Salât, 6.

²⁰¹ el-Cevziyye, *Namaz*, a.g.e., ss. 114-115.

hatırladığı vakittir' buyurur. Öyleyse; birisi belirlenen vakit, diğeri de mazeret vakti olmak üzere iki türlü vakitten bahsedilebilir. Uyku veya dalgınlık mazereti olan kişinin vakti, hatırladığı ve uyandığı vakittir. Demek ki o da namazı vaktinde kılmış olmaktadır. Şimdi bu kişi, namazı kasten ve bilerek başka bir vakitte kılan kişiye nasıl kıyas edilir?

3. Şeriatte 'kasıtlı' ile 'unutan' yani 'mazeretli' ile 'mazeretsiz' arasında hükümler açısından fark vardır. Bu bilinen bir şeydir. İki türden birini diğesine dâhil etmek caiz değildir.

4. Diğ taraftan biz, kasten ihmâl eden kişiden namazı düşürüp de mazereti olana emretmedik ki söylediğiniz şey bizim aleyhimize delil olsun. Üstelik biz ihmalkâr ve haddi aşan kişiyi öyle ağır bir cezaya layık gördük ki onu telafiye imkân bulamaz. Bunun yanında ihmalkâr olmayanın yani mazereti bulunanın da onu kaza etmesine cevaz verdik."²⁰²

Bu bağlamda şöyle bir itirâz da dile getirilmiştir: Namaz bir ceza değildir ki "mazereti olana bu ceza verildiğine göre, mazeretsiz olana evleviyetle verilir" denilebilsin! Namaz, Allah'ın kuluna bir lütfudur. Dolayısıyla "mazeretli olan bu lütfu layık olursa, mazeretsiz olan evleviyetle layıktır" denilemez.²⁰³

İbn Hazm'a göre de, farkında olunduğu halde ihmâl edilip vakti geçirilen namazın, uyku ve unutma sebebiyle geçirilen namaza kıyas edilmesi bâtıldır. Çünkü kıyas benzer şeyler arasında geçerli olur; hâlbuki unutan ve kasıtlının durumları birbirine zıttır. Unutan, bir mazerete sahip iken, kasıtlı olarak terk edenin herhangi bir mazereti yoktur. Dolayısıyla bu durumların birbirine kıyâsı sahih değildir.²⁰⁴

İbn Rüşd bu durumu şöyle izâh etmektedir:

"Şeriatte kıyas caiz ise, namazını bilerek terk eden kimse, unutarak kılamayan kimseye kıyas edilebilir mi? Bazıları şöyle diyor: 'Şeriat birçok hususta unutan kişiyi mazur görmüş, kılmadığı namazı kaza etmesini emretmiştir. Buna göre kasten kılmayana evleviyetle emretmesi lâzım gelir. Mazur olan birine kaza lâzım geliyorsa, mazur olmayana nasıl lâzım gelmez! Dolayısıyla namazlarını bilerek terk edenlerin bu namazlarını kaza etmesi farzdır'. Karşıt görüşte

²⁰² el-Cevziyye, *Namaz*, a.g.e., ss. 149-150.

²⁰³ Bu yaklaşım için bkz. İzzuddin b. Abdisselâm, *Kavâ'idu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, Müessesetu'r-Reyyân, Beyrut, 1990, s. 192.

²⁰⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, a.g.e., C. 2, s. 237; İbn Rüşd, *a.g.e.*, C. 1, s. 182.

olanlar ise şöyle demektedir: ‘Hatırlama ile unutmama, değişik hükümlere tabi olup birbirine zıt iki mefhumdur. Bu sebeple birbirlerine kıyas edilemezler. Çünkü kıyas, zıtlar arasında değil ancak benzerler arasında yapılabilir. Dolayısıyla namazlarını bilerek terk edenler bu namazlarını kaza edemezler.’

Bu konudaki doğru yaklaşım ise şöyle olmalıdır: Eğer kazanın vücubu, tağlîz (yapılmaması gereken şeyi yapmanın ciddiyetini bildirmek) için ise kaza caizdir. Yok eğer, unutanı mâzur görüp ona kolaylık göstermek ve onu namazın sevabından mahrum etmemek için ise, o zaman kasden namaz kılmayan kimse, unutarak namaz kılmayan kimsenin zıddıdır ve ona kıyas edilemez. Çünkü bu mazurdur, ötekisi ise mazur değildir.’²⁰⁵

2. “Hadislerde Yer Alan ‘Nisyan’ Kavramı ‘Kasten Terk’ Anlamına Da Gelir” Görüşünün Reddi

“Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindedir (birbirlerinin benzeridir). Kötülüğü emredip iyiliği yasaklarlar, ellerini de sıkı tutarlar. Onlar Allah’ı unuttular; Allah da onları unuttu. Şüphesiz münafıklar, fasıkların bizzat kendileridir”²⁰⁶ ve “Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasıkların kendileridir”²⁰⁷ âyetlerinde, Allah’ı unutmamanın sebep ve sonuçları açıklanmıştır. Nitekim birinci âyette “Allah’ı unutma”, münafıkların vasfı olarak zikredilmiştir. İkinci âyette ise bunun fâsıklık olduğu, bunu yapanların da fâsıklar olacağı söylenmiştir. Dolayısıyla bu âyetlerde zikri geçen “unutma”, “Allah’a inanmama” manasına gelmektedir. Bu da “unutma” işinin kasdî olduğuna delalet eder; zira “inanmama” eylemi, istemli bir eylemdir.

Hâlbuki hadiste “unutma” eylemi, “uyuma” eylemine atfedilmiştir. “Uyumak” ise istemsizdir. Dolayısıyla bu hadisi, yukarıda zikri geçen iki âyetle değil, “Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!”²⁰⁸ âyetiyle bağlantılı düşünmek gerekmektedir. Eğer kasıtlı unutma yani bilerek terk etme söz konusu olsa idi Allah, bu fiilden dolayı kullarını bağışlayacağını söylemezdi. Zira insan bilerek, isteyerek yaptıklarından sorumludur.

²⁰⁵ İbn Rüşd, *a.g.e.*, C. 1, s. 182.

²⁰⁶ Tevbe, 9/67.

²⁰⁷ Haşr, 59/19.

²⁰⁸ Bakara, 2/286.

3. “Namazın Bir Rekâtına Yetişen Namaza Yetişmiştir” Hadisinin Delil Alınmasına İtiraz

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin belirttiğine göre pekçok hadis kitabında yer alan

"مَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الصُّبْحِ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ الصُّبْحَ، وَمَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الْعَصْرِ قَبْلَ أَنْ تَغْرُبَ

الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ الْعَصْرَ"

“Güneş doğmadan önce, sabah namazının bir rekâtına yetişen kimse sabah namazına yetişmiş demektir. Güneş batmadan önce ikinci namazının bir rekâtına ulaşabilen kişi de ikinci namazına yetişmiş demektir” hadisinden²⁰⁹ hareketle bazıları “bir namazı vakti çıktıktan sonra kılmak da geçerlidir” demektedir. İbn Kayyim bu görüş sahiplerine şunları söylemektedir:

“Bütün namazların kendi vakitlerinde kılınması emredilmiştir. Bir namazın bir rekâtına yetişmek (yani ancak son rekâtına yetişecek şekilde geciktirmek) günahı ortadan kaldırmaz; bilakis bu şahıs günahkâr bir müdriktir. Sabah namazı şâyet güneş battıktan sonra da sahih olsaydı, bir rekâtlık vakte yetişmekle o vaktin hiçbir kısmına yetişmemek arasında fark olmazdı. Bu durumda ‘ikinci namazı güneşin batışından sonraya kadar tehir edildiğinde daha büyük günah olurdu’ denilebilir. Ancak Peygamber, bir rekâta yetişmekle yetişmemek arasında günahın azlığı ve çokluğu bakımından bir fark görmemiştir. Aksine fark, namaza ‘yetişmiş olmak’ ile ‘yetişmemek’ arasındadır.”²¹⁰

Dolayısıyla Hz. Peygamber’in namazın bir rekâtına yetişeni o namazın tamamına yetişmiş sayması, o kişinin namazının sahih olması ile alakalıdır. Namaza yetişmiş olmanın şartı, en azından bir rekâtına yetişmiş olmaktır. Bu da namazı vaktinden sonra kılmanın sahih olmadığına delâlet eder.

²⁰⁹ Bkz. Buhârî, Mevâkît, 17; Müslim, Mesâcid, 163; Nesâî, Mevâkît, 11, 28, 30; Hadisin “Kim namazın bir rekâtına yetişirse, o namaza yetişmiş sayılır” şeklindeki ifadesi için bkz. Buhârî, Mevâkît, 17; Ebû Dâvud, Salât, 240; Müslim, Mesâcid, 161.

²¹⁰ el-Cevziyye, *Namaz*, a.g.e., s. 151.

4. “Benî Kurayza’ya Varmadan Hiç Kimse İkinci Namazını Kılmasın” Hadisinin Delil Alınmasına İtiraz

Namazlarını yolda kılmayıp Benî Kurayza’ya gitmeyi bekleyen grup, namazlarını yetiştireceklerini umarak Rasûlullâh’a itaat etmişlerdir. Namazını bile bile terk edip Allah’a asi olan bir kişiyi, Rasûlullâh’ın emrine uyararak namazını geçirmeyi göze alan kişiye kıyas etmek doğru değildir.²¹¹

5. Namazın Kazasının Orucun Kazası İle Mukâyesesine İtiraz

Hüseyin Atay “Din Kolaylıktır” isimli makalesinde kaza namazının olmadığını şu ifadelerle delillendirmiştir:

“...Kaza olmaz diyenlere karşı, kazayı müdafaa edenler bir Kur’ân’dan ve bir hadisten kendilerine göre kaza sayılan birer misal getiriyorlar. Kur’ân’daki misal, hasta ve yolcu olanın orucunu başka bir günde tutabileceğini ifade eden âyettir. Bu âyete dayanarak orucun kaza edildiğini iddia etmek, usul bakımından doğru olmamalıdır. Çünkü âyette Ramazan’da oruç tutması farz kılınmamış, muhayyer bırakılmıştır. Ne zaman tutacağı vaktini tayin etmek mükellefe verilmiş, Ramazan’ın dışında bir vakit daha ilk başta onun namına meşru bir eda vakti kabul edilmiştir. Bu gibi kimselerin tuttıkları oruçlar kaza değil, edadır. Bundan dolayı âyet kaza orucuna emir olduğuna dair delil sayılmaz. Çünkü Ramazan’da oruç tutmak şarta bağlanmıştır... Şart tahakkuk edince, mükellef muhayyer sayılmıştır. Onun için Ramazan’da oruç tutması kesinlik kazanmamıştır.”²¹²

Atay’a göre Hz. Peygamber’in hadiste uyuyan ve unutanın namazı kılmasını, “uyandı ve hatırladığı zamana” bağlaması; uyuyan ve unutan için “muayyen bir vakit” şartının söz konusu olmadığına delalet eder. Dolayısıyla bu insan için vakit, uyandı ya da hatırladığı zamana kadar uzanmaktadır.²¹³

III. GENEL DEĞERLENDİRME

Kanaatimizce, dinin namaza verdiği önem ve bu doğrultuda, kılınmasına mani olacak bütün haller için tedbir alınıp kolaylıklar sağlanmış olması, bu ibadetin kazâsının

²¹¹ el-Cevziyye, *Namaz*, a.g.e., s. 154.

²¹² Hüseyin Atay, “Din Kolaylıktır”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, Kayseri, 1986, ss. 37-38.

²¹³ Atay, *a.g.m.*, s. 39.

olup olmadığı hususu ile yakından alakalıdır. Bu sebeple bu iki hususa ana hatlarıyla temas etmekte fayda olacaktır.

A. NASSLARA GÖRE NAMAZIN ÖNEMİ VE NAMAZ-İMÂN İLİŞKİSİ

Salât kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de ilk inen sûrelerden son inen sûrelere kadar ‘imân’ kelimesi ile birlikte sıklıkla zikredilmiş olması dikkat çekicidir. İbrahim Sûresi 30. âyette Allâh(c.c.), şöyle buyurmuştur: “Ey Rasûlüm! İman eden kullarıma de ki namaz kılsınlar.” Görüldüğü üzere namaz Allâh’a imândan sonra gelen en önemli ibâdettir. Allâh Teâlâ insanları ve cinleri kendisine kulluk etsinler diye yaratmıştır.²¹⁴ İnsan önce Allâh’a imân ederek sonra da O’nun emir ve yasaklarına itaatle kulluk görevini yerine getirmiş olur. Kıyâmet Sûresi’nde insanın bu dünyaya başıboş gönderilmediği, bir takım sorumluluklarının ve görevlerinin olduğu “İnsan başıboş bırakılacağını mı sanır?”²¹⁵ âyetiyle haber verilmiştir.

Allâh’a ibâdet etmek, kulların Allâh üzerindeki haklarını yerine getirmeleri demektir. Nitekim Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel’e şöyle buyurmuştur:

-Muâz! Allâh’ın, kulları üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?

-Allâh ve Rasûlü daha iyi bilir.

-Allâh’a ibâdet etmeleri ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır.

-Allâh’a ibâdet ettikleri takdirde, kulların Allâh üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?

- Allâh ve Rasûlü daha iyi bilir.

-Onlara azap etmemesidir.²¹⁶

Allâh Teâlâ çeşitli âyetlerde imân ve amel ilişkisine vurgu yapmış, bu iki kavramı bir bütün olarak ele almıştır. Bu âyetlerden birisinde Allâh Teâlâ bu ilişkiyi şu şekilde dile getirmiştir: “Hep Allâh’a dönüp itaat edin, O’ndan korkun, namazı kılın ve müşriklerden olmayın.”²¹⁷ Müddessir Sûresi’nde Allâh Teâlâ, namazın terkini cehennem azâbına götüren

²¹⁴ Zâriyât, 51/56.

²¹⁵ Kıyâmet, 75/36.

²¹⁶ Müslim, İmân, 48.

²¹⁷ Rum Suresi, 30/31.

âmiller arasında zikretmiştir. Nitekim onlara “Sizi Cehennem’e sokan nedir?” denilince “biz namaz kılanlardan değildik, fukaraya yemek yedirmezdik, batıla dalanlarla dalar giderdik” cevabını vereceklerdir.²¹⁸

Yine bir âyet-i kerîmede Allâh Teâlâ “namaz kılın” emrine itâat edilmemesini “Allâh’ın hükümlerini yalanlamak” şeklinde vafsetmiş ve böyle kişileri vahim bir sonun beklediğini vurgulamıştır: “Onlara rükû edin (yani namaz kılın) denildiği zaman itaat edip rükû etmezler (yani namaz kılmazlar). (Namaz kılmayarak Allâh’ın hükümlerini) yalanlayanların o gün vay haline.”²¹⁹

Tevbe Sûresi’nde, iman edip namaz kılmadıkları, zekât vermedikleri takdirde müşrikleri öldürmeleri emredilmiştir: “Haram aylar (olan Zilhicce, Muharrem, Safer ve Rebiu’l-evvel) çıktığı zaman, artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün: Onları yakalayıp esir edin, onları hapsedin ve geçit yerlerini tutup kendilerini gözetleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılıp zekâtlarını verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Gerçekten Allâh Ğafûr ve Rahîm’dir.”²²⁰

Namaz-imân ilişkisi ve namazı terk etmenin sonuçları gibi hususlara âyetlerin yanı sıra Hz. Peygamber’in hadislerinde de değinilmiştir:

Câbir ve Enes’ten rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki, kişi ile şirk ve küfür arasındaki şey sadece namazı terk etmektir.”²²¹

Büreyde’den gelen başka bir rivâyet ise şöyledir: “Rasûlullâh buyurdu ki: Bizlerle onların (yani münafıkların) arasındaki ahd (yani onlarla mukâtele etmemize mâni olan) namazdır. Kim bu namazı terk ederse kâfir olur.”²²²

Abdullah b. Şakîk el-Ukaylî de, Rasûlullâh’ın ashâbının, namazdan başka hiçbir amelin terkinin küfür olarak görmediğini haber vermiştir.²²³

²¹⁸ Müddessir, 74/42-45.

²¹⁹ Mürselât, 77/48-49.

²²⁰ Tevbe, 9/5.

²²¹ Müslim, İmân, 134; Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; Tirmizi, İmân, 9 (Hadis no:2619); İbn Mâce, İkâmetü’s-Salât, 77.

²²² Tirmizi, İmân, 9 (Hadis no:2621).

²²³ Tirmizi, İmân, 9 (Hadis no: 2622).

Ebû'd-Derda'dan gelen bir rivâyet Allâh'ın namazı kasten terk eden birisinden zimmetini kaldıracığını haber vermektedir: “Dostum Muhammed bana şöyle tavsiyede bulundu: Parça parça kesilsen de, yakılsan da, Allâh Azze ve Celle'ye ortak koşma ve farz olan namazı bilerek terk etme. Kim ki farz olan namazı bilerek terk ederse Allâh'ın zimmeti ondan beri olmuştur.”²²⁴

Görüldüğü üzere namazın terk edilmesi kişiyi küfür ile karşı karşıya bırakan, Allâh'ın zimmetinin üzerinden kalkmasına sebep olan âmillerdendir. Zira Abdullah b. Amr b. el-Âs şöyle nakletmiştir: “Bir gün Rasûlullâh namazdan bahsetti. Dedi ki: Kim namaza devam ederse kıyamet günü onun için bu namaz nur, delil ve kurtuluş sebebi olur. Kim de namaza devam etmezse onun nuru, delili ve kurtuluşu yok demektir; o kişi kıyamette Kârûn, Firavun, Hâman ve Übey b. Halef'le beraber olacaktır”.²²⁵ Bunun dışında namazı kasten terk edenin bütün amellerinin boşa gideceğini, beş vakit namazı kılanın ise günde beş defa akarsuda yıkanan biri gibi günahlarından arınacağını bildiren hadisler de bulunmaktadır.²²⁶

Allâh Teâlâ pek çok âyette namaz kılmayanların psikolojik durumuna, onları nelerin beklediğine dair işaretlerde bulunmuştur. Kibirleşip, büyüklenmelerinden ötürü namazı terk edenlere bilhassa vurgu yapmıştır: “Bana ibâdet etmekten büyüklenip yüz çevirenler, muhakkak ki küçülmüş kimseler olarak cehenneme gireceklerdir.”²²⁷ İblis de, Kur'ân'da haber verildiğine göre, kibrine yenik düşüp secde etmekten kaçındığı için kovulmuş ve kâfirlerden olmuştur.²²⁸ Bu hususu Ebû Hureyre'den gelen bir rivâyette Hz. Peygamber şu şekilde açıklamıştır: “Âdemoğlu secde âyetini okuyup secde ederse, şeytan ağlayarak uzaklaşır ve der ki: Vay halime! Âdemoğlu secde etmeye memur oldu ve hemen

²²⁴ İbn Mâce, Fiten, 23.

²²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. II, s. 169; Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kessî, *Müsnedu Abd b. Humeyd*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Mahmûd Muhammed Halîl es-Sâ'îdî, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1988, s. 139; Dârîmî, *es-Sünen(I-II)*, thk. Fevâz Ahmed Zümrelî, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrût, h. 1407, C. 2, s. 390.

²²⁶ Buhârî, *Mevâkiti's-Salât*, 6; Müslim, *Mesâcîd*, 283.

²²⁷ Mü'min, 40/60.

²²⁸ Bakara, 2/34.

secde etti. Binaenaleyh cennet onundur. Ben de secde ile emrolundum ama bundan imtina ettim. Bu sebeple cehennem de benimdir.”²²⁹

Allâh Teâlâ Kur’ân’da, namaz kılmayı kendisine bağlılık göstergesi olarak zikretmiştir. Buna göre namaz kılanlar O’na saygı ve bağlılık için namaz kılmaktadır. “Namazlara ve orta namaza devam edin. Allâh’a saygı ve bağlılık için namaz kılın.”²³⁰ Dolayısıyla insanın namazlarında ihmalkâr davranması, Allâh’la arasındaki bu bağın kopmasına sebep olacaktır. Bir namazın kasten terkinin, bu âyetin mefhumu muhalifine bakarak Allâh’a isyan ve saygısızlık olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Âyet-i kerîmelerde genellikle namaz kılanlar, iman edip sâlih amel işleyenlerle birlikte zikredilmiş, namaz kılmanın kötü işlerden alıkoyduğu sıklıkla belirtilmiştir. “Emanetlerine ve ahitlerine riâyet edenler, şahitliklerini dosdoğru yapanlar, namazlarını koruyanlar; işte bunlar cennetlerde ağırlanırlar”²³¹ âyetinde namaz kılmanın emânete ve ahde sâdik kalmak ile birlikte zikredilmesi dikkat çekicidir. Bu âyete göre namazın da Allâh’a verilen bir söz olduğu ve insanın bu söze sâdik kalması gerektiği söylenebilir. Bu âyette dikkati çeken bir diğer nokta da “namazları koruyanlar” lafzının zikredilmesidir. Bu da namazların sürekli kılınması ve kılarken de usûlüne uygun ve eksiksiz olmasına özen göstermenin gerektiğine açıkça delâlet etmektedir. Başka bir âyette de insanın hırslı ve sabırsız olarak yaratıldığı, Allâh’ın nimetlerine karşı nankörlük yaptığı belirtilirken namaz kılanlar bu halden istisna edilmiştir: “Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir. Ancak namaz kılanlar böyle değildir; ki onlar namazlarında devamlıdırlar (ihmal göstermezler).”²³²

Kur’ân-ı Kerîm’de salât kelimesiyle birlikte sıklıkla zikredilen bir diğer kelime de zekâttır. Kırka yakın âyette salât kelimesi zekât ve ona yakın anlamda olan ‘infâk’ ile birlikte kullanılmıştır.²³³ Namazın ruhu, zekâtın ise malı temizleyen bir ibâdet olduğunu düşünersek iki ibâdetin de insanın maddî-manevi temizliğini sağlamayı amaçladığını

²²⁹ Müslim, İmân, 33.

²³⁰ Bakara, 2/238.

²³¹ Meâric, 70/32-35.

²³² Meâric, 70/20-23.

²³³ El-İsfahânî, *a.g.e.*, ss. 668-670.

söyleyebiliriz. Zekât kelimesinin salât kelimesi ile birlikte kullanılması hakkında İbn Kesîr, “Şüphesiz iman edip sâlih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır”²³⁴ âyetinin tefsîrinde şöyle demiştir: “Allâh Teâlâ çoğu kere mallardan infâk ile namazı birlikte zikreder. Çünkü namaz Allâh'ın hakkı ve O'na ibâdettir. Namaz Allâh'ın birliğini ve O'nu hamd ve sena ile övmeyi ihtiva eder. Duâ, tevekkül ve yalvarış doludur. İnfâk ise kullara ulaşan faydalarla onlara iyilikte bulunmaktır.”²³⁵ Başka bir âyette Allâh Teâlâ zekât ve namaz kelimelerini bir arada kullanarak mü'minlere namazı kılan ve zekâtı verenlerin dışında dost edinmemelerini tavsiye etmektedir: “Sizin dostunuz ancak Allâh'tır, Rasûlüdür ve Allâh'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren mü'minlerdir.”²³⁶ Şu âyette de namazı ikâme etmek ve zekât vermek birlikte kullanılmış, bunları yerine getirenleri büyük bir ecrin beklediği ifade edilmiştir: “Ancak onlardan ilimde derinleşenler ile mü'minler sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. Namazı dosdoğru kılanlar, zekâtı verenler, Allâh'a ve ahiret gününe inananlar; işte bunlara büyük bir ecir vereceğiz.”²³⁷

Diğer bir âyette ise şirkten ve küfürden vazgeçip tevbe edenlerle, namazlarını kılıp zekâtlarını verenlerle dinde kardeş olunacağı; bunlarla savaşılamayacağı zikredilmiştir: “Eğer onlar Tevbe edip namazı kılarlarsa ve zekâtı verirlerse artık onlar, sizin dinde kardeşlerinizdir. Bilen bir topluluk için âyetleri böyle birer birer açıklarız.”²³⁸

Kur'ân âyetlerinin yanında, Hz. Peygamber'den gelen pek çok nakil de namazın farzıyetini, terkinin doğuracağı sonuçları ifade etmektedir. Hz. Peygamber, Abdullah b. Ömer'den gelen bir rivâyette: “İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allâh'tan başka ilâh bulunmadığına inanmak, Muhammed'in Allâh'ın elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır”²³⁹ diyerek namazı imândan hemen sonra zikretmiştir.

²³⁴ Bakara, 2/277.

²³⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 1, s. 716.

²³⁶ Mâide, 5/55.

²³⁷ Nîsa, 4/162.

²³⁸ Tevbe, 9/11.

²³⁹ Buhârî, İmân, 1-2; Müslim, İmân, 19-22.

Beş vakit namaz Müslümanlara bugünkü bilinen şekliyle hicretten bir buçuk yıl önce Miraç gecesinde farz kılınmıştır.²⁴⁰ Hadislerde yer alan bilgilerden, namazların akşam namazı hariç önce ikişer rekât olarak farz kılındığı hicretten kısa bir süre sonra ise öğle, ikindi ve yatsı namazlarının dörder rekâte çıkarıldığı anlaşılmaktadır:

“Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Allâh Teâlâ namazı farz ettiği zaman seferde de, hizada da, (akşam namazından başka namazları) ikişer rekât olarak farz etmişti. (Hicret-i Nebeviyyeden) sonra sefer namazları oldukları gibi bırakıldı da hazar namazlarına (ikişer rekât) ziyâde edildi.”²⁴¹

Kur’ân-ı Kerîm’de namazın mü’minlere vakitli olarak farz kılındığı Nisâ Sûresi’nde zikredilmiştir: “Namaz kıldığınız zaman ayakta, otururken ve yanlarınız üzerindeyken Allâh’ı zikredin. Güvende olduğunuz zaman namazı tam kılın. Çünkü namaz, mü’minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”²⁴² Bu vakitlerin hangileri olduğu bazı âyetlerde direk zikredilirken bazılarında sadece işaret edilmiştir. Nur Sûresi’nde sabah ve yatsı namazları ismen zikredilmiş diğerlerine ise işaretlerde bulunulmuştur.²⁴³ Rûm Suresi’nde Allâh Teâlâ: “O halde akşama girdiğiniz zaman da sabaha girdiğiniz zaman da tesbih Allâh’ındır (daima o tesbih edilir). Göklerde ve yerde, ikindi ve öğleye erdiğiniz zaman da hamd O’na mahsustur”²⁴⁴ buyurmuştur. Tefsir kaynaklarında yer aldığına göre âyette beş vakit namaz saatleri özetlenmiştir. “Akşama girdiğiniz” ifadesi akşam ve yatsı namazlarına, “sabaha girdiğiniz” ifadesi sabah namazına, “ikindi ve öğle vakitleri” de ikindi ve öğle namazına işaret etmektedir.²⁴⁵

Yine tefsirciler İsrâ Sûresi 78. âyette geçen “dülûkü’s-şems” ifadesinin öğle ve ikindiye, “gasaku’l-leyl” ifadesinin akşam ve yatsıya, “kur’ânu’l-fecrin” ibaresinin ise sabah namazına işaret ettiğini belirtilmiştir.

²⁴⁰ Buhârî, Bed’ü’l-Halk, 6; Müslim, İmân, 259; Tirmizî, Salât, 109 (Hadis no:213).

²⁴¹ Buhârî, Kitâbu’s-Salât, 1.

²⁴² Nisâ, 4/103.

²⁴³ Nur, 24/58.

²⁴⁴ Rûm, 30/17-18.

²⁴⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, C. 4, s. 300; Yazır, *a.g.e.*, C. 6, s. 224.

Kur'ân-ı Kerîm, beş vakit namazın dışında cuma, bayram ve teheccüd namazlarına da işaretlerde bulunmuştur. Cum'a Sûresi'nde insanların öğle vaktinde alışverişi bırakıp namaza koşmaları emredilmiştir.²⁴⁶ Müzzemmil Sûresi 20. âyette teheccüd namazı tavsiye edilmiş, Kevser Sûresi 2. âyette de, farklı yorumlar bulunmakla birlikte, bayram namazına işaret edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de namazın nasıl kılınacağı hususunda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen çeşitli âyetlerde *kıyam* (Bakara, 2/238), *kıraat* (Müzzemmil,73/20), *ka'de* (Âl-i İmrân, 3/191), *kible* (Bakara, 2/144; A'raf, 7/29), *abdest* (Mâide, 5/6), *rükû ve secde* (Hac, 22/77; Bakara, 2/43; Âl-i İmrân, 3/43), *tekbir getirmek* (A'lâ, 87/15), *avret yerlerini örtmek* (A'raf, 7/31) gibi namazla ilgili terimlere değinilmiştir. Namazın kılınışı şekli Hz. Peygamber'e, Cebrâil (a.s.) tarafından Kâbe'de uygulamalı olarak gösterilmiştir.²⁴⁷ Hz. Peygamber de ashâbına "Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız"²⁴⁸ diyerek namazın kılınışı şeklini, rekât sayılarını uygulamalı olarak öğretmiştir. Kendisine namaz konusunda soru soran birisine de "İki gün bizimle kıl" demiştir.²⁴⁹

Âyetlerde ve hadislerde namazın önemli bir ibâdet olduğu, mü'minleri kötü işlerden alıkoyduğu, daha önceki kavimlere de gönderildiği, namazı terk eden nesillerin nefislerine uyup felâketlere sürüklendiği, namaz kılmaya üşenip gevşeklik gösterenlerin ise münâfiklar olduğu, terkinin cehennem azabına götüreceği sıklıkla zikredilmiş ve vurgulanmıştır. Bununla birlikte namazın terkine hiçbir şekilde ruhsat verilmemiş, bir mazeret dolayısıyla kılınmaması, kaçırılması durumunda telafi etme yolu gösterilmemiştir. Hâlbuki oruç ibâdeti için âyetlerde, belli mazeretler dolayısıyla tutmama izni verilmiş ve tutulmayan oruçların nasıl kaza edileceğine dair bilgiler zikredilmiştir: "Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha

²⁴⁶ Cum'a, 62/9.

²⁴⁷ Müslim, Mesâcid, 166.

²⁴⁸ Buhârî, Ezân, 18; Dârimî, Salât, 42.

²⁴⁹ Müslim, Mesâcid, 176.

hayırlıdır...’’²⁵⁰ ve “...Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allâh, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidâyete ulaştırmasına karşılık Allâh’ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.’’²⁵¹ âyetlerinde kimlerin hangi sebeplerden ötürü oruç tutamayacağı ve tutamadıkları orucu telafi etme yöntemleri belirtilmiştir.

Allâh Teâlâ, müşkil durumlarda orucu kazaya bırakma ruhsatı vermişken, namaz hususunda böyle bir genişlikten bahsetmemiştir. Bunun yerine namazı kılma noktasında bir takım kolaylıklar tanımıştır.

Sonuç olarak namaz, âyetlerde ve hadislerde zikredildiğine göre bütün ibâdetlerin en üstünü olarak kabul edilmektedir. Kur’ân’da çok açık bir şekilde kılınması emredilen namazın terkinin küfrü gerektirip gerektirmediği hususunda İslâm âlimleri geçmişten bu güne kadar sürekli tartışmışlardır. Yukarıda zikredilen âyetler ve hadisler namazın terkinin insan için ne gibi felâketler doğuracağı konusunda ipucundan öte bilgiler vermektedir. “Kulun kıyamet gününde, hesabı ilk önce sorulacak ameli namazdır. Eğer namazı eksiksiz çıkarsa kurtulmuş ve kazanmıştır. Eğer namazı düzgün çıkmazsa kaybetmiştir...’’²⁵² hadisi de konunun ne derece ciddi olduğunu açık olarak gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte namaz kılmanın kişiyi Allâh’a daha çok yaklaştırdığı, günahlarına kefâret olduğu, kötülüklerden koruduğu,²⁵³ Allâh ile kul arasında güçlü bir bağ oluşturduğu âyet ve hadislerde işlenmiştir.

Bütün bu önemine binâen günlük hayatta namazın kılınmamasına sebep olabilecek (hemen) her durumla alakalı tedbirler alınmış, çeşitli mazeretlere tealluk edebilecek kolaylıklar sunulmuştur. Hayız hali gibi bazı özel durumlarda ise namazın terk edilmesi istenmiş ve temizlik halinde bunların kılınmayacağı (kaza edilmeyeceği) vurgulanmıştır. Namazın vaktinde kılınmasına mani olabilecek muhtemel durumlar şunlardır:

²⁵⁰ Bakara, 2/184.

²⁵¹ Bakara, 2/185.

²⁵² Tirmizî, Salât, 305 (Hadis no: 413).

²⁵³ Hûd, 11/114.

B. ÖZEL DURUMLARDA NAMAZ İLE İLGİLİ AYRINTILAR

1. Abdest (ve Gusül) İçin Su Bulunamadığında Teyemmüm Yapılması

Teyemmüm; su bulunmaması veya bulunduğu halde kullanma mâni bir halin mevcudiyeti sebebiyle, gusül veya abdest amacıyla iki eli temiz bir toprak veya yer cinsinden sayılan bir maddeye sürerek yüzü ve iki kolu meshetmekten ibaret temizliktir. Bu tanımıyla teyemmüm, istisnaî hallerde başvuru olan sembolik bir işlem konumundadır. Müslümanlar için böyle bir imkânın tanınması, başta namaz olmak üzere ibadetlerin ifâsına büyük önem verilmesi hem de kolaylığın ilke edinilmesi ile alakalıdır.²⁵⁴ Böyle bir kolaylık getirilmek sûretiyle Müslümanların, su bulunmamasını veya bulunsa bile kullanımına engel bir durum olmasını ileri sürerek, başta namaz olmak üzere mükellef tutuldukları ibadetleri ihmâl etmelerinin önüne geçilmiştir.

Bir rivâyette Rasûlullâh ve ashâbı gece yolculuğu sırasında bir yerde konaklayıp uyumuşlar ve güneşin doğmasından sonra uyanmışlardır. Sonra buldukları yerden biraz ileriye gidip abdest almışlar ve cemaatle sabah namazını edâ etmişlerdir. Peygamber Efendimiz namazdan sonra bir kişinin kenarda durup cemaate katılmadığını fark etmiş ve aralarında şöyle bir diyalog geçmiştir: “Rasûlullâh:

-Yâ filân, bunlarla birlikte namaz kılmama mâni ne idi? O da:

-Bana cünüplük ârız oldu, suyum da yok. Bunun üzerine Rasûlullâh:

-Şu yeryüzündeki temiz toprağa bak, o sana yeter.”²⁵⁵

Burada da görüldüğü üzere namaz kılmaya hiçbir şey engel değildir. Rasûlullâh her şartta namaz kılınacağını uygulamalarıyla göstermiş ve ashâbına öğretmiştir. Bu kolaylıklar daha sonra ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

2. Sefer Esnasında Namaz

Dört rekâtlı farz namazların sefer esnasında kısaltılarak kılınacağı Kur’ân, sünnet ve icma’ ile sâbittir.²⁵⁶ “Yeryüzünde sefere çıktığımızda kâfirlerin size bir kötülük

²⁵⁴ Teyemmüm hakkında geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. Mehmet Boynukalın, “Teyemmüm”, *DİA*, C. 40, ss. 50-52.

²⁵⁵ Buhârî, Teyemmüm, 226.

yapacağından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir vebal yoktur...”²⁵⁷ âyetinde olduğu gibi Allâh Teâlâ mü’minlere namazı kısaltmaları hususunda ruhsat vermiş ve bu ruhsat daha sonra Hz. Peygamber’den nakledilen bir rivâyetle “namazların kısaltılması gerektiği” kanısına dönüşmüştür:

“Ya’la b. Ümeyye, Hz. Ömer’e ‘Biz güven içinde olduğumuz halde neden namazları kısaltarak kılıyoruz?’ diye sormuş, bunun üzerine Hz. Ömer de şu cevabı vermiştir: Ben de bu durumu Hz. Peygamber’e sordum. Bana şöyle dedi: Bu Allâh’ın size bir bağışdır. Allâh’ın sadakasını kabul edin.”²⁵⁸

Hz. Peygamber’in hac, umre ve savaş için yaptığı yolculuklarında namazlarını kısaltarak kıldığı ile ilgili haberler tevatür derecesindedir.²⁵⁹ İbn Ömer şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’e arkadaşlık ettim. O seferlerinde iki rekâttan fazla kılmazdı. Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman da böyle yapardı.”²⁶⁰

Mezhepler arasında namazların kısaltılmasını caiz kılan mesafe, seferin niteliği, seferîliğin başladığı yer ve seferîlik süresi gibi hususlarda farklılıklar bulunmakla birlikte namazların kısaltılması gerektiği hususunda ittifak mevcuttur.²⁶¹

Seferîlik halinde namazların kısaltılması yanında mest üzerine mesh etme süresinin uzatılması, Cuma ve bayram namazlarının mükellefiyetinin düşmesi gibi kolaylıklar da tanınmıştır.²⁶²

3. Cem‘ (Namazların Birleştirilmesi)

Cem‘, sözlükte birleştirmek, toplamak, bir araya getirmek demektir.²⁶³ Fıkıh terimi olarak ise, “öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının birlikte kılınmasını” ifade etmektedir. Beş vakit namazın kendilerine ait vakitlerde edâ edilmeleri farz olmakla birlikte bazı istisnaî durumlarda cem‘ edilebilmeleri bazı mezheplerce câiz görülmüştür.

²⁵⁶ İbn Kudame, *el-Muğnî*, Mektebetü'l-Kahire, Mısır, 1968, C. 2, s. 188.

²⁵⁷ Nîsâ, 4/101.

²⁵⁸ Müslim, Müsafirin, 4.

²⁵⁹ İbn Kudame, *a.g.e.*, C. 2, s. 188.

²⁶⁰ Buhârî, Taksîru's-Salât, 2; Hacc, 84; Müslim, Salâtu'l-Müsafirin 17; Nesâî, Taksîru's-Salât, 3.

²⁶¹ Vehbe Zuhaylî, “Seferî Namazı ve Namazları Birleştirme”, *a.g.e.*, C. 2, s. 414.

²⁶² Yunus Apaydın, “Namaz”, *İlmihal I: İman ve İbadetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 326.

²⁶³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C. 8, s. 53; Tahir Ahmed ez-Zâvî, *Tertîbü'l-Kâmûsu'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, tsz., C. 1, s. 528.

Birleştirilen iki namazın, öncekinin vaktinde kılınmasına cem‘-i takdîm; sonrakinin vaktinde kılınmasına ise cem‘-i te’hîr adı verilmektedir.²⁶⁴ Önceki namazın kendisine ayrılan vaktin sonunda, sonraki namazın da kendisine ayrılan vaktin başında kılınması ise sadece görünüşte bir birleştirmedir ve cem‘-i sûrî olarak adlandırılmaktadır.²⁶⁵

Kütüb-i Sitte tarandığında Hz. Peygamber’in cem ile ilgili uygulamalarının yer aldığı pek çok hadisle karşılaşılır. Bunlardan bir kısmı seferde, hizada, Arafat ve Müzdelife’de cem‘i konu alırken diğer bir kısmı yağmur, meşguliyet, özür (hastalık) gibi ayrıntılar içerir.²⁶⁶ Bunların arasında bir kaçı da cem‘i yasaklar nitelikteki hadislerdir.²⁶⁷ M. Hayri Kırbasoğlu, “Namazların Birleştirilmesi” isimli çalışmasında namazların cem‘ edilebileceğine dair 300’den fazla hadisi bir araya getirerek konuyu teferruatıyla değerlendirmiştir.²⁶⁸ Bu yüzden biz, Hz. Peygamber’in ve ashâbının namazları cem‘ ettiğine örnek teşkil etmesi açısından sadece birkaç hadisi zikretmekle yetineceğiz:

a. Seferde Cem‘ İle İlgili Hadisler

Enes b. Mâlik (93/711), “Hz. Peygamber, seferde akşam ve yatsı namazlarını cem‘ ederdi” demiştir.²⁶⁹

Muâz’dan rivâyet edilen bir hadis şöyledir: “Rasûlullâh Tebuk gazasında idi ki, zevâlden önce hareket ettiği zaman öğleyi tehir ederek onu ikindi ile cem eder ve ikisini bir arada kılardı. Zevâlden sonra hareket edeceği zaman ikindiye öne alarak öğle ile cem eder ve öğle ile ikindiye bir arada kıldıktan sonra yürürdü. Akşamdan evvel hareket edeceği zaman yatsıyı öne alır ve onu akşamla beraber kılardı.”²⁷⁰

²⁶⁴ Zuhaylî, “Seferî Namazı ve Namazları Birleştirme”, *a.g.e.*, C. 2, ss. 442-443; Apaydın, ‘Namaz’, *a.g.e.*, s. 329.

²⁶⁵ Şevkânî, *a.g.e.*, C. 3, s. 242; Halit Ünal, “Cem”, *DİA*, C. 7, s. 277.

²⁶⁶ Buhârî, Vudû, 40; Salât, 93-94; Mevâkît, 12, 18; Taksîr, 6, 13-16; Teheccüd, 30; Hac, 83, 93,96-97; Umre, 20; Cihad, 136; Menâkîb, 23; Müslim, Salât, 249, 252; Müsâfirîn, 42-58; Hac, 285-290; Fedâil, 10; Trimizî, Tahâret, 95; Salât, 24; Cuma, 42; Ebû Dâvûd, Tahâret, 109-111; Salât, 101; Sefer, 5, 10; Menâsik, 56, 59; Nesâî, Tahâret, 136; Hayz, 5; Salât 12, 18, 20; Mevâkît, 42, 44-48; Menâsik, 207, 210; Ezan, 18-20; İbn Mâce, Tahâret, 117; İkâme, 74; Menâsik, 59, 60, 84.

²⁶⁷ Tirmizî, Mevâkît, 24; Buhârî, Hac, 99; Ebû Dâvûd, Menâsik, 64-65; Nesâî, Mevâkît, 49; Hac, 202; Müslim, Hac, 292.

²⁶⁸ M. Hayri Kırbasoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, Otto, Ankara, 2010, ss. 17-59.

²⁶⁹ Buhârî, Taksîrû’s-Salât, 13.

²⁷⁰ Tirmizî, Sefer, 393 (Hadis no: 552).

Zeyd b. Eslem (136/753), babasından rivâyet etmiştir. Babası, “İbn Ömer ile Mekke’ye yolculuk yaptım. Yolda İbn Ömer’e eşi Safiye bnt. Ebî Ubeyd’in çok hasta olduğu haberi geldi. Yolculuğunu hızlandırdı. Şafak battıktan sonra bir yerde durdu. Akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kıldı, sonra, ‘Ben Peygamber ’i yolculuğu acele ve işi önemli olduğu zaman akşam namazını geciktirip yatsı namazı ile birlikte kıldığını gördüm’ dedi” demiştir.²⁷¹

İbn Abbas’ın (68/687) şöyle dediği rivâyet edilir: Size Rasûlullâh’ın seferdeki namazından söz edeyim mi?” diye sordu, biz de “Elbette” dedik. Şunu anlattı: “Konak yerinde iken güneş batıya kayar (öğlen vakti girer) ise binmeden öğle ile ikindiye birleştirirdi. Konak yerinde iken güneş batıya kaymamışsa ikindiye kadar yürür, iner, öğle ile ikindiye birleştirirdi. Konak yerindeyken güneş batarsa akşam ile yatsıyı birleştirirdi.²⁷²

İbn Abbas: “Rasûlullah yolculuk esnasında, acelesi olmadığı, kendisini düşman takip etmediği ve korkmayı gerektirecek (tehlikeli) bir durum da olmadığı halde, akşam ve yatsı namazlarını cem’ ederdi.”²⁷³

b. Arafat ve Müzdelife’de Cem’ İle İlgili Hadisler

Abdullah b. Mesud (32/652), Hz. Peygamber’in vefatından sonra yaptığı bir hac sırasında, Müzdelife’de akşamla yatsı namazlarını birleştirerek kılmış, sabah namazını da erkence kıldırdıktan sonra, Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu bildirmiştir: “Akşamla yatsıdan ibaret olan şu iki namazın, şu Müzdelife mevkiinde mutat olan vakitleri değiştirilmiştir. Sakın insanlar yatsı vakti girmeden Müzdelife’ye gelip de bu iki namazı erkenden birleştirmesin.”²⁷⁴

²⁷¹ Buhârî, Cihat, 136; Müslim, Müsâfirîn, 43; Ebû Dâvûd, Salât, 274; Ahmed b. Hanbel, İbn Ömer’in akşam ve yatsı namazlarını gecenin dörtte birine yakın bir zamana kadar geciktirdiğini rivâyet etmiştir. Bkz., *Müsned*, C. II, s. 12, 77, 80.

²⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 367.

²⁷³ İbn Mâce, İkâme, 74.

²⁷⁴ Buhârî, Hac, 97.

c. *Hazarda Sebepsiz Cem' İle İlgili Rivâyetler*

İbn Abbas: “Rasûlullah Medine'de, yolculuk ve korkulacak (tehlikeli) bir durum bulunmadığı halde, öğle ve ikindi namazlarını cem' etti.”²⁷⁵

d. *Hazarda Sebepli Cem' İle İlgili Rivâyetler*

“İbn Abbâs Basra'da öğle ile ikindiye ve akşam ile yatsıyı, iki namaz arasında fasıla vermeksizin kılmış, bunu meşguliyet sebebiyle yapmış ve Medine'de Rasûlullah ile beraber öğle ile ikindi namazlarını, aralarında fasıla vermeksizin (cem ederek) kıldığını iddia etmiştir.”²⁷⁶

Âlimler arasında, hac ibâdeti sırasında arefe günü Arafat'ta öğle ile ikindi namazının öğle vaktinde, akşam ile yatsı namazının da Müzdelife'de yatsı vaktinde kılınmasının sünnet olduğu hususunda ittifak vardır.²⁷⁷ Hanefilere göre bunun haricinde cem' yapılması, caiz değildir.²⁷⁸ Diğer üç mezhep ise bazı mazeretlerin bulunması durumunda cem' yapılmasını caiz görmektedirler. Mâlikîlere göre yorucu bir yolculuk, yağmur, karanlıkla birlikte çamur, bayılmak ve benzeri hastalıklar sebebiyle namazların cem'i caizdir.²⁷⁹ Şâfiîlere göre namazların cem'i ancak sefer ve yağmurlu havada mümkündür.²⁸⁰ Cem'in caiz olduğu seferîlikte ise yolculuğun, namazların kısaltılmasını gerektirecek nitelikte olması şartını koymuşlardır.²⁸¹ Hanbelîlere göre seferîlik (dört rekâtlı namazların iki rekât olarak kılınmasını gerektiren yolculuklar), yağmur, kar, dolu, hastalık; ihtiyaç, meşguliyet, sıkıntı hali cem'i caiz kılan sebepler arasında görülmüştür.²⁸² Hanbelîler ayrıca, emzikli veya istihâze kanı gören kadını, özür sahibi kişileri, her vakit için abdest almaktan aciz kişileri hastalıkla aynı hükme tabi tutmuşlardır.²⁸³

²⁷⁵ Müslim, *Müsâfirîn*, 49-50; Ebû Dâvûd, *Sefer*, 5; Nesâî, *Mevâkît*, 47.

²⁷⁶ Nesâî, *Mevâkît*, 44.

²⁷⁷ Ünal, a.g.md., *DİA*, C. 7, s. 277; İbn Rüşd, a.g.e., C. 1, s. 170.

²⁷⁸ eş-Şevkânî, a.g.e., s. 242; Zuhaylî, “Seferî Namazı ve Namazları Birleştirme”, a.g.e., C. 2, s. 441.

²⁷⁹ Apaydın, “*Namaz*”, a.g.e., ss. 330-331.

²⁸⁰ Ebû İshak eş-Şirazî, *el-Mühezzeb*, Darü'Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, C. 1, s. 198.

²⁸¹ Ebû İshak eş-Şirazî, a.g.e., C. 1, s. 197.

²⁸² İbn Kudame, a.g.e., C. 2, ss. 203-204.

²⁸³ Apaydın, a.g.e., s. 331; Ünal, a.g.md., *DİA*, C. 7, s. 277.

Âlimlerin çoğuna göre, sefer sırasında iki namaz birleştirilerek kılınabilir. Bunlar arasında sahâbeden Ali b. Ebî Tâlîb, Saîd b. Zeyd, Sa'd b. Ebî Vakkas, Üsâme b. Zeyd, Muaz b. Cebel, Ebû Musa, İbn Abbas ve İbn Ömer; tabiînden Tâvus, Mücahid, İkrime, Câbir b. Zeyd, Ebû'z-Zinâd, Safvan b. Süleym; daha sonra gelen imamlardan ise Süfyan es-Sevri, Mâlik, Şafî, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebû Sevr, İbn Kudame ve İbnü'l-Münzir sayılabilir.²⁸⁴

İbn Şübrüme'ye (144/761) göre, alışkanlık haline getirmeden, herhangi bir ihtiyaç durumunda namazlar birleştirilebilir. Ona göre İbn Abbas'ın naklettiği “Hz. Peygamber, Medine'de öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı birleştirdi. Hâlbuki ne bir korku vardı, ne de yağmur!” hadisi²⁸⁵ bunun delilidir. Zira bu rivâyetin devamında İbn Abbas'a “Hz. Peygamber'in neden böyle yaptığı” sorulmuş, o da “Ümmetine sıkıntı olmasın istedi” cevabını vermiştir.²⁸⁶ Ancak, namazların cem' edilebileceğini söyleyenler dahî cem'in, meşrû bir mazetere binâ edilmesi gerektiğinde ittifâk etmişlerdir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in mezkûr davranışı, “başta hastalık olmak üzere, kendisini buna sevkeden bir mazereti vardı” şeklinde yorumlanmıştır.

İbn Teymiyye (728/1328) seferde, yağmurda ve hastalıkta namazları birleştirmenin sünnetle sabit olduğunu belirterek şöyle der: Allâh'ın kitabı ve Rasûlullâh'ın sünnetinde vakit iki çeşittir: Birincisi, ihtiyârî vakittir ki namazlar için tespit edilmiş beş vakti içerir. İkincisi ise “iki gündüz namazı (öğle ve ikindi)”, “iki gece namazı (akşam ve yatsı)” ve “sabah namazına” delâlet eden zarûrî vakittir. Nitekim Allâh Teâlâ bazı âyetlerde²⁸⁷ de üç vakitten bahsetmektedir”.²⁸⁸

İbn Rüşd, fakihlerin Arafat ve Müzdelife dışında cem' hususunda ihtilaf etmelerinin sebeplerini; cem' ile ilgili hadislerin sıhhatinden kaynaklanan problemler, bu hadislerin te'vilindeki farklılıklar ve meselenin kıyas edilip edilmeyeceği hususundaki

²⁸⁴ İbn Kudame, *a.g.e.*, C. 2, s. 200; Aynî, *a.g.e.*, C. 7, s. 217 (Kitâbu Taksîru's-Salât, 13); Abdülaziz Bayındır, “Seferilikte Namazların Birleştirilmesi”, *İslam'da Seferilik ve Hükümleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 366.

²⁸⁵ Müslim, *Müsâfirîn*, 49-50; Ebû Dâvûd, *Sefer*, 5; Nesâî, *Mevâkît*, 47.

²⁸⁶ İbn Kudame, *a.g.e.*, C. 2, s. 205.

²⁸⁷ Hûd, 11/114; İsrâ, 17/78; Tûr, 52/48-49.

²⁸⁸ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, Daru'l-Vefa, Beyrut, 2005, C. 22, ss. 75-76.

tartışmalara bağlamaktadır.²⁸⁹ Birtakım âlimler cem‘ konusundaki çelişkili hadisleri te’vil ederek cem‘e karşı çıkarken diğer bir kısmı bu rivâyetlerin, “namazların, vakitlerle sabit olduğunu” belirten nasları tahsis ettiği yargısında bulunmuş ve dolayısıyla cem‘i caiz görmüşlerdir.²⁹⁰

İbrahim en-Nehai (96/715), el-Esved (75/694), Hasan el-Basrî (110/728), İbn Sîrîn (110/728) ve Hanefî âlimlere göre namaz vakitleri tevatürle sabit olduğu için haber-i vahid ile terk edilmez.²⁹¹ Fakat İbn Kudame bu yaklaşıma, “Biz mütevatir haberi terk değil tahsis ediyoruz. Mütevatiri sahih haberle, Kur’ân’ı da haber-i vahidle tahsis etmek icmayla caizdir. Bu yüzden sünnetin sünnetle tahsis edilmesi evleviyetle caiz olur” şeklinde itirâz etmiştir.²⁹² Yine Arafat ve Müzdelife dışında cem‘ olmadığını savunan âlimler, cem‘ ile ilgili hadisleri te’vil ederken onun gerçek cem‘ değil, cem‘i surî olduğunu iddia etmişlerdir.²⁹³ İbn Kudâme buna cevap olarak da, “Eğer kasıt surî cem‘ olsaydı, ikindi ile akşam ve yatsı ile sabah namazlarının cem‘ edilmesinin de caiz olması gerekirdi. Hâlbuki böyle yapmanın haram olduğuna dair ümmet arasında ittifak vardır” demektedir.²⁹⁴

Çağdaş ilim adamlarından M. Hayri Kırbaşoğlu seferde ve hizada cem‘e dair hadislerin değerlendirmesini yaparken şöyle demektedir:

*“Ceme dair topladığımız üçyüz küsur hadisin râvilerinin dökümünü yaptığımızda; Sahâbe sayısının 12, II. Tabaka râvî sayısının 31 ve III. Tabaka râvî sayısının da 47 olduğu görülmektedir. Bu neticeye dayanarak cem konusundaki hadislerin meşhur olduğunu söyleyebiliriz. Böyle olunca Hanefîlerin ‘mütevatir haberleri âhâd haberlerle tahsis edemeyiz’ yönündeki iddialarına da cevap verilmiş olmaktadır. Bu konudaki hadisler meşhur olunca, Hanefîlerin usûl kaidelerine uygun olarak mütevatir olan mezkûr âyetlerin bu hadislerle tahsisi de câiz olur.”*²⁹⁵

²⁸⁹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, C. 1, s. 171.

²⁹⁰ Apaydın, *a.g.e.*, s. 331.

²⁹¹ İbn Kudame, *a.g.e.*, C. 2, s. 200.

²⁹² İbn Kudame, *a.g.e.*, C. 2, s. 201.

²⁹³ Serahsî, *el-Mebsût*, Daru’l-Marife, Beyrut, 1993, C. 1, s. 150.

²⁹⁴ İbn Kudame, *a.g.e.*, C. 2, s. 201; Seferde yatsı ile sabah namazlarının cem’ edilebileceğine dair Enbiya Yıldırım’ın bir makalesi bulunmaktadır. Bkz. Enbiya Yıldırım, “Seferde Yatsı Namazının Sabah Namazıyla Birleştirilmesi”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi-www.e-sarkiyat.com*-, Sayı VI, Kasım 2011.

²⁹⁵ Kırbaşoğlu, *a.g.e.*, s. 111.

Diyanet İşleri Başkanlığı ise namazların birleştirilmesi meselesine şöyle yaklaşmıştır:

“Olağan ve normal durumlar için beş vakit namazın vakitlerine titizlikle uyulması kuraldır. Ancak bazı özel durumlarda, ihtiyaç ve zaruret sahiplerine de cem’ ruhsatı tanınmış olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Cem’ bir ruhsat ve kolaylaştırıcıdır; gerektiğinde bu ruhsattan istifade edilmelidir. Sünnî fıkıh mezheplerine göre kural, her namazın kendi özel vaktinde kılınmasıdır. Ancak geçerli bir mazeretin olması durumunda cem’ yapılabilir. Namaz dinin direği kabul edildiği için, hiçbir mazeret nedeniyle terkine izin verilmemiş, fakat kılınabilmesi için birtakım kolaylıklar getirilmiştir. Bu bakımdan olağan dışı durumlarda, alışkanlık haline getirmemek kaydıyla ve belirli şartlarla cem’ yapılabilir. Namazı vaktinde kılmalarında ve güçlük söz konusu olan kişilerin, kendi durumlarını yukarıdaki bilgi ve ruhsatlar çerçevesinde değerlendirerek netice itibariyle Allâh’a karşı şahsî sorumluluğunu ilgilendiren bu konuda kendilerinin karar vermesi en uygun olan yoldur. Ayrıca bilinmelidir ki, cem’i takdîm veya cem’i te’hîr yapmak, namazın amacının gerçekleşmesi bakımından, namazın kazaya kalmasından daha uygun bir çözüm olarak görünmektedir.”²⁹⁶

4. Korku Namazı (Salâtu’l-Havf)

Allâh Teâlâ kullarını savaş ve korku halinde iken bile namaz ile sorumlu tutmuş, daha sonra kılma yani kazaya bırakma kapısı açmamıştır. Kur’ân’da müminlere, herhangi bir tehlike esnasında ister binek üzerinde isterse yaya iken namazı kılacakları söylenmiş; böylece onlara bu hususta kolaylık tanınmıştır.²⁹⁷ Yine Allâh Teâlâ, savaş esnasında veya düşman hücumuna maruz kalan mü’minlere bir kolaylık olarak “salâtu’l-havf/korku namazını” önermiş ve bunun nasıl kılınacağı hususunda ayrıntılı bilgi vermiştir:

“Sen onların aralarında bulunup da onlara namaz kıldırıldığında içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında diğer bir kısmı arkanızda beklesin. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silahlarını yanlarına alsınlar. Kâfirler arzu ederler ki, silahlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Eğer size yağmur gibi bir eziyet erişir veya hasta olursanız silahlarınızı

²⁹⁶ Apaydın, a.g.e., ss. 332-333.

²⁹⁷ Bakara, 2/239.

bırakmanızda bir vebal yoktur. Bununla beraber ihtiyatı elden bırakmayın. Kuşkusuz Allâh kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.”²⁹⁸

Âyetin yanı sıra korku namazıyla ilgili pek çok rivâyet²⁹⁹ bulunmaktadır ki bunların çoğu sahih bilgilerdir.³⁰⁰

Korku namazıyla ilgili âyetin hükmünün devam edip etmediği fakihler arasında ihtilafli bir meseledir. Çoğunluğa göre âyetin hükmü devam etmektedir ve böyle olası bir savaş durumunda namazların Kur’ân’da belirtildiği şekliyle kılınması gerekir. Sahâbe, Hz. Peygamber’den sonra da korku namazının kılınabileceği hususunda icmâ halindedir. Hz. Ali, Ebû Musâ el-Eş’arî ve Huzeyfe gibi ashâb-ı kirâmdan isimler bu namazı kıldırmışlardır.³⁰¹ Ebû Yusuf’a (182/798) göre ise korku namazı Hz. Peygamber’e mahsus bir namazdır ve onun vefâtından sonra kılınması câiz değildir.³⁰² Hanefiyye’nin en önde gelen ulemâsından Serahsî (483/1090) ise Ebû Yusuf’a karşı çıkmakta ve Rasûlullah’an vefâtından sonra da kılınabileceğini ifade etmektedir. Ona göre Kur’ân’da Hz. Peygamber’e yönelik hitapların³⁰³ bir kısmı Müslümanların geneli için de geçerlidir.³⁰⁴

²⁹⁸ Nîsâ, 4/102.

²⁹⁹ Meselâ Zâtü’r-Rikâ‘ günü Rasûlullâh ile beraber hazır bulunup korku namazı kılanlardan biri olan sahâbî Sehl İbn-i Ebî Hasme’den gelen bir rivâyet şöyledir: “Askerin bir kısmı Rasûlullâh ile beraber (namaz için) saf bağladı. Öbür kısmı da düşman karşısında saf bağladı. Rasûlullâh kendisiyle beraber bulunanlarla bir rekât kıldı. Sonra Rasûlullâh ayakta durdu. Kendisiyle bir rekât kılanlar kendi başlarına (bir rekât daha) kılarak (iki rekâtı) tamamladılar. Sonra çekildiler ve düşmanın yüzüne karşı saf bağladılar. Ve (düşman karşısında bulunan) öbür tâife gelip Rasûlullâh’ın geri kalan bir rekât namazını onunla birlikte kıldılar. Sonra Rasûlullâh (Tahiyyata oturdu. Namazdan çıkmayıp) oturmakta devam etti. Cemaat de bir rekât kendi başlarına kılıp tamamladılar. Sonra Rasûlullâh bunlarla beraber selam verdi.” Bkz. Buhârî, Meğâzî, 31.

³⁰⁰ İbn Abidin, *a.g.e.*, C. 3, s. 74.

³⁰¹ Zuhaylî, “Korku (Havf) Namazı”, *a.g.e.*, C. 2, s. 512.

³⁰² Çünkü Ebû Yûsuf’a göre korku namazıyla ilgili âyette Allâh Teâlâ “Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдың zaman...” buyurmak suretiyle korku namazının kılınabilmesi için Hz. Peygamber’in aralarında bulunması şartını getirmiştir. Ayrıca Ebû Yusuf’a göre her grup Hz. Peygamber’in arkasında namaz kılma fazîletine erişsin diye bu şekilde gidip gelmek sûretiyle namaz kılmak câiz olmuştur. Hz. Peygamber’in vefâtından sonra bu amaç ortadan kalktığı için her grubun gidip gelmek sûretiyle tek imam arkasında namaz kılmaları câiz değildir. Bkz. Serahsî, *a.g.e.*, C. 2, s. 46.

³⁰³ Mesela bkz. Talâk, 9/1.

³⁰⁴ Serahsî şöyle demektedir: “Namazın nedeni olan korku, Rasûlullâh’ın hayatında bulunabileceği gibi vefâtından sonra da bulunur. Bu şekilde namaz kılmak, Hz. Peygamber’in arkasında namaz kılma fazîletine ulaşmak için değildir. Çünkü namazda yürümek farzdır. Fazîleti elde etmek için farzı terk etmek câiz değildir. Şimdi ise insanlar, cemaati çoğaltmanın fazîletini elde etmeye muhtaçtırlar. Çünkü cemaat ne kadar çok olursa o kadar fazîletli olur.” Serahsî, *a.g.e.*, C.2, s. 46.

Hiz. Peygamber Zâtu'r-Rikâ', Batn-ı Nahle, Usfan, Zu Kared gibi yerlerde yirmi dört kere korku namazı kıldırırıştır.³⁰⁵

5. Hasta Namazı

Korku, savaş ve yolculuk halleri dışında hastalık hali gibi namaz kılmayı zorlaştıracak durumlar için de çok çeşitli alternatifler sunulmuş ve kolaylık sağlanmıştır. Hastalık halinde yatarak yahut oturarak namaz kılma ruhsatı verilmiş, böylece kişi hangi durumda olursa olsun namaz kılmaya teşvik edilmiştir. Hiz. Peygamber'in oturarak namaz kıldığına dair bilgiyi Hiz. Âişe şöyle nakletmiştir: "Rasûlullâh hasta olduğu halde Hâne-i Saâdette (bir defa) namaz kıldırdı. Bu namazı (kendisi) oturarak, birtakım kimseler de arkasında ayakta kıldılar. Onlara: Oturunuz diye işaret buyurdu. Namazdan çıktığında buyurdu ki: İmam, kendisine uyulsun diye imam edilir (...) Oturarak kıldığı vakit siz de oturarak kılınız."³⁰⁶

Rasûlullah, İmran b. Husayn'a hasta ziyaretine gitmişti. İmran O'na nasıl namaz kılacağını sordu: Şöyle buyurdu: "Namazını ayakta kıl. Gücün yetmezse oturarak kıl. Buna da gücün yetmezse yan üstü yatarak imâ ile kıl. Buna da güç yetiremezsen Allâh senin özrünü kabul etmeye en layıktır."³⁰⁷

6. Kadınların, Özel Günlerinde Kılmadıkları Namazları Kaza Etmemeleri

Hayız, Hiz. Peygamber'in ifadesiyle "Allah'ın, Hiz. Adem'in kızları için takdir ettiği bir özelliktir."³⁰⁸ Kuran bu durumu "bir nevi sıkıntı ve rahatsızlık" şeklinde tavsif eder.³⁰⁹ Hayız ile alakalı hükümler ana hatlarına Resul-i Ekrem'in sözlü ve fiilî sünnetine dayanır.³¹⁰ Hayız bir nevi abdestsizlik ve cünüplük hali kabul edildiğinden başta namaz ve oruç olmak üzere bazı ibadetlerin ifasına engel teşkil eder. Hayız süresince terkedilen oruçların, temizlendikten sonra tutulması gerektiğinde icmâ vardır. Bir bayanın hayızlı iken terk ettiği namazları temizlenince kaza etmeyeceği de üzerinde ittifâk edilmiş

³⁰⁵ İbn Abidin, *a.g.e.*, C. 3, s. 77; Zuhaylî, "Korku (Havf) Namazı", *a.g.e.*, C. 2, s. 511.

³⁰⁶ Buhârî, *Mevâkitü's-Salât*, 398.

³⁰⁷ Buhârî, *Taksîr*, 19; Tirmizî, *Salât*, 157; Ebû Dâvûd, *Salât* 174; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salavât*, 139.

³⁰⁸ Buhârî, *Hayız*, 1, 6.

³⁰⁹ Bakara 2/222.

³¹⁰ Hayız hakkında geniş bilgi için bkz. Yunus Vehbi Yavuz, "Hayız", *DİA*, C. 17, ss. 51-53.

hususlardandır. Bunlar Hz. Peygamber'den nakledilen bilgiler ve tasvibi dâhilinde vukû bulan uygulamalar ile sabittir. Nitekim Hz. Âişe, aksi yönde bir yaklaşıma “Sen Harûriyye'den misin? Biz kadınlar hayız olunca Hz. Peygamber bize bunu emretmezdi” şeklinde tepki göstermiştir.³¹¹

³¹¹ Buhari, Hayız, 20.

SONUÇ

İnsanların yaratılma amacı öncelikle Yaratıcı'yı bilip tanımak ve bunun hem gereği hem de göstergesi olarak O'na ibadet etmektir.

Kulluğun kabulü manasına gelen ibadetlerin ifa şart ve şekilleri Allah tarafından tespit edilmiştir. Bu kurallardan hiçbirinin değiştirilmesi mümkün değildir. Değişiklik ancak Şâri' tarafından yapılabilir. Bu kapı ise Hz. Peygamber'in vefâtından sonra kapanmış olup O'nun zikrettiği kurallar kıyâmete kadar geçerlidir, değiştirilemez; bir ibâdetle ilgili kurallar başka ibadetlere uygulanamaz. Bu hususun kısaca "ibadetlerle ilgili konularda kıyas yapılamaz" şeklinde ifade edilmesi mümkündür.

Allah tarafından tespit edilmiş ibadetler için en önemli şartlardan biri de vakittir. Yani Allah, belli şekillerle ifa edilecek ibadetleri belli zaman dilimlerine has kılmıştır.

Bizzat kendisi tarafından tespit edilmiş vakitte yerine getirilmesi gereken bir ibadetin, meşrû mazeretlere binâen ifa edilememesi durumunda Allah, çeşitli telâfi imkânları da sunmuştur. Mesela orucunu belli mazeretler sebebiyle tutamayanlar için Ramazan ayı dışında herhangi bir günde tutabileceğini söylemiş; hiç gücü yetmeyenler için fidye imkânından bahsetmiştir. Hacc ibâdetini yerine getirmeye fizikî olarak güç yetiremeyenler için de vekâlet yolunu açmıştır.

Vakit şartına bağlı ibadetlerden biri olan namaz hakkında da dinin sağladığı kolaylıklar vardır. Allah tarafından tespit edilen vakti içinde, abdest almak için gereken suyu bulamayan veya bulduğu halde kullanamayan kişinin teyemmüm yapabilmesi; şartların iyice zorlaştığı yolculuk esnasında namazını kısaltması; yine yolculuk halinde belli namazları birleştirebilmesi; sağlık koşulları gereği ayakta duramıyorsa oturarak veya duruma göre yatarak hatta imâ ile namazını ifa edebilmesi, dinin bu ibadetle alakalı sağladığı kolaylıklardır. Bu kolaylıklardan hiçbirisi, o namazı, Allah tarafından tespit edilen vakit dışında kılmayı gerektirecek hususlar değildir. Aksine bunlar, o namazın, mezkûr vaktin dışında ifa edilmesine engel olmak için getirilmiş ruhsatlardır. Namazların

cem'i de, kuralları bizzat Şâri' tarafından tespit edildiği için, vakit ihlâli çerçevesinde sayılamayacaktır.

Namazın, kendisi için tespit edilmiş vakit içinde kılınmaması için Şâri' tarafından iki ihtimâl belirlenmiştir: Uyumak ve unutmak. Bunların her ikisi de bilinç dışı hallerdir. Bu mazeretler sebebiyle namazını vaktinde kılamayan kişinin, uyanınca veya hatırladığı zaman kılması da yine Şâri'tarafından konulmuş bir kuraldır. Dolayısıyla bu mazeretler sebebiyle kılınamayan namazların mezkûr durumlar ortadan kalkınca kılınması, onların kaza edildiği manasına gelmez. Çünkü Şâri' onların vaktini “uyanıldığı” ve “hatırlanıldığı” zaman olarak belirlemiştir. Dolayısıyla bu namazlar da, yine kendilerine tahsis edilen vakitte kılınmış olmaktadır.

Bunlar dışında namazı, kendisi için tespit edilmiş asıl vaktin dışında kılmayı gerektirecek hiçbir mazeret yoktur. Hâlbuki namaz, günde beş kere ifa edilmesi açısından, ihmâli ve herhangi bir mazeretle terki oldukça muhtemel bir ibadettir. Buna rağmen nasslarda namaz için, zikredilen hususlar dışında, herhangi mazeretten bahsedilmemektedir. Şâri'; düşman korkusu, savaş, cana ve mala yönelik diğer tehlikeler söz konusu olduğunda bile namazın ihmâl edilmesini istememiş, bu durumlar için de korku namazını kurala bağlamıştır. Dolayısıyla, bu durumlarda bile namazın nasıl kılınacağı açıklanmış, ama yine de “sonradan kaza edilebileceği” söylenmemiştir. Bu durum “hiçbir durumda namazın terkine cevaz verilmediği” şeklinde anlaşılmalıdır.

Bu çerçevede, geçerli bir mazerete dayanmayan yani kasten ve bilerek terk edilen namazların, uyuyarak ve unutulmuş kılınamayan namazlara kıyas edilmesi sağlıklı ve doğru olmayacaktır. Çünkü böyle bir kıyas, “namazın kasten terkinin kefâreti, onu, daha sonra ve istediği zaman kılmaktır” manasına gelecektir. Kaldı ki, namazların vaktinden sonra kaza edilebileceğini söyleyen âlimler de, “özür” sadedinde, kişinin hırsız veya yol kesenden korkması, doktorun acil müdahale durumunda bulunması gibi durumları saymaktadır. Hâlbuki bu durumlardan bir kısmı Kuran'da “korku namazı” konusunda zikredilmiş mazeretlerdir. Diğer durumlarda ise doğru olan, yine hadisler gereği, “cem” yoluna başvurulmasıdır. Diğer taraftan bilerek terk edilen namazların daha sonra kılınabileceğini söyleyen âlimler, bu yolun “mutlak bir telâfi” manasına gelmediğini de ifade etmektedir. Onlara göre bu durum ancak “namaz borcunun düşmesini” sağlayabilir; tehirin günahı ise bâkîdir. Hâlbuki Şâri' “namaz sonradan kılınca, borç ifâ edilmiş olur”

gibi bir beyânda bulunmamıştır. Aksine namazın terki büyük günahlardan sayılmış ve ağır tehditlere hedef olmuştur.

Bu çerçevede, kasten terk edilen namazların daha sonra kaza edilmesinin telafi olduğunu söylemek çok güçtür. Akla gelebilecek her türlü özür durumu ve olumsuzluklar için tedbir alınmasına ve çeşitli kolaylıklar sunulmasına rağmen yine de namazlarını terk eden kişinin Allah'ın emirlerine itaat etmediği ortadadır. Bu kişinin samimi bir şekilde tevbe etmesi ve “İyilikler kötülükleri giderir” kuralı gereği, kendisi ibadete vermesi ve daha çok “sâlih amel” işlemesi gerekir. Mesela bu günahının affi için daha çok nâfile namaz kılmak sûretiyle fiilî tevbe yapabilir; hacca ve umreye gidebilir. Diğer taraftan da pişmanlığını her zaman hatırlayıp tevbe eder ve bir daha tekrarlamayacağı yönünde Allah'a söz verir.

Şüphesiz bu yaklaşım “bilerek terk edilmiş namazların kazası gereksiz ve manasızdır” manasına gelmemelidir. Bizim vurgulamak istediğimiz husus, “uyku ve unutma” dışında, dinin bir “kural” olarak belirleyip tespit ettiği, özellikle de günümüzde anlaşıldığı şekliyle, “namazların kazası” gibi bir kavramın olmadığıdır.

KAYNAKLAR

- ABD B. HUMEYD, Ebû Muhammed b. Nasr el-Kessî(v. 249), **Müsnedu Abd b. Humeyd**, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Mahmûd Muhammed Halîl es-Sâ'idî, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1988.
- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 'slv' maddesi, Dâru'l-Kütübi'l-Marife, Kâhire, h. 1364.
- el-ACEM, Refîk, **Mevsûatu Mustalahâti Usûli'l-Fıkh 'Inde'l-Müslimîn**, Mektebetü Lübnân, Beyrût, 1998.
- AHMED B. HANBEL, **el-Müsned**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- ALGÜL, Hüseyin, "Mute Savaşı", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, c. 31.
- APAYDIN, Yunus, "Namaz", **İlmihal I: İman ve İbadetler**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- el-ASKALÂNÎ, İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, Mektebetü'l-Selefiyye, tsz.
- , **Tehzîbu't-Tehzîb**, thk. İbrahim ez-Zeybek ve âdil Mürşîd, Müessesetu'r-Risâle, tsz
- ATAR, Fahrettin, "Edâ", **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.
- ATAY, Hüseyin, "Din Kolaylıktır", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.3, Kayseri, 1986.
- AVCI, Casim, "Kurayza", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, c. 26.
- AYDINLI, Abdullah, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İstanbul, 2006.

el-AYNÎ, Bedru'd-din Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed, **Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

AZÎMÂBÂDÎ, **Avnu'l-Ma'bûd**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1415.

BARDAKOĞLU, Ali, "Edâ", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, c. 10.

BAYINDIR, Abdülaziz, "Seferîlikte Namazların Birleştirilmesi", **İslam'da Seferîlik ve Hükümleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997.

el-BEYHAKÎ, Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Musa Ebû Bekr, **Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mektebetu'l Dâri'l-Bâz, Mekke, 1994.

BOYNUKALIN, Mehmet, "Teyemmüm", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, c. 40

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahîhu Buhârî**, thk. Mustafa Deybu'l-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1993.

ed-DÂRİMÎ, **es-Sünen (I-II)**, thk. Fevvâz Ahmed Zümrelî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût, h. 1407.

DOĞRU, Yaşar, **Kur'an'da Salât Kavramı**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî eş-Sicistânî, **Sünen**, Daru'l-Risâletu'l-Âlemiyye, Beyrût, 2009.

ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yay., İstanbul, 1998.

ERDOĞAN, Mehmet, **İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Yakup, **Besâiru Zevi't-Temyîz Letâifu Kitâbi'l-Azîz**, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, tsz.

el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, **el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl**, thk. Muhammed Hasen Heytu, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.

-----, **el-Mustasfa**, el-Matbaatu'l-Emîriyye, Bulak, h. 1322-1324.

GÜNDÛZ, Şinasi (edt.), **Yaşayan Dünya Dinleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul, 2007.

el-HÂZİMÎ, **Kitâbu'l-İ'tibâr fî Beyâni'n-Nâsîh ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr**, Haydarabât, h. 1359.

İBN ABDİLBER, **el-İstizkâr el-Câmi'u li Mezâhib-i Fukahâi'l-Emsar**, Dâru Kuteybe, Beyrut, 1993.

-----, **et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-Meânî ve'l-Esânîd**, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî ve Muhammed Abdu'l-Kebîr el-Bekrî, Müessesetü'l-Kurtuba, Mısır, tsz.

İBN ABİDİN, **Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar**, thk. Muhammed Bekr İsmail, Dâru Âlimi'l-Kütüb, Riyad, 2003.

İBN BATTÂL, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, tsz.

İBN DEKÎK, el-Îd Takıyyuddîn, **İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu 'Umdeti'l-Ahkâm**, Mektebetü's-Sünne, Kahire, tsz.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, thk. Şeyh Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, Beyrut, 1983.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, **el-Muhallâ**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Tabâatu'l-Münîre, Mısır, h. 1348.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân Ebû Hâtim el-Büstî, **Kitâbu's-Sikât**, nşr. Es-Seyyid Şerefüddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, 1975.

İBN HİŞÂM B. EYYÛB, Abdülmelik el-Himyerî el-Meârifî Ebû Muhammed, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, thk. Tâhâ Abdurrâuf Sad, Dâru'l-Cîl, Beyrut, h. 1411.

İBN KAYYIM el-CEVZİYYE, **Medâricu's-Sâlikîn**, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1996.

-----, **Namaz**, trc. Ahmet İyibildiren, Guraba Yayınları, İstanbul, 2004.

İBN KESÎR, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâmet, Dâru't-Tayyibe, Riyad, 1999.

İBN KUDAME, **el-Muğnî**, Mektebetü'l-Kahire, Mısır, 1968.

İBN MÂCE, el-Hâfız Ebî Abdillâh b. Muhammed b. Yezîd, **Sünen**, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1998.

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrerem el-İfrikî, **Lisânu'l-Arab(1-15)**, Dâru Sadr, Beyrut, 1994.

İBN RÛŞD, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid (I-II)**, Dâru'l-Mârife, Beyrut, 1986.

İBN TEYMİYE, **el-Ubudiyye**, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 2005.

-----, **Mecmû'l-Fetâvâ**, Daru'l-Vefa, Beyrut, 2005.

İBNÛ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, **Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**, el-Mektebû'l-İslâmî, 4. bs., Beyrut, 1978.

İZZUDDÎN b. Abdisselâm, **Kavâ'idu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm**, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1990.

KAHRAMAN, Abdullah, **İslam Hukukunda Değişim ve İbadetler**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012.

el-KARÂFÎ, Şihâbuddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. İdrîs, **Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2004.

KARAMAN, Hayreddin ve diğeri, **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, **Namazların Birleştirilmesi**, Otto, Ankara, 2010.

KOCA, Ferhat, “İbadet”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, c. 19.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân(1-22)**, thk. Hişâm Semîre'l-Buhârî, Dâru Âlimi'l-Kütüb, Riyad, 2003.

KÜÇÜK, Abdurrahman ve Günay Tümer, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, 4. bs., Ankara, 2002.

MÂLİK b. ENES, **el-Muvatta'**, Dâru'l-Arabi'l-İslâmî, Beyrût, 1997.

MÜSLİM, İmam Ebi'l-Hüseyin b. El-Haccac el-Kuşeyri en-Nîsâbûrî, **Sahîhu Müslim**, Dârun Tayyibe, Beyrût, 2006.

en-NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed b. Hâfîzi'd-Dîn, **Keşfu'l-Esrâr Şerhu'l-Musannefi 'Ale'l-Menâr (1-2)**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, tsz.

en-NEVEVÎ, Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahya, **Minhacu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftin fi'l-Fıkh**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998.

-----, **Şerhu Sahîhi Müslim(1-18)**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1392.

OKUMUŞ, Mesut, “Semantik ve Analitik Açından Kur'ân'da ‘Salât’ Kavramı”, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 6, yıl 2, Çorum, 2004.

ÖZKAN, Mehmet, **Hanefî Mezhebine Göre Uygulama Açısından İbadet Konularındaki İçtihatlar** (Yayınlanmamış doktora tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006.

PALA, Ali İhsan, “Namazların Kazası Meselesine Metodolojik Bir Yaklaşım”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 3, yıl 2004.

-----, **İslam Hukuku Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu**, Fecr Yayınları, Ankara, 2009.

RÂĞİB el-İSFAHÂNÎ, **Müfredât**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.

es-SERAHSÎ, **el-Mebsût**, Darü'l-Marife, Beyrut, 1993.

-----, **Usûlü's-Serahsî**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

SEYYİD SÂBIK, **Fıkhu's-Sünnet**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

es-SUYÛTÎ, **el-Itkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru İbn Kesir, Beyrût, 2000.

ŞA'BÂN, Zekiyyüddîn, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.

eş-ŞÂŞÎ, Nizâmuddîn, **Usûlü's-Şâşi**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 2003.

eş-ŞÂTİBÎ, **el-Muvafakât(1-6)**, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan es-Selmân, Dâru İbn Affân, Kahire, tsz.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Neylü'l-Evtâr Şerhi Münteka'l-Ahbâr**, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1971.

eş-ŞEYBÂNÎ, **Kitâbu'l-Âsâr**, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut, 1993.

eş-ŞİRAZÎ, Ebû İshak, **el-Mühezzeb**, Darü'Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

TAKIYYUDDÎN, İbn Dakîk el-İd, **İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu 'Umdeti'l-Ahkâm**, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, tsz.

et-TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali, **Mevsûatu Keşşâfi Istılahâti'l-Funûn ve'l-Ulûm**, edt. Refîk el-Acem, thk. Ali Dahru vd., Mektebetu Lübnan, I. Baskı, Beyrut, 1996.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, **Sünen**, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, tsz.

ÜNAL, Halit, "Cem", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, c. 7.

YAŞAROĞLU, Kâmil, "Kazâ", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, c. 25.

-----, "Namaz", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, c. 12.

YATKIN, Nihat, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Namazların Kazâsı”, **Ekev Akademi Dergisi**, C. 3, S. 1, Bahar 2001.

YAVUZ, Yunus Vehbi, “Hayız”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, C.17.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, tsz.

YILDIRIM, Enbiya, “Seferde Yatsı Namazının Sabah Namazıyla Birleştirilmesi”, **e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi-www.e-sarkiyat.com-**, Sayı VI, Kasım 2011.

YILDIRIM, Enbiya, **Geleneksel Hadis Yorumculuğu**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007.

YİĞİT, Metin, “Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi”, **Diyanet İlmî Dergi**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2011, sayı 1, C. 47.

YÜREKLİ, Ümit, **Namazların Kazasıyla İlgili Rivâyetler ve Değerlendirmeleri**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2003.

ez-ZÂVÎ, Tahir Ahmed, **Tertîbü’l-Kâmûsu’l-Muhît**, Dâru’l-Fikr, Beyrût, tsz.

ez-ZEBÎDÎ, Zeynü’d-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Lâtif, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, trc. Ahmed Naim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

ez-ZEHEBÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Mîzânu’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl**, thk. Ali Muhammed Mu’avvaz ve Adil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

ez-ZUHAYLÎ, Vehbe, **İslam Fıkhı Ansiklopedisi**, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1990.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Esmâ		YILMAZLAR
Doğum Yeri ve Yılı	Bursa		1988
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce		Arapça
	Orta		Orta
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2002	2006	Bursa İpekçilik Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2006	2009	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2009	2013	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2011	2013	Diyanet İşleri Başkanlığı Artvin Şavşat Müftülüğü
2.	2013		Artvin Çoruh Üniversitesi
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	esmauzun08@artvin.edu.tr		
		Tarih İmza Adı Soyadı	